Cihan Hakanı ve Yenileşme Padişahı

II. Sultan Mahmud

Yılmaz Öztuna

II. SULTAN

MAHMUD

YILMAZ ÖZTUNA

TARİH

II. Sultan Mahmud
Yılmaz Öztuna

Tasarım: BKY Ajans

babıali kültür yayıncılığı
29 Ekim Cad. No: 23, 34530 Yenibosna/İSTANBUL
Tel: (0212) 454 21 65 • (0212) 454 21 67 • (0212) 454 21 69
Faks: (0212) 454 21 71
www.bky.com.tr • bky@bky.com.tr

Ebrûlerinin zahmı nihandır ciğerimde
Gül-ruhlerinin handelerî çeşm-i terimde
Eşkim yerinê kan dökülür dîdelerimde
Sevdây-ı muhabbet, esiyor şimdi serimde
Takdîre ne hâcet, bu da varmış kaderimde

Adlî (İkinci Mahmûd)
(1785-1839)

ÖNSÖZ

İkinci Sultân Mahmud, 1785'te doğdu, 1808'de tahta çıktı, 1839'da öldü. Batı'ya dönük kesin reform döneminin hükümdarıdır. Bu dönem Devlet politikası olarak 1793'te Üçüncü Selim tarafından resmen ilân edilip açılmıştı. Ancak 1807 ve 1808 ihtilâlleri ile kesintiye uğradı, Üçüncü Selim'in önce tahtına, sonra hayatına mal oldu. Onun sadık ve dikkatli öğrencisi, 24 yaş küçük amca oğlu, çocuğu olmayan Sultân Selim'in manevî evlâdı olan Sultan Mahmud, 1826'ya kadar bir denge politikası izledi.

1826'da saltanatının ikinci safhası başlar. Vak'a-i Hayriyye *denen çok büyük çaplı bir Devlet darbesiyle yeniçeri ordusunu ortadan kaldırdı. Bugünkü modern orduyu kurdu. Tamamen çözülmüş, fonksiyonunu kaybetmiş, yozlaşmış bulunan Devlet müesseselerini yeniledi, değiştirdi, çağdaşlaştırdı. 1826, Türkiye tarihinin radikal biçimde Batı'ya dönüşünün başlangıcıdır. O tarihten bu yana, ister ilerici, ister muhafazakâr, ister monarşi,*

ister cumhuriyet devrinde gelen hiç bir iktidar, Türkiye'yi bu yönden saptıramadı.

Sultan Mahmud; Orta Afrika ile Orta Avrupa arasında uzanan, hemen bütün eyaletleri sallantıda ve İstanbul'u umursamaz halde, Türkiye tarihinin en büyük isyanı olan Mehmed Ali Paşa isyanının içinde, ordusunu kendisi lağv ve ilga etmiş, donanması İngiltere-Fransa-Rusya tarafından yakılmış, dağılmak üzere olduğu sanılan Osmanlı İmparatorluğu'na yeni bir hayat verdi. Türkiye'yi, Türkistan ve Kafkasya hâline düşmekten kurtardı. Tanzimat'ı hazırladı. 1566'da ölen atası Kaanûnî Sultan Süleyman'dan sonra gelen bütün padişahların en büyüğü olarak tarihe geçti. Ayni zamanda seçkin bir san'atkâr olan İkinci Sultan Mahmud Han'ın kısa biyografisini ve 31 yıllık saltanat döneminin ana çizgilerini, bu küçük kitapta, geniş aydın kitlenin okuyabileceği şekilde sunuyorum.

Yılmaz Öztuna

Birinci Bölüm

ŞEHZÂDELİĞİ VE KARAKTERİ

Şehzâde Sultan Mahmud

İkinci Sultan Mahmud'un dedesi, Üçüncü Sultan Ahmed'dir (saltanatı 1703-1730, hayatı 1673-1736). Üçüncü Ahmed'den sonra tahta, ağabeyi İkinci Mustafa'nın (saltanatı 1695-1703) 2 oğlu, Birinci Mahmud (saltanatı 1730-1754) ve kardeşi Üçüncü Osmân (saltanatı 1754-1757) geçti. İkisinin de çocuğu olmadı ve bu sûretle İkinci Mustafa'nın nesli 1757'de erkek tarafından kesildi. 1757'de tahta Üçüncü Ahmed'in oğullarından Üçüncü Mustafa geçti (18.1.1717 doğumlu, saltanatı 30.1.1757 – 21.1.1774).

Osmanlı İmparatorluğu 1683 bozgunu ile, 1517'den beri muhafaza ettiği Cihan devleti (Fr. Puissance mondiale, Alm. Weltreich) durumundan çıkmıştı. Ama önem bakımından hâlâ Dünya devletleri arasında 1. durumda idi. 1771'de bu durumunu birden kaybetti. Öyle ki, birincilikten dördüncü sıraya düştü. Artık

sırasiyle İngiltere, Fransa ve Rusya'dan sonra Dünya'nın 4. devleti idi. Üçüncü Mustafa'nın saltanatı bu şekilde kapandı ve halefi Birinci Abdülhamîd, tahta geçer geçmez, Küçük Kaynarca Anlaşması denen feci belgeyi kabûl etmek durumunda kaldı.

Üçüncü Mustafa'nın yerine, kardeşi Birinci Abdülhamîd tahta çıktı (21.1.1774 – 7.4.1789, doğ. 20.3.1725).

Osmanlı Devleti'nde reform hareketleri iki safhaya ayrılır: Birinci safhada Hoca Sâdeddin Efendi, İkinci Osmân, Dördüncü Murad, Köprülü Mehmed Paşa ve birtakım fikir adamları vardır ki, devlete 16. asırdaki gücünü kazandırmak isterler. Avrupa etkisi yoktur veya çok azdır. Zira 17. asırda Osmanlı Devleti, hâlâ Avrupa'dan üstündür.

İkinci safha, Üçüncü Ahmed (1703-1730) ile başlar. Gerek onun, gerek halefleri olan Birinci Mahmud (1730-1754), Üçüncü Mustafa (1757-1774), Birinci Abdülhamîd (1774-1789) devirlerindeki reformlarda Batı etkisi açıktır. Birtakım müesseseler, Batı örneğine göre

düzenlenir veya düzenlenmek istenir ve Batı'dan bazı yenilikler gelir. Ulemâ sınıfı ile sıkı ittifak içinde bulunan yeniçerilerden çekinen padişahlar ve vezirler, daha radikal reformlara gidemezler. Tavizci ve çekingen reformlar, bir kaç yeni müessese ile yetinirler. Radikal reform, Birinci Abdülhamîd'in halefi Üçüncü Selim (1789-1807) ile başlar.

Yukarıda Birinci Mahmud'la kardeşi Üçüncü Osman'ın hiç çocukları olmadığını, İkinci Mustafa dalının 1757'de söndüğünü, kardeşi Üçüncü Ahmed'in oğullarından ikisinin, Üçüncü Mustafa ile Birinci Abdülhamîd'in Hânedân'ı devâm ettirdiğini söylemiştik. Üçüncü Mustafa dalı da erkek tarafından 1808'de Üçüncü Selim'in ölümü ile kesildiği için Hânedân, Birinci Abdülhamîd'den yürüdü. Üçüncü Selim'in de çocuğu olmadı.

Konumuz olan İkinci Mahmud, Birinci Abdülhamîd'in oğludur. Onun için Birinci Abdülhamîd ailesi hakkında bir kaç cümle söylemek gerekir: Bu padişah 15 hanımla evlendi ve bunlardan 23 çocuğu oldu.

Bunlardan 4 kızı ile 2 oğlu yaşadı. Diğerleri bebekken öldüler. Bebekken ölenler içinde en çok yaşıyanlar 2. velîahd Şehzâde Mehmed (1776-1781), 2. velîahd Şehzâde Süleyman (1779-1786), 4. velîahd Şehzâde Mehmed Nusret (1782-1785), Fatma Sultan (1782-1786), Emîne Sultan (1788-1791)'dır. Üçüncü Mustafa'nın yaşıyan kızları Ahter-Melek Hanım (1758?-1785), Ayşe Dürr-i Şehvâr Sultan (Hanım) (1760?-1826), padişahlığında doğan Esmâ Sultan (1778-1848) ve Hibetullâh Sultan (1789-1841)'dır. Birinci Abdülhamîd'in yaşayan oğulları, Dördüncü Mustafa (8.9.1779-16.11.1808, saltanatı 29.5.1807-28.7.1808) ile İkinci Mahmud'dur (20.7.1785-1.7.1839, tahta çıkışı 28.7.1808).

Babası Birinci Abdülhamîd öldüğü zaman, Şehzâde Mahmud, 3 yaşını 8 ay ve 18 gün geçiyordu, çok küçük bir çocuktu. 6 yaş büyük ağabeyi Şehzâde (Dördüncü) Mustafa ise 9,5 yaşında idi. İşte Birinci Abdülhamîd ölüp yerine ağabeyi Üçüncü Mustafa'nın oğlu Üçüncü Selim tahta çıktığı zaman (7.4.1789), bu 9,5 yaşındaki Şehzâde Mustafa velîahd ve kardeşi Şehzâde

Mahmud ise 2. velîahd oldu ve padişah ile bu iki şehzade dışında Osmanoğulları Hânedânı'nın başka hiç bir erkek üyesi, şehzâdesi mevcud değildi. Üçüncü Selim'in de çocuğu olmadığı için, onun 1807'ye kadar devâm eden saltanatı boyunca, Şehzâde Mustafa ile kardeşi Şehzâde Mahmud, Osmanoğulları'nın iki imparatorluk prensi olarak kaldılar, üçüncü bir şehzâde doğmadı.

Şehzâde Mahmud'un hayal meyal hatırladığı babası Birinci Abdülhamîd 64 yaşında, 15 yıllık bir saltanattan sonra ölmüşdü (Şehzâde Mahmud doğduğu zaman babası Birinci Abdülhamîd 60 yaşını 4 ay geçiyordu). Ölüm şekli patetik'tir: Ukrayna'da Özü kalesinin Ruslar'ın eline düştüğünü, kaledeki bütün Türkler'in kadın, erkek, çocuk kılıçtan geçirildiğini anlatan Sadrâzam arîza'sını (raporunu) okurken beyin kanaması geçirir ve ölür. Tebeasını koruyamamış olmanın utancıyle ar damarı çatlamıştır. İşte Sultan Mahmud böyle bir karakter yapısındaki babadan doğdu. Sonraki asırlarda tarihimiz, yüz binlerce Türk'ün ölümü karşısında kılı kıpırdamayan devletlülerle dolup

taşacaktır.

Nakş-ı Dil Vâlide-Sultan

Sultan Mahmud'u doğuran Nakş-ı Dil Hanım (1768?-1817), oğlu İkinci Mahmud adıyle tahta çıkınca Vâlide-Sultân olarak (28.7.1808-28.8.1817) 9 yıl müddetle imparatorluk protokolünde 2. yeri işgal etti. Fâtih Camii yanındaki türbesinde gömülüdür. Fâtih'te mektep, sebil, imaret, meşrûta, Kasımpaşa'da çeşme, namazgâh, Sultanahmet'te çeşme, Alemdağı'nda çeşme, Ayvansaray'da mescid gibi hayrâtı vardır[1]. İşte bu vâlide-sultân'ın şahsiyeti üzerinde pek çok münakaşa edilmiştir.

Nakş-ı Dil Vâlide-Sultân, Kafkasyalı, muhtemelen Gürcü'dür. Bir kısım Batılılar ise onun Fransız asıllı olduğu üzerinde ısrar etmişlerdir[2]. Hattâ Sultan Mahmud'un Batı'cılığı ve dehâsı, annesinin Avrupalı ve Fransız olmasından kaynaklanıyormuş! Bunu söyliyen Batılı yazarlar bile çıkmıştır. Vâlide-Sultân'ın küçük yaşta Türk korsanlarının eline düşüp Saray'a gönderilen, Antiller'de Martinik

adasında oturan soylu bir Fransız ailesinin kızı olduğu hakkındaki iddia veya rivayet, kesin şekilde yanlış ve geçersizdir. Zira denizde kaybolan Mademoiselle Aimée du Buc de Rivery'nin kayboluş tarihi, yaşı, kronoloji bakımından onun Nakş-ı Dil olmasını imkânsız kılıyor. Kaldı ki, Osmanoğulları'nın aile geleneklerinde böyle bir rivayetin izi bulunmamaktadır ve hepsi baba-annelerinin Kafkasyalı olduğunda birleşmişlerdir.

Aslında Sultan Mahmud'un annesinin Fransız asıllı bulunmasında en ufak bir küçültücü taraf olamazdı. Öyle olsaydı ne değişirdi? Ancak değildir. Batılılar'ın Fâtih'in annesinin de Fransız asıllı olduğu iddiaları ünlüdür. Üstelik bazı hayali geniş Avrupalı yazarlar, Nakş-ı Dil Vâlide Sultân'ın Hıristiyan imanı ile öldüğünü yazmak derecesinde saçmalığa düşmüşlerdir.

Şehzâde Mahmud'un Doğumu, Gençliği

Şehzâde Mahmud, Birinci Abdülhamîd ile Nakş-ı Dil'in oğlu olarak 20 Temmuz 1785 günü Topkapı Sarayı'nda doğdu. Sultan Abdülhamîd'in son doğan şehzâdesidir. 4.

velîahd yâni tahtın 4. adayı olarak doğdu ve 3 aylıkken gene bebek yaşta bir ağabeyinin ölümü üzerine 3. velîahdliğe yükseldi. Babası Birinci Sultan Abdülhamîd'in ölümünde 4 yaşını doldurmamıştı ve bu ölümle 4 yaşına gelmeden 2. velîahdliğe yükseldi.

Kendisinden 23 yıl, 6 ay, 27 gün büyük olan amca oğlu Üçüncü Selim'in 18 yıl, 1 ay, 19 gün süren bütün saltanatı boyunca 2. velîahd olarak kaldı. I. Velîahd ise, kendisinden 6 yaş büyük olan ağabeyi Sultan Mustafa idi.

Şehzâde Sultan Mahmud'un şahsiyeti, Üçüncü Selim'in 18 yıllık saltanatı sırasında oluştu. Bu müddet içinde eğitim ve öğretim gördü. Bilindiği gibi Üçüncü Selim, 1595'te ölen Üçüncü Murad'dan beri gelen padişahlar arasında en yüksek tahsillisi, en geniş kültürlüsü olarak 1789'da tahta çıktı. Tahta çıktığı günden tam 3 ay, 7 gün sonra Büyük Fransız İhtilâli (14.7.1789) başlamıştır. Aydın, reformist, enerjik Üçüncü Selim erkek olarak iktidarlı, fakat kısırdır. 16 cariye ile evlenmiş, hiç bir çocuğu olmamıştır. Geleneksel olarak

monarşilerde, velîahd, hükümdarın öz oğlu olmadığı takdirde, hükümdar-velîahd ilişkileri soğuktur. Üçüncü Selim'in velîahdi Şehzâde Sultan Mustafa, onun amcasının (babasının küçük kardeşinin) büyük oğlu idi. Oğlu değil, kardeşi ve yeğeni bile değildi. Üstelik Şehzâde Mustafa mağrur, durgun, karizmadan mahrum bir prensti. Sultan Selim, velîahdine çok iyi muamele etti, fakat onu sevemedi. Sultan Mustafa da amca oğlu Sultan Selim'i hiç sevememiş, hattâ anlıyamamıştır. Muhtemelen çocuk yaşta iken bile Sultan Selim'in radikal reformlarını kavrıyamamış, geleneksel düzeni yıkacağından endişe etmiştir. Üçüncü Selim, hiç sevmediği amca oğluna iyi davranmaya şu bakımdan da vicdanen borçlu idi: Şehzâde Mustafa'nın babası Birinci Abdülhamîd, Sultan Selim velîahd iken reformcu sadrâzam Halil Hamîd Paşa'nın komplosunda onunla işbirliği yapıp amcasını tahttan indirmek, yerine çıkmak istemişti. Osmanlı tarihinin önemli iç olaylarından biridir. Meşrû bir imparatoru, Osmanlı hâkan-halîfesi'ni, üstelik hiç bir sebep olmaksızın, sadece radikal reformcu olmayıp

ılımlı reformcu (yâni inkılâpçı değil ilerici) olduğu için tahttan indirmeye teşebbüsün cezası tektir. Birinci Abdülhamîd, bu cezayı sadrâzamı hakkında uyguladı, yeğeni olan velîahd Sultan Selim için uygulamadı. Onun için de uygulasaydı yerine yeğeni değil, doğrudan doğruya oğlu geçecekti. Ancak merhametli, sorumluluk duygusuna sahip, Allah'tan korkan bir adamdı. Sultan Selim, amcasının hakkındaki bu davranışını hayatının sonuna kadar unutmadı ve onun oğlu olan Sultan Mustafa'nın âdeta kendi icraatını beğenmez tutumuna sabretti.

Üçüncü Selim'in, velîahd Şehzâde Sultan Mustafa'nın ayrı anneden kardeşi olan 2. velîahd Şehzâde Sultan Mahmud'a karşı tutumu ise, bambaşka oldu. Kendi çocuğu olmayacağını anladıktan sonra, 24 yaş küçüğü olan ve tahta geçtiği zaman 4 yaşından küçük bulunan Şehzâde Mahmud'u oğlu gibi kabûl etti. Tamamen evlâd muamelesi yaptı. Üstelik Şehzâde Mahmud, ağabeyi Mustafa'nın aksine sevimli, karizmatik, yakışıklı, olağanüstü zeki ve kavrayışlı, espri'si olan, mizahtan hoşlanan, tenkitlere kulağı açık bir çocuktu. 4 yaşında

kaybettiği babasını zamanla unuttu. Üçüncü Selim'i iç dünyasında babası olarak kabûl etmeye başladı. Pâdişâh ve 2. velîahdi olan kuzeni, fevkalâde kaynaştılar. Velîahdinin eğitimi ile rutin şehzâde öğrenimi dışında hiç uğraşmıyan Üçüncü Sultan Selim, 2. velîahdinin eğitim ve öğrenimi ile çok yakından ilgilendi.

Mutlak monarşilerde iktidarın dışında kalanlar, muhalifler, memnuniyetsizler, hükümdârın değil, velîahdin çevresinde birikir ve çöreklenirler. Bu durumda velîahd, ister istemez muhalefet lideri hâline gelir ve hükümdarla arası açıldıkça açılır. Sultan Selim'in şehzâdesi olmadığı için, Hânedân'ın kendisinden başka iki erkek üyesi, imparatorluk prensi olan iki amca-zâdesi, Sultan Mustafa ve Sultan Mahmud, şehzâdelere uygulanan **kafes** sisteminin sert disiplininden uzak kaldılar. Zaten Sultan Selim mutlak bir monarşide olabildiği nisbette liberal bir hükümdardı. İki şehzâdeyi sıkmadıktan başka, onlar hastalanır, sıkılır, ölürler ve Osmanoğulları denen azametli hânedan tarihe karışır endişesi içindeydi (bu endişesini açıkça söylemiştir).

Sultan Mahmud, Üçüncü Selim gibi, 16. asır şehzâdelerine epey yakın düzeyde bir öğrenim gördü. Lalası Anber Mehmed Ağa, 1808'de tahta çıkınca hazînedâr, dârüssaaâde ağası (1813-5) oldu, Şam'da oturdu, 1823'te şeyhu'l-Harem olup 1827'den sonra Şam'da öldü. Sonraki lalası Mehmed Bey, Seferli Odası kethudâsı idi. Sultan Mahmud tahta çıkınca silâhdâr-ı şehryârî olup 4 ay sonra Kıbrıs'a sürüldü, 1820'de orada öldü. Vezirlerden Boşnak Receb Paşa'nın (1698?-1768) küçük oğludur. Son baş lalası Tayyâr Efendi (1733-1834, **Târîh-i Enderûn,** III, 405-6), 101 yaşında öldü. Oğlu 5 ciltlik Enderûn tarihinin yazarı Ahmed Atâ Bey'dir. Sultan Mahmud'un sülüs, nesih ve celî icâzetleri aldığı hat hocaları Kebeci-zâde Mehmed Vasfî Efendi (ölm. 1832, **Son Hattatlar,** 447 v.dd.) ve Kazasker Mustafa Râkım Efendi'dir (1758-1826, **Son Hattatlar,** 269 v.dd.). Tanbûr ve ney ile musikiyi bizzât Sultan Selim'den öğrendi ki, padişahça ne kadar sevildiğini gösterir. Sonradan padişah olunca, Kazasker Tosyalı Mustafa İzzet Efendi'den ney'ini ilerletti. İlk sazı tanburdur. Fakat Üçüncü Selim, Sultan

Mahmud'un asıl tabir caizse siyâsî ilimler ve politika hocasıdır.

Şehzâdeliğinde Adlî mahlasını alarak bu isimle şiir yazdı. "Sultân Mahmûd-i Adlî" denmesi mahlası sebebiyledir. Şâir, bestekâr, tanbûrî, neyzen, hânende, büyük hattat olan Sultan Mahmud, Mevlevî ve Nakşbendî idi. Arapça ve Farsçaya vâkıftı ve padişahlığında konuşulanı anlıyacak, fakat kendisi konuşamıyacak derecede Fransızca öğrendi. İyi öğrenemediği bu Batı dilini büyük oğlu Sultan Abdülmecîd'e çok iyi öğreterek öldü.

Biyografisinden ve Şahsiyetinden Bazı Çizgiler

Atâ Bey'e göre Sultan Mahmud'un "kadd-ü kaameti tûle mâil (boyu bosu uzuna yakın) ve vechi müdevver (yüzü yuvarlak), lihyesi (sakalı) siyâh ve endâmı matbû (vücudu güzel) idi". "Ayasofya'da bir nümûne-i hârika olan büyük levha İkinci Sultan Mahmud'undur" (**Son Hattatlar,** 227).

İkinci Mahmud, 1 Temmuz 1839

geceyarısından sonra bir müddetten beri dinlendiği ablası Esmâ Sultan'ın Çamlıca'daki küçük sarayında öldü. 54 yaşını bitirmesine 18 gün kalmıştı (53 yıl, 11 ay, 12 gün). 28 Temmuz 1808 (zevâlî saat 8.00)'de başlıyan saltanatı bu sûretle 31 yıldan 26 gün eksiktir (30 yıl, 11 ay, 4 gün). Doğumunda 4. velîahd, az sonra 3. velîahd, babasının ölümüyle 4 yaşına gelmeden 2. velîahd oldu ve 2. velîahdliği 18 yıl, 1 ay, 19 gündür ki, Üçüncü Selim'in saltanat müddetidir. Tahta 1 yıl, 2 ay için ağabeyi Dördüncü Mustafa oturdu. Dördüncü Mustafa'nın ancak ölümünden 6 ay sonra doğan ve 6 aylık ölen Emîne Sultan adlı kızı olmuşdur. Onun için Dördüncü Mustafa devrinde kardeşi Sultan Mahmud, 14 ay müddetle velîahd idi. Bu müddet içinde tahttan indirilen Üçüncü Selim de hayatta idi ve onu tekrar tahta çıkarmak için "Rusçuk Yârânı" denen reformcu komite gizlice faaliyette idi. Üçüncü Selim'i öldürten Dördüncü Mustafa, ayni gün tahttan indirilerek yerine İkinci Mahmud çıkarıldı. Dördüncü Mustafa da 3 ay, 19 gün sonra öldürüldü. Sultan Mahmud tahtta hayattaki tek erkek Osmanoğlu olarak

kaldı. İlk 3 çocuğu kız oldu. Ancak 25.12.1812'de Şehzâde Murad, velîahd olarak doğunca, Dördüncü Mustafa'nın ölümünden, 3 yıl, 1 ay, 9 günden beri boş kalan verâset makamı doldu. Bu şehzâde Murad gerçi yaşamadı. Ama onun doğumu, babası İkinci Sultan Mahmud'un doğumundan bu yana, tam 26 yıl, 7 ay, 6 günden beri Osmanoğulları'nda ilk şehzâde doğumu olduğu için, sevinçle karşılandı. Hânedân'ın erkek tarafından kesilmesi, imparatorluğun derhal ayrı devletlere ayrışarak dağılması demek olduğu için, çok korkulurdu.

3 yaşını 8 ay, 18 gün geçe, kendisinden 23 yıl, 6 ay, 27 gün büyük olan amca oğlu Üçüncü Selim'in 2. velîahdi olan Sultan Mahmud, Üçüncü Selim'in tahttan indirilmesi üzerine, 18 yıl, 1 ay, 19 gün sonra 21 yaşını 10 ay, 9 gün geçe velîahd, 14 ay sonra 23 yaşını 9 gün geçe de padişah (hâkan-halîfe) oldu.

İkinci Mahmud, sürmenaj ve veremden öldü. Halkın kısaca "Türbe" dediği Sultan Mahmud Türbesi'ne gömüldü. Burası Cağaloğlu'nda,

Sultan Mahmud'un çok sevip saydığı ablası Esmâ Sultan'ın (1778-1848) sarayı istimlâk edilerek, arsasının bir kısmı üzerine yapıldı ve 12.10.1840'da Birinci Abdülmecîd tarafından açıldı, sonra bahçesine Tanzîmât devlet adamlarının ileri gelenleri gömülerek bir Tanzîmât panteonu hâline getirildi. Türbe kısmına, Sultan Mahmud'un yanına ise küçük oğlu Sultân Abdülazîz 1876'da ve Sultan Mahmud'un torunu İkinci Abdülhamîd 1918'de, Sultan Abdülazîz'in oğlu Velîahd-i Saltanat Yusuf İzzeddin Efendi ise 1916'da gömüldü.

Vehhâbîler'in Mekke'den çıkarılması üzerine (23.1.1813), Şeyhulislâm Dürrî-zâde Abdullah Efendi'nin 28.5.1813 hutbesi ile Sultan Mahmud'a "Gazi" unvanı verilmiştir.

Tahta çıkan Sultan Mahmud'a o zaman sadece nakıybüleşrâf olan ayni Abdullah Efendi kılıç kuşattı ki, 14 ay önce de Dördüncü Mustafa'ya kılıç kuşatmıştır (Eyüp Türbesi içinde padişahların kılıç kuşanması, taç giyme töreni mesâbesindedir).

İlk Fransızca öğrenen padişah olan İkinci

Mahmud’un saltanatı 2 döneme ayrılır: 16.6.1826’ya kadar 17 yıl, 10 ay 19 gün süren birinci dönem ve bu tarihte Vak’a-i Hayriye ile başlayıp padişahın ölümü ile sona eren 13 yıl, 15 gün süren ikinci dönem. Gerçi Nizâm-ı Cedîd 1793’te îlân edilmiş, fakat 1807 ve 1808 ihtilâlleri ile bu rejim sona ermişti. Vak’a-i Hayriye ile kesin ve dönüşü olmıyan yenileşme (Osmanlıca: teceddüd), reform (Osmanlıca: ıslâhât), düzenleme (Osmanlıca: tanzîmât) dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun hemen bütün müesseselerinin yenileştiği son 86 yıllık devri başlar.

Sultan Mahmud, İstanbul dışına da çıktı. 1828 yazını Tarabya karargâhında geçirdi. Yeni ordusunu yetiştirmek için iki yıl da Râmî kışlasında kaldı. 2 def’a Gelibolu ve Bolayır’ı ziyaret etti ki Bolayır’da Rûmeli Fâtihi Ulu Şehzâde Süleyman Paşa’nın türbesi vardır (Orhan Gazi’nin büyük oğlu ve Birinci Murad’ın ağabeyi). 1831’de Doğu Trakya’yı gezdi (Vak’a-nüvîs Es’ad Efendi, **Sefer-nâme-i Hayr**). 1827 Rodos seyahatini Sür’at adlı buharlı yatı ile yaptı. Nisan 1837 Tuna seyahatinde (Es’ad

Efendi, **Âyâtü'l-Hayr**), yatı ile İstanbul'dan Varna'ya çıktı. Varna-Şumnu-Silistre-Ruscuk-Tırnova-Gabrova-Kızanlık-Eski Zağra-Edirne yoluyle 40 günde İstanbul'a döndü. Bu seyahati, padişahın maiyyetinde bulunan Prusyalı kurmay subay Helmuth von Moltke de kaleme de almıştır (sonradan Almanya genel kurmay başkanı ve feldmareşal olan Napoléon'dan sonra Avrupa'nın yetiştirdiği en büyük askerdir).

Şehzâdeliği hemen hemen Topkapı Sarayı'nda geçen Sultan Mahmud, 31 yıllık saltanatında Topkapı Sarayı dışında pek çok sarayda oturdu. Yazları Beşiktaş (Eski Dolmabahçe) Sarayı'nda geçirmeyi severdi ki, bugünki Dolmabahçe Sarayı yerinde ahşab bir saraydı. Gene ahşab olan Eski Beylerbeyi Sarayı'nda, Çinili, Yıldız, Bebek, Tarabya, Kalender, Îcâdiye, Göksu, Çengelköyü, Şemsipaşa, Çamlıca, Eyüb Bahâriye, Kâğıdhâne Çağlayan, İmrahor kasırlarında kaldığı da olurdu. Eyüb Bahâriyesi'nde annesinden kalma kasırda 1828-29 kışını geçirdi. Ablasının koru içindeki Çamlıca'daki küçük dinlenme sarayında da son günlerini geçirip öldü. Padişahlar sonuna kadar

Topkapı Sarayı'nda techîz ve tekfîn edildikleri için, tabutu buraya getirilip hazırlandı ve eller üzerinde Cağaloğlu'na götürülüp gömüldü.

Sultan Mahmud pek çok hükümdar, prens, prenses, soylu devlet adamını kabûl etti. Yabancılarla serbest şekilde konuşmaktan hoşlanırdı. Onlara iltifat eder, nişan ve hediye verirdi. Rodos'a giderken İzmir'e uğramıştı. Orada Yunan kralı Otto gelip kendisini ziyaret etti ve Yunan Devleti'nin Osmanlı'dan koparılarak kurulmasına şiddetle karşı olan Sultan Mahmud ile bugünkinin üçte biri büyüklüğündeki ilk Balkan devleti olan Yunanistan'ın arasını bulmaya çalıştı.

Tahta çıkmasından bir iki saat önce hayatını kurtaran Cevrî Kalfa'yı, Harem'e başhazînedâr (1808-1825) yapdı ki, Harem'in en yüksek kadın görevlisidir ve rütbesi vezîr (mareşal) rütbesine eşitti.

Sultan Mahmud'un danışmanı Hâlet Efendi, 13 yıl kadar "müsteşâr-ı saltanat = imparatorluk danışmanı" unvânı ile anıldı. Sultan Mahmud bu adamı Yeniçeri ocağını ve muhafazakârları

yanında tutmak, her türlü fitneden haber almak için kullanırdı. Sultan Mahmud bu zümrelere karşı idi, fakat 1826'ya kadar açıkça cephe alamadı, 1826'da ise darbesini amansız biçimde vurdu. Sonunda Mehmed Saîd Hâlet Efendi diktatör tavırları almaya başladı ve 1822 aralığında Konya'da kellesi kesildi. Üçüncü Selim zamanında Paris büyükelçisi (1802-1807), 2 defa nişancı (devlet nâzırı), vekâleten reîsülküttâb ve kethudâ (dış ve iç işleri bakanı), bir ara musâhib-i şehryârî (padişah nedîmi) olmuştu.

Eşleri

Avrupa'dan pek çok şeyi bize getiren İkinci Mahmud'un zevkleri Şark zevki idi. Geleneksel Türk kültürü içinde yetiştiği için bu da normaldir. Esmer, siyah saçlı kadınlardan hoşlanırdı. Batı kültürü ile yetiştirilen oğlu ve halefi Sultan Abdülmecîd ise sarışın, mavi gözlüleri beğenirdi.

Sultan Mahmud'un 18 eşi oldu. Bunlarla 1808-1829 arasında çeşitli tarihlerde evlendi. 7'si Sultan Mahmud'un zamanında öldü. Bunlardan

Bezm-i Âlem İkinci Kadınefendi (1807-2.5.1853) Birinci Abdülmecîd'i doğurarak 1839-1853'te, 2. ıkbâl Pertev-niyâl Hanımefendi (1812?-5.2.1883) ise Sultan Abdülazîz'i doğurarak 1861-1876'da Vâlide-Sultân olup imparatoriçeliğe yükseldiler. Sultân Mahmûd'un en son ölen eşi başıkbâl Hüsn-i Melek Hanımefendi'dir (1812?-10.1886). İkinci Mahmud'un bir şarkısı, bu hanımefendi için bestelenmiştir: **Hüsn-i Melek bir perîdir.** Sultan Mahmud'un hayatında ölen 2. eşi Âlîcenâb Başkadınefendi, Velîahd Abdülhamîd Efendi'nin annesidir, Fâtih'te sebil yaptırdı. 1809'da ölen ilk eşi Fatma Başkadınefendi'nin yerine başkadın olmuştu. Onun yerine 1842'de hacca giden Pertev-Piyâle Nevfidân Başkadınefendi oldu (4.1.1793-25.12.1855), 4 sultan, 1 şehzâde doğurdu, hiç biri yaşamadı, 1832'de üvey kızı Âdile Sultân'ı evlâd edindi. Mekke ve Medîne yoksulları, Topkapı Sarayı için vakıfları, Zindankapısı'nda camii vardır. Üvey oğlu Sultan Abdülazîz, 1865 Mayısı'nda Londra'dan satın alınan bir savaş zırhlısına, ayrıca yatlarından birine Pertev-Piyâle adını vermiştir ki,

şehzâdeliğinde bu üvey annesinin kendisine emeği geçtiğini gösterir. Âdile Sultan'ın annesi Zer-nigâr İkinci Kadınefendi, Sultan Mahmud'un hayatında 1832'de öldü. Sâliha Sultân'ın annesi Âşûb-i Cân İkinci Kadınefendi'dir (1793? – 10.6.1870), Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Beşiktaş'taki sâhil-sarayında ve Çamlıca'da kasrında yaşadı. Mihr-i Mâh Sultân'ı Hoşyâr İkinci Kadınefendi doğurdu, 1859 başında hac için gittiği Mekke'de öldü. Sarayı Maçka'da idi. Burgaz'da (Bulgaristan) cami ve medrese, Kasımpaşa'da çeşme yaptırdı. Pervîz-felek Dördüncü Kadınefendi (ölm. 21.9.1863), Atıyye ve Hadîce Sultânlar'ın, bebek ölen Fatma Sultân'ın annesidir. Sultan Mahmud'un sondan bir önceki eşi 3. Ikbâl Tiryâl Hanımefendi (1810?-1883) ünlüdür, Sultan Azîz zamanında 2. Vâlide-Sultân muamelesi görmüştür. Çamlıca ve Üsküdar'da çeşmeler yaptırdı. Çamlıca'da camlı köşkü, Beylerbeyi'nde sarayı vardı.

Çocukları

İkinci Mahmud'un ilk çocuğu Fatma Sultan

4.2.1809 ve sonuncusu Şehzâde Nizâmeddin ondan 25 yıl sonra 29.12.1833'te doğdular. 13 kızı ile 12 oğlu, hiç biri 3 yaşını bulmadan öldü. Diğer çocukları şunlardır:

Velîahd-Şehzâde Sultan Murad (25.12.1811-14.7.1812), Velîahd-Şehzâde Sultan Abdülhamîd (6.3.1813-20.4.1825), Birinci Sultan Abdülmecîd (25.4.1823-25.6.1861), Sultan Abdülazîz Han (18.2.1830-4.6.1876), Şehzâde Nizâmeddin (29.12.1833-3.1838); Fatma Sultan (30.4.1810-7.5.1825), Sâliha Sultan (16.6.1811-5.2.1843), Mihr-i Mâh Sultan (10.6.1812-3.7.1838), Atıyye Sultan (2.1.1824-11.8.1850), Hadîce Sultan (6.9.1825-19.12.1842), Âdile Sultan (23.5.1826-12.2.1899).

Sâliha Sultan, Dâmâd Mehmed Halil Rif'at Paşa (1795?-4.3.1856) ile evlendi ki müşîr, serasker, kapdân-ı deryâ (7 yıl, 4 ay, 6 gün), Tophâne müşîri, Petersburg sefîri, ünlü Tanzimatçı'dır. Küçük yaşta ölen 2 oğlu, vezir Server Paşa ile evlenen kızı Ayşe Sıdıka Hanım-Sultan doğdu.

Mihr-i Mâh Sultan, Dâmâd Bursalı Mehmed Saîd Paşa (1798?-12.1868) ile evlendi ki, müşîr, kapdân-ı deryâ, serasker, ticâret nâzırı, Tanzimat muhâlifidir, 1861’de sadâreti reddetmiştir. Ölü doğan bir oğulları dışında çocukları olmadı.

Atıyye Sultan, Dâmâd Ahmed Fethi Paşa (1801-14.2.1858) ile evlendi ki müşîr, Tophâne müşîri, Sultan Mecîd devri ortalarında “müsteşâr-ı saltanat”, ünlü Tanzimatçı’dır. Kızları Seniyye Hanım-Sultan (1843-1910) Müşîr Hüseyin Hüsni Paşa ile, Ferîde Hanım-Sultan (1847-1913) ise müşîr Mahmud Nedîm Paşa ile evlendi.

Âdile Sultan, Dâmâd Mehmed Ali Paşa (1813-30.6.1868) ile evlendi ki, sadrâzam (1852-3), mâbeyn müşîri, kapdân-ı deryâ (12 yıl, 1 ay, 2 gün) oldu. Kızları Hayriye Hanım-Sultan (1846-1869) vezîr İşkodralı-zâde Ali R ızâ Paşa ile evlendi. Ayrıca bebekken ölen 2 kız ve 1 oğulları oldu.

Kendisinden sonra ve bugün yaşıyan bütün Osmanoğulları’nın atası İkinci Mahmud’dur. Hânedân, ondan sonra üst üste tahta çıkan 2

oğlu, Sultan Abdülmecîd (saltanatı 1839-1861) ve Sultan Abdülazîz (1861-1876) olmak üzere iki daldan yürüdü. Mecîdîler denen birinci dal kalabalık, Azîzîler denen ikinci dal daha az üyelidir.

Son 13 yıllık saltanatında Türkiye'nin çehresini artık geriye adım atılamıyacak derecede değiştiren İkinci Sultan Mahmud'un bestekârlığı, san'atkâr şahsiyeti üzerinde de durmak gerekir. Üstad bir bestekârdır (**Türk Musikisi Ansiklopedisi** II, 2a-b). Günümüze kadar 26 parçasının notası gelmiştir, 23'ü şarkı formundadır. Batı Musikisi'ni Devlet'in çatısı altında resmen Türkiye'ye sokan, Muzıkay-ı Hümâyûn'u Avrupa ve Türk musikileri bölümleri hâlinde kuran, 1826'da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye için bir Marş besteliyen, Sultan Mahmud'dur. Güftesi de kendisine ait bulunan şu Hicâz Aksak Dîvân'ı, musikimizin şâheserlerindendir:

Ebrûlerinin zahmı nihandır ciğerimde
Gül-ruhlerinin handelerî çeşm-i terimde
Eşkim yerinê kan dökülür dîdelerimde

Sevdâ-yı muhabbet, esiyor şimdi serimde
Takdîre ne hâcet bu da varmış kaderimde

İkinci Mahmud, Türk Musikisi'nin son büyük koruyucusu sayılır. Başta Üçüncü Selim'den devraldığı asrın en büyük bestekârı İsmâîl Dede Efendi olmak üzere, bestekârlarımızı sevgiyle himaye etmiş, daima ve cömert şekilde kollamıştır. Diğer san'at ve ilim adamlarına da ayni yakın ilgiyi göstermiştir. Bayındırlığı seven bu hükümdar, pek çok bayındırlık eserleri yaptırmış, vakıflar kurmuştur ki sayılması mümkün değildir. İnce yemek merakı da bilinmektedir. En sevdiği yemek kılıç balığı şişi idi. Arada içerdi Mevlevîhâneler'e gider, âyîn dinler, ihsanda bulunurdu.

İkinci Sultan Mahmud Han (Osmanlıca: Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî-i Adlî), bir milletin asırlar boyunca nâdiren yetiştirebildiği büyük dehâlardan biridir. Türkiye'de mutlak monarşinin son hükümdârıdır. Ondan sonra Osmanlı imparatorluk tahtına Sultan Mahmud'un

2 oğlu ile 4 torunu, toplam 6 padişah, hepsi şu veya bu sûretle yetkileri kısıtlı olarak Devlet'i temsil etmişlerdir. Avrupa'nın 18. asırda yetiştirdiği "aydın despot" tipi hükümdarların bizim tarihimizdeki en karakteristik olanıdır. Politika, yönetim, devlet başkanlığı dehâsı münakaşa edilmemiştir. Kendisine "gâvur padişah" diyen mutaassıp Türkler de, şahsiyetini ölesiye kıskanan Çar Birinci Nikolay da, takdirkârları derecesinde, dehâsını tasdik etmişlerdir.

Çok meraklıdır. Bilhassa Avrupalılarla görüşmeye, onları incelemeye, düşüncelerine nüfuz etmeye çalışır. Bir bakıma İkinci Abdülhamîd'e benzemektedir ama, onun gibi içine kapalı ve kuşkulu değildir. Vak'a-i Hayriye günü ise gerçek bir Dördüncü Murad'dır. Gururla ilgisi yoktur. San'at ve ilim adamları ile senli benli konuşmakta, onlarla şakalaşmaktadır. Sabır gereken yerde yıllarca sabredebilmekte, vurmak ve çözmek gerektiği anda bir dakika tereddüt etmeksizin icraya geçmektedir. Neş'eli, mizâha yatkın, espri'den hoşlanan, gülümser çehreli bir adamdır. Kaşlarını nadiren çatmakta,

çattığı an da yer yerinden oynamaktadır. Engin tecrübesine rağmen, 19. asrın başlarının dejenere olmuş Osmanlı yüksek çevresi tarafından hiç bir zaman kandırılmamış ve atlatılmamış olduğu söylenemez. Ama yeniçerilere, Kapıkulu ocaklarına yıllarca kanmış görünmüş, köhnemiş orduya, Enderûn Saray Akademisi çıkışlı adamlarını dikkatle general atamış, yeniçeri-ulemâ ittifakını bozmaya çalışmış, sonunda ulemâyı yanına alabilmiş, Kapıkulu Ocakları'nı tarihe gömdükten sonra, ulemânın yetkilerinin en büyük kısmını da budamaya başlamıştır. Bu ulemâ sınıfı, 16. asrın ulemâ sınıfı değildir. Cevdet Paşa'nın bize fecî örneklerle uzun uzun anlattığı tereddî etmiş, hiç olmazsa gerilemiş ve çağa ayak uyduramamış bir sınıftır.

Çok çalışkan ve enerjik olan Sultan Mahmud, az uyumaktadır. Meşakkat ve mahrumiyete ne dereceye kadar katlanabileceğini iki kışı Râmi Kışlası'nın taş odasında yatarak ve gündüzleri sıradan albay gibi çamurlar içinde yeni ordunun alaylarını talime çıkararak göstermiştir. "Ya Devlet başa, ya kuzgun leşe!", "Denize düşen yılana sarılır!" gibi sonradan atasözü hâline

gelen sözler, onundur. İlkini 1808'de üstâdı ve baba bildiği Üçüncü Selim'in şehid edildiği gün, ikincisini can düşmanı Rusya ile Hünkâr İskelesi ittifakını imzaladığı gün söylemiştir.

Mimari, hat, resim gibi san'atlara ilgi göstermiş, musikiyi ise çok sevmiştir. Dinlenmek istediği zaman musiki dinlemiş, tasavvuf zevkini Mevlevî-hâneler'de mukaabele seyredip dinliyerek tatmin etmiştir. Her Cuma çeşitli camilere giderek selâmlık resm-i âlîsi denen şatafatlı imparatorluk törenini icra etmiştir. Mensûb olduğu Hânedân'ın korkusuzluk (ki cesaret'ten farklıdır) ve iyi hitab edebilme hususiyetleri onda da vardır. Güzel sesiyle (ayni zamanda hânende'dir) ve muntazam konuşmasıyla muhâtabını veya hitâb ettiği kitleyi tesir altına almayı bilmiştir. Yakışıklı olması, tesirini arttırmıştır. Halîfe ve hâkan sıfatlarını doğrusu lâyıkıyle kullanmıştır.

Kaynaklar Hakkında

İkinci Mahmud ve dönemindeki Türk Osmanlı İmparatorluğu için etraflı bibliyografya, ancak bir kitabın hacmine sığdırılabilir. Batı dillerinde

de yoğun yayınlar vardır. O dönemin Batı taht şehirlerinde çıkan gazetelerde hemen her gün Sultan Mahmud veya Türkiye'den bahseden haberlere tesadüf etmek mümkündür. Türkiye'de resmî gazete **Takvîm-i Vekaayî** bu dönemde yayınlanmaya başlanmıştır, önemli kaynaktır. Osmanlı Arşivi ve Avrupa arşivleri ise 1808-1839 dönemi Türkiye'si üzerinde milyonlarca belge içermektedir. Avrupa yıllıkları da ilgi çekicidir. Başta **Almanach de Gotha**'nın 1808-1839 yılları gelir. Biyografi ansiklopedisi olarak **Sicill-i Osmânî** baştadır. Devrin Saray tarihi için Atâ Bey'in 5 cildlik **Târîh-i Enderûn**'u ve İlyâs Efendi'nin hacimli **Letâif-i Enderûniyye**'si, bilhassa bu dönemi içine alır. Devrin vak'a-nüvîs târihleri Âsım (I-II), Şânî-zâde (I-IV), Cevdet Paşa (VI-XII) ve 1826'dan sonrası için Lutfî (I-IV)'dir. Genel Osmanlı tarihleri arasında İ.H. Dânişmend'in **Kronoloji**'si (c. IV), Iorga'nın V. ve Zeinkeisen'in VI-VII. cildleri anılabilir. **İslâm Ansiklopedisi**'nde, **Encyclopédie de l'Islam** ve **Nouvelle Edition**'da ilgi çekici ve iyi yazılmış maddelere tesadüf edilir. **Hadîkatü'l-Vüzerâ**

Zeylleri’nde Sultan Mahmud’a sadrâzamlık yapmış vezirlerin kısa biyografileri verilmiştir. Devrin şairleri bilhassa Fatîn **Tezkire**’sinde ve İ.M.K. İnal’ın **Son Asır Türk Şâirleri** ’nde sunulmuştur. Devrin musiki hayatı **Türk Musikisi Ansiklopedisi**’nin çeşitli maddelerinde verilmiştir. İ.M.K. İnal’ın **Son Hattatlar**’ında bu dönem hat san’atkârları ele alınmıştır.

Spesifik monografiler içinde oldukça rast gele şekilde bir kaç kitap anmak mümkündür: Ârif, **Târîhçe,** Bâyezîd Umûmî Küt., 3.374; Necîb, **Târîh,** İstanbul 1280=1863; Câbî Saîd Efendi **Vekaayî’-nâme,** Süleymâniye, Es’ad Efendi, 2. 152; Kalost Arapyan, **Alemdâr Mustafa Paşa,** TTK, 1943; Ebû-bekr Efendi, **Vak’a-i Cedîd,** İstanbul 1332=1914; Mehmed Süreyyâ Bey, **Nuhbetü’l-Vekaayî’,** İstanbul 1290=1873; Es’ad Efendi, **Üss-i Zafer,** İstanbul 1343=1924/5; Moltke, **Şark Mektupları (1835-1839),** pek çok baskısı ve tercümesi var; İ.H. Uzunçarşılı, **Alemdâr Mustafa Paşa,** TTK, 1942; Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmed Ali Paşa Isyânı,** TTK, 1945; Reşad Kaynar, **Mustafa Reşid Paşa,** TTK, 1955; Cebertî, **‘Acâibü’l-Âsâr,** III-IV,

Kahire, 1297=1880 (Fransızca tercümesi de var); J. Raymond, **Les Wahabys,** Kahire 1925; A.K. Aksüt, **Tepedelenli Ali Paşa,** İstanbul 1939; Jouannin ve Van Gaver, **Turquie,** Paris 1840; Mac Farlane, **Constantinople in 1828,** Londra 1829; E. Driault, **La Formation de l'Empire de Mohammed Aly (1814-1823),** Kahire 1923; Ayni Yazar, **L'Expédition de Crète et de de Morée (1823-1828),** Kahire 1930; Ayni Yazar ve Lhéritier, **Histoire Diplomatique de la Grèce,** Paris 1925; Abdurrahmân Şeref Ef., **Târîh Musâhabeleri,** İstanbul 1917, 1925; Jacques Ancel, **Manuel Historique de la Question d'Orient,** Paris 1923 ve bir çok baskı; Cevdet Paşa, **Tezâkir** ve **Mâ'rûzât** (1826'dan sonrası için); Curcî Zeydân, **Meşâhîrü'ş-Şark,** 2 c., Kahire 1902; A. Debidour, **Histoire Diplomatique de l'Europe,** Paris 1891; De la Jonqière, **Histoire de l'Empire Ottoman,** Paris, 2: 1897; Mehmed Ziyâ Bey, **Yenikapı Mevlevî-hânesi,** İstanbul 1329=1911; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Târîhi,** 14 c., İstanbul 1977-9; Ayni Yazar, **Osmanlı Devleti Târîhi,** 2 c., İstanbul 1986; Baron I. de Testa, **Recueil des**

Traités de la Porte Ottomane, 8 c., Paris, 1884-1911; H. Temperley, **England and the Near East,** Londra 1936; Bursalı Mehmed Tâhir Bey, **Osmânlı Müellifleri,** 3 c.; Şemseddin Sâmî Bey, **Kaamûsü'l-Â'lâm,** 6 c.; Lavisse-Rambaud, **Histoire Générale,** IX-X, Paris 1904; Ali Rızâ-Mehmed Gaalib Beyler, **Onüçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayâtı;** J.M. Bastelberger, **Die Militarischen Reformen unter Mahmud II,** Gotha 1874. Bibliyografyanın yoğunluğuna rağmen, genel Osmanlı tarihlerinin ilgili bahisleri dışında, İkinci Mahmud hakkında hiç bir dilde ilmî ve etraflı bir monografi yoktur. Yukarıda anılan kitapların bazılarında detaylı bibliyografyalar verilmiştir.

İkinci Bölüm

II. MAHMUD DEVRİNİN İLK SAFHASI

(1807 – 1826)

IV. Sultan Mustafa Hân'ın Tahta Oturması (29 Mayıs 1807)

Osmanoğulları'nın 31.'si olarak 29 Mayıs 1807 günü amcasının oğlu III.Selim'in yerine tahta geçen IV. Mustafa, I. Sultan Abdülhamîd'in büyük oğludur. 27 yaşını 8 ay ve 22 gün geçiyordu. III. Selim de bu yaşta padişah olmuştu. Ayşe Sîneperver Vâlide-Sultan'dan doğan IV. Mustafa, babası öldüğü, III. Selim padişah olduğu ve velîahdliğe yükseldiği zaman, 9 yaşını 6 ay ve 29 gün geçiyordu. Çocuğu olmıyan III. Selim'in yakın ilgisine rağmen, inkılâpçı büyük padişahı sevmemiş, son zamanlarda açıkça aleyhinde faaliyete başlamıştı. Babası I. Abdülhamîd'in meziyetlerinden mahrûm olan IV. Mustafa, Osmanoğulları'nın karanlık şahsiyetlerinden biridir. Bir dereceye kadar olayların ve tesadüfün kendisini mürtecilerle işbirliği yapmaya sevketmiş olduğu düşünülebilirse de, III. Selim'e ve Nizâm-ı Cedîd'e cephe almış

olması afvedilemez. Bununla berâber, pekaz tahtta kaldığı için, gerçek şahsiyeti tamâmen aydınlığa çıkmış değildir.

Şimdiye kadar yeni hükümdarın, eski hükümdarı deviren ihtilâlcileri ilk fırsatta yok etmesi, Osmanlı tarihinde istisnası olmayan bir vâkıa idi. Âsiler, bunu biliyorlardı. Kendileriyle işbirliği yapmış olmasına rağmen, hânedan gayretiyle IV. Mustafa'nın müstakbel tutumundan korkuyorlardı. Bu düşünceyle, 31 Mayıs'ta, Osmanlı tarihinde bir eşi daha olmıyan garip bir vesika imzalandı. Bu vesikaya göre Yeniçeriler, devlet işlerine karışmıyacaklarına, padişah da buna karşılık Yeniçeriler'i III. Selim'i deviren ihtilâlden hiçbir şekilde sorumlu tutmıyacağına söz veriyorlardı. Zorbaların sözü, lâfta kaldı ve devlet işlerinden asla el çekmediler. Kabakçı Mustafa'ya "turnacıbaşı" rütbesiyle Boğaz'ın Rumeli kale ve tabyaları kumandanlığı verildi. İhtilâlin hain siması Kaymakam Köse Mûsâ Paşa, bir müddet fırsattan istifâde şunu bunu haraca kesip servet topladıktan sonra, Bursa'ya sürüldü. 18 Haziran'da, seferde olan İbrahim Hilmi Paşa, 7

ay, 4 günlük bir sadâretten sonra azledildi. Çelebî Mustafa Paşa, yerine sadrâzam ve serdâr-ı ekrem oldu.

2 yıla yakın bir zamandan beri devâm eden ve Türkiye'nin aleyhine gelişen Rus savaşı, 25 Ağustos'ta bir mütâreke yapılarak bir yıl için durduruldu. Mütâreke 8 aylıktı ve Rusya, Napoléon'un baskısıyla buna mecbur olmuştu.

III. Selim'in Şehâdeti, IV. Mustafa'nın Hal'i ve II. Mahmûd'un Tahta Geçmesi (28 Temmuz 1808)

Kabakçı irticaında, Nizâm-ı Cedîd taraftarlarından ve bu hareketin başı olanlardan ele geçirilenler, âsîler tarafından parçalandı ve malları yağmalandı. Ancak en değerli Nizâm-ı Cedîd erkânı kaçıp, Ruscuk'ta Vezir Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındılar. Bunların başlıcaları Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Mehmed Said Galib Efendi, Sadâret Kedhüdâsı (içişleri bakanı) Mustafa Refik Efendi, Sadâret Mektupçusu (başbakanlık genel sekreteri) Mehmed Tahsin Efendi, Başmuhâsebeci (maliye müsteşar yardımcısı) Abdullah Râmiz Efendi, Tuna Yalısı

Mübâyaacısı Mehmed Emin Behic Efendi'dir. Bu zatlara "Ruscuk Yârânı" denmektedir. Ruscuk Yârânı'nın başına, Alemdar Mustafa Paşa geçmişti. Zâten III. Selim'i çok seven ve Nizâm-ı Cedîd'e inanan Paşa, ekserisi genç olan bu ateşli inkılâpçıların tesiriyle, bir yıl içinde bir darbe yaparak İstanbul'daki mürteci idareyi yıkmıya karar verdi. Alemdar'ın emrinde büyük kuvvetler bulunuyordu. Ancak gene de böyle bir işi gerçekleştirmek, büyük maharet isteyen bir şeydi. Alemdar, câhil, sâf, harîs, fakat vatanperver, cesur ve sâdık bir askerdi. Ruscuk Yârânı ise, aydın ve merkezî idarede pişmiş adamlardı. Alemdar'ın İstanbul hakkında vâzıh bir fikri yoktu. Hayatı Tuna yalılarında geçmişti. Hezargrad âyânı iken, himâyesinde yetiştiği Tirsiniklioğlu İsmâîl Ağa'nın yerine Ruscuk âyânı olmuş, Tuna yalılarından kendini sevdirmiş, Ruslar'a karşı başarı göstermiş, vezâret rütbesiyle taltif edilmişti.

İşin kritik noktası, Alemdar'ın ne şekilde İstanbul'a gelebileceği husûsuydu. Cebren İstanbul'a yürüse, büyük ölçüde kan döküldükten başka, III. Selim de katledileceği

için, maksat gerçekleşmezdi. İstanbul hükûmeti, Alemdar'ın niyetinden gafildi. Gerçek idare, Şeyhulislâm Topal Atâullâh Efendi'nin elindeydi. Şeyhulislâm'dan ve zorbalardan, IV. Mustafa da bunalmıştı. Ruscuk Yârânı'nın bâzıları, İstanbul'a geldiler. Saray ve Bab-ı Âlî ile gizli temaslara başladılar. Alemdar, İstanbul'a çağrılırsa, zorbaları temizleyeceğinden ve IV. Mustafa'nın devlete hâkim olacağından bahsettiler. Şimdiye kadar her padişah kendisini tahta çıkaran ihtilâlcileri temizlediği için, zâten IV. Mustafa, bunu yapamadığına müteessirdi. Alemdar'ı İstanbul'a çağırmaya râzı oldu. 28 Haziran 1808'de ordusuyla Edirne'ye gelen Alemdar, Sadrâzam'ı kandırmayı başardı. O da, IV. Mustafa gibi zorba tahakkümünden ve Atâullah Efendi'nin mürteci idaresinden bıkmıştı. Alemdar, 14 Temmuz'da Edirne'den İstanbul'a doğru hareket etti. Önden 80 süvari göndererek, 13 Temmuz gecesi, Rumelihisarı'ndaki evinde zifafa giren Kabakçı Mustafa Ağa'yı bastırıp öldürttü. Çorlu konağında, Kabakçı'nın kellesi Alemdar'a sunuldu. 19 Temmuz'da Alemdar, İstanbul'a

vardı. IV. Mustafa, Dâvudpaşa Sarayı'na inip Alemdar'ı kabûl etti. Râmiz Efendi, bu sırada padişahın tevkif edilmesini söylediyse de, Alemdar, bunun mertliğe yakışmıyacağı cevabını verdi. Bu cevapla da, III. Selim'in felâketi hazırlanmış oldu. Büyük bir fırsat kaçırılmıştı.

2 gün sonra Alemdar, Bâb-ı Âlî'de Sadrâzam'ı ziyâret etti. Şeyhulislam Atâullah Efendi, bu gün, Alemdar'ın kuvvetlerine güvenen IV. Mustafa tarafından azledildi. İki meşîhatinin toplamı, 8 ay, 7 gündür. İki meşîhati arasında, 13-14 Temmuz 1807'de bir gün için Sâmânî-zâde Ömer Hulûsî Efendi'nin şeyhulislâmlığı vardır. Arab-zâde Mehmed Ârif Efendi, meşîhate getirildi.

İrtica hareketine karışan ilmiye mensubları, bu gün ve ertesi gün, çeşitli yerlere sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu durumda Sadrâzam, Alemdar'a hizmetinden dolayı teşekkür edip, Ruscuk'a dönmesini emretti. Alemdar'ın tam bir hafta maksatsız vakit geçirmesi ve sonunda böyle bir emir alması,

büyük gafletti. Paşa, 28 Temmuz sabahı harekete geçebildi. 15.000 askeriyle Bâb-ı Âlî'ye giderek, Sadrâzam'dan zorla mühr-i hümâyûnu aldı. Çelebî Mustafa Paşa'nın sadâreti 1 yıl, 1 ay, 10 gün sürmüştü. Silistre beylerbeyisi ve Tuna seraskeri Alemdar Mustafa Paşa, hukuken değilse bile, fiilen sadârete geçti.

Alemdar, Bâb-ı Âlî'den Topkapı Sarayı önüne geldi. IV. Mustafa, Bâb-ı Âlî baskınını öğrenmiş, Alemdar'ın maksadını anlamış, uğursuz tedbirlerini almıştı. Paşa, IV. Mustafa'yı hemen tevkif etmek fırsatını da kullanamıyarak, Şeyhulislâm'ı, tahttan vazgeçmesi için padişaha gönderdi. Şeyhulislâm'ın sözlerini bile dinlemiyen IV. Mustafa, eski padişah amca oğlu III. Selim'le Velîahd-Şehzâde Mahmud'un yâni kardeşinin öldürülmelerini emrini verdi. Hayatta başka Osmanoğlu bulunmadığı için, bu durum tahakkuk ederse, Alemdar, mecbûren onun hükümdarlığını kabûl edecekti. Başçuhadar Gürcü Abdülfettah, İmrahor Kör Mehmed, Hazîne Kedhudâsı Ebe Selim, Tebdil Hasekisi Bağdadlı Hacı Ali ve Bostancı Deli Mustafa adlarındaki Enderûn'un yüksek rütbeli subayları,

20 kadar neferle berâber III. Selim'in dairesine girdiler. Eski hükümdarı korumak isteyen zevcesi Re'fet Kadınefendi yere serilip padişahın hizmetçilerinden Pâkize Usta'nın parmakları kılıçla doğrandıktan sonra, silâhı olmadığı için o sırada üflemekte olduğu ney'iyle nefsini savunmaya çalışan III. Selim, sağ şakağına yediği bir kılıç darbesiyle şehîd edildi. Padişahın üzerine kapanan Re'fet Kadınefendi ile iki cariyeye dokunmıyan kaatiller, daireyi terkettiler. II. Osman'ın şehîd edildiği Hâile-i Osmâniye'nin üzerinden tam 186 yıl, 2 ay ve 9 gün geçmişti.

Velîahd-Şehzâde Mahmud, Sultan Selîm'in dâiresinin basıldığını öğrenince, 3 ağasını, eski padişahı korumak için yollamıştı. Ancak ağalar, Sultan Selîm'in dâiresine yaklaştıkları zaman, kaatiller işlerini bitirmiş, kapıdan çıkıyorlardı; ağaları kısa bir vuruşmadan sonra yaralayıp bertaraf ettiler ve Sultan Mahmud'un dairesine girdiler. Târîh-ı Enderûn müellifi Atâ Bey'in babası ve Şehzâde Mahmud'un başlalası olan Tayyâr Efendi, durumu Velîahd'e bildirdi. Şehzâde Mahmud, elinde kılıç bekliyordu.

Yanında bir iki ağa vardı. Bunlar, şehzâdenin bacadan dama çıkabilmesi için tertibat hazırlamakla meşguldüler. Velîahd'in hayâtı, bir veya iki dakikalık zaman kazanılmasına bağlıydı. Şehzâde'nin hizmetkârlarından Cevrî Kalfa adındaki Çerkes cariyesi, mangaldaki kızgın külleri kürekleyip, kaatillerin gözlerine doğru serpmeye başladı ve bu sûretle lâzım gelen dakikalar kazanılmış oldu. Sonradan II. Mahmud, Cevrî Kalfa'ya çok ikram etmiş ve bu cariye, hâlen Divanyolu'ndaki mektebini yaptırarak ismini yaşatmıştır. Bacadan dama çıkan Velîahd-Şehzâde, Ebe Selîm'in fırlattığı hançerle kolundan yaralanmasına rağmen, Tayyâr Efendi ile diğer iki ağanın dayadıkları merdivenden, sarayın avlusuna indi.

IV. Mustafa, Alemdar'ın ümidini kırmak için, III. Selim'in cesedini avluya naklettirdi. İlerliyen Paşa, cenâzeyi görünce: "Vay Efendim, seni iclâs içün bunca yerden geleyim de şu kör olası gözlerim seni bu hâlde görsün; hemân "Enderûn Halkı" denen hâinleri katl-i â'm edip intikaamın alayım!" diyerek III. Selim'in üzerine kapanıp ağlamaya başladı. Yakınlarının Velîahd-

Şehzâde'nin hayatını kurtarmak için harekete geçmesi ihtarı üzerine ayrılıp ileriye doğru yürüdü. Tam bu sırada uzaktan perişan bir halde Sultan Mahmud göründü. Velîahd'i tanımıyan Alemdar: "Abe bu da kimdir?" diye sorunca İmam Hâfız Efendi: "Sultan Mahmud Han Efendimiz budur!" dedi. Derhal etek öpen Alemdar, Velîahd-Şehzâde'ye bîat etti.

Alemdar, Saray'a girip III. Selim'i şehîd eden Enderûnlular'ı kılıçtan geçirmek niyetindeyken Sultan Mahmud : "Sen o işle mukayyed olma, askerini dağıt arkamdan gel!" emrini verdi. Askerini çeken Alemdar, Sultan Selim'in hediyesi olan murassâ hançerinden başka silâhlarını çıkararak, yeni hükümdarın arkasından Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne doğru yürüdü. II. Mahmud, sadâreti Alemdar'a verdi ve ilk irâdelerini bildirdi.

III. Ahmed'den (1730) sonra ilk hal' edilen padişah olan III. Selim, Sultan İbrahim'den beri (1640) ilk katledilen hükümdardır. 1 yıl, 2 aydan beri, tahttan indirilmiş bulunuyordu. Şehîd edildiği zaman 46 yaşını 7 ay ve 5 gün

geçiyordu. Ertesi gün pek büyük törenle cenâzesi kaldırılıp, Lâleli Camii'ndeki babası III. Mustafa'nın türbesine gömüldü. Aynı gün, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve şehâdetinde uzak ve yakın ilgisi olan bine yakın şahıs yakalanıp öldürüldü. Bu arada 10 cariye de Kızkulesi açıklarından denize atıldı.

IV. Mustafa, 1 yıl, 2 aylık bir saltanattan sonra, Topkapı Sarayı'nın bir dairesine gönderildi. 28 yaşını 10 ay ve 21 gün geçiyordu. V. Murad'dan (1876) sonra en kısa saltanat, IV. Mustafa'nınkidir.

II. Sultan Mahmud, I. Abdülhamîd'in Nakş-ı Dil Vâlide-Sultan'dan doğmuş oğludur. 20 Temuz 1785'te doğmuştur. 23 yaşını 9 gün geçiyordu. Padişahların 32.'sidir. Ondan sonra günümüze kadar gelen bütün Osmanoğulları, yalnız II. Mahmud'dan inmişlerdir. Genç hükümdar, III. Selim'in bütün fikirlerine vâris olduğu gibi, kendisinden 23 yıl, 7 ay, 27 gün yaşlı olan amca oğlunun bütün hatalarından da mükemmelen ders almıştı. Çocuğu olmıyan III. Selim tarafından, öz oğlu gibi büyütülmüştü. III.

Selim, II. Mahmud'un 5 yıl, 10 ay, 12 gün büyük ağabeyi olan IV. Mustafa'nın saltanatı sırasında, Velîahd-Şehzâde ile sık sık temas ederek, musiki öğretmek bahanesiyle, tahta geçeceği zaman yapması icab eden şeyleri kendisine iyice telkin etmişti. Kaanûnî'den sonra (1566) gelen Osmanlı hükümdarlarının münakaşasız şekilde en büyüğü olan II. Mahmud, Türkiye tarihinde de modern devrin açıcısıdır. İyi şâir, bestekâr ve hattattı. Mahlası "Adlî" idi. Devrinin bütün bilgileriyle mücehhezdi. Son zamanlarında biraz Fransızca da öğrendiği rivayet edilmektedir. Bütün Batılı tarihçilerin "büyük hükümdar" olarak vasıflandırdıkları II. Mahmud, doğuş eseri olarak dehâsı bir yana, sabır, tâkip fikri, azim, bir işi sona erdirme, icabında adımını geri almasını bildiği gibi yerinde son derece atak ve sert olma gibi, III. Selim'de pek bulunmıyan vasıfları nefsinde toplamıştı. Onun gibi büyük bir san'at koruyucusu ve imarcı olan II. Mahmud, imparatorluğun en felâketli bir ânında, dağılması âdetâ muhakkak bir durumda tahta geçmişti.

Alemdar Vak'ası ve İrticâın Kesin Zaferi (15

Kasım 1808)

Devletin en acele ve ehemmiyetli mes'eleleri, dış durum dolayısıyle Nizâm-ı Cedîd ordusunun yeniden toparlanması, merkezin nüfuzunu çok azaltan âyanların ve serkeş valilerin emir dinler hâle getirilmesi ve devlet mekanizmasını işliyemez duruma sokan zorbalığın önlenmesiydi. Âyanların çoğu İstanbul'a çağrıldı ve 29 Eylül'de, kendileriyle "Sened-i İttifak" imzâlandı. Bu vesîka ile âyanlar, hükûmet emirlerini dinliyeceklerine söz veriyorlardı. 14 Ekim'de ise Nizâm-ı Cedîd ordusu, "Segbân-ı Cedîd" adıyle yeniden kuruldu. Vezir Kadı Abdurrahman Paşa da Konya'dan çağrılmıştı. "Ruscuk Yârânı" denen inkılâp komitesinden Defterdâr (maliye bakanı) Behic Efendi, "Umûr-ı Cihâdîye Nâzırı" unvanıyle yeni ordunun harbiye nâzırı tâyin edildi. Hükûmet, "esâme" denen Yeniçeri Ulûfe cüzdanlarını, bedellerini ödiyerek toplayıp imha etmiye başladı. Ölen Yeniçeriler'in cüzdanları iade edilmediği için, binlercesi, şunun bunun elindeydi. Bunlar, Yeniçeri hayatta gibi maaş alıyorlardı. Çok defa bu "esâme", alınıp satılan bir metâ hâline

gelmişti. Haylisi toplanıp imha edildiyse de, tam bir başarı gösterilemedi.

Alemdar, reform hareketinin liderliğini yapacak bir adam değildi. Devletin merkezî idaresi hakkında hiçbirşey bilmiyordu. İstanbul'a yerleşen gönüllüleri de, Yeniçeriler derecesinde zorbalığa başlamışlardı. Genç padişah, bütün bunları önliyecek nüfuzu henüz elde edememişti. Kapıkulları, Alemdar'ı yok etmek ve padişahı sindirmek için fırsat kolluyorlardı. II. Mahmud, diktatörlüğe heveslenen Alemdar'dan memnun değildi. Diğer taraftan IV. Mustafa taraftarları, onu yeniden tahta çıkartmak için kesif bir faaliyete girişmişlerdi. Bizzat IV. Mustafa, bu faaliyetin içindeydi. Bütün bunlardan haberdar olan II. Mahmud, olayların gelişmesini bekliyor, yanlış bir adım atmamaya çok dikkat ediyordu. Bizzat Ocak'tan yetişmesine rağmen, gurûra kapılan Alemdar, Yeniçerilere ehemmiyet vermiyor : "Manav ve leblebici gürûhu" diye kendilerini açıkça tezyîf ediyordu. 14 Kasım'ı 15 Kasım'a bağlıyan gece Alemdar, Şeyhulislâm'ı ziyâretten Bâb-ı Âlî'deki sarayına dönmüştü. Yeniçeriler,

darbeyi o gece indirmek üzere anlaşmışlardı. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, işi öğrenip engel olmak istediyse de, derhal parçalandı. Kendilerine katılan serserilerle büsbütün kalabalıklaşan Yeniçeriler, Alemdar'ın sarayını kuşattılar. Kadı Abdurrahman Paşa, Segbân-ı Cedîd askeriyle, padişahı savunmak için, Topkapı Sarayı'nın kapılarını tuttu. Fakat hiç hoşlanmadığı Alemdar'a yardıma gitmedi. Gafil Sadrâzam ise, imdada gelecek kuvvetleri bekliyor ve çevresindeki bir avuç adamıyle Yeniçeriler'le kıyasıya döğüşüyordu.

Alemdar, bulunduğu yerin damının delinmekte olduğunu görünce, getirdiği bir barut fıçısına tabancasıyle ateş etti. Dehşetli bir patlama oldu. Damdaki 500'den fazla Yeniçeri havaya uçarak öldü. Alemdar da, kendisini terketmek istemiyen bir kaç yakınıyla şehîd düştü.

Ancak 3 ay, 18 gün sadârette kalabilen Alemdar Mustafa Paşa'nın yerine Çavuşbaşı (hunkâr seryâveri) Memiş Paşa, önce sadâret kaymakamı, bir hafta sonra da sadrâzam oldu. 1 ay, 9 gün iktidarda kalabildi. 1 Ocak 1809'da

Sakız'a sürüldü ve az sonra orada öldü. Haleb beylerbeyisi eski sadrâzam Yusuf Ziyâ Paşa, sadârete çağrıldı. 23 Nisan'da İstanbul'a gelinceye kadar 3 ay, 23 gün, Kapdân-ı Deryâ Çarhacı Ali Paşa, kaymakamlık yaptı. Yusuf Ziyâ Paşa'nın iki sadâreti arasında, 3 yıl, 7 ay, 7 gün geçmiştir.

Alemdar, 15 Kasım günü sabahın erken saatlerinde ölmüştü. Aynı gün Şeyhulislâm, IV. Mustafa'nın îdâmı için fetvâ verdi. II. Mahmûd, ağabeyini öldürtmekte tereddüd ediyordu. Ancak eski padişahın âsîlerle işbirliği ettiği kesin şekilde anlaşılmıştı. Zorbalar, Sultan Mustafa'nın adını haykırmaya başlamışlardı. Bunun üzerine IV. Mustafa, aynı günün gecesi, Kadı Abdurrahman Paşa'nın öncülüğüyle kuşakla boğuldu. 29 yaşını 2 ay ve 28 gün geçiyordu. Tahttan uzaklaştırıldığı 3 ay, 19 gün olmuştu. 18 Kasım'da cenazesi, babası I. Abdülhamîd'in Bahçekapısı'ndaki türbesine gömüldü. Halk, III. Selim'i öldürttüğü için diş bilediği IV. Mustafa'nın ölümüne hiçbir teessür göstermedi. IV. Mustafa'nın bir iki çocuğu olmuşsa da, bir müddet sonra ölmüşlerdir.

Alemdar'ın yok edilmesi üzerine zorbalar, azgınlıklarını son haddine getirdiler. "Ruscuk Yâranı"ndan Defterdâr (maliye bakanı) Tahsin Efendi ile Umûr-i Cihâdîye Nâzırı (savunma bakanı) Behic Efendi, İstanbul'dan kaçtılar; sadâret kethüdâsı (iç işleri bakanı) Mustafa Refik Efendi, parçalandı. İrtica, kesin şekilde zafer kazandı. Devletin hayatının bahis konusu olduğu ıslahat, bu defa 18 yıl gecikti. Napoléon devrinin ve Fransız İhtilâli savaşlarının son bulduğu, Viyana Kongresi ile yeni bir düzenin kurulduğu bu yıllarda Avrupa, buharın sanayie tatbikıyle, Türkiye ile arasındaki mesâfeyi bir daha kapatılmasına imkân olmıyacak derecede açtı.

Alemdar'ın işini bitiren ihtilâlciler, II. Mahmud'un IV. Mustafa'yı öldürttüğünü bilmelerine ve ortada padişahtan başka hânedanının hiçbir erkek üyesi bulunmamasına rağmen, saraya hücum ettiler. Padişahı öldüreceklerdi. Bir kısmı, II. Mahmud'un 6 yaş büyük ablası, Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'dan dul kalan Esmâ Sultan'ı tahta çıkarmaya karar vermişti. Ancak Kadı

Abdurrahman Paşa, 4.000 Segbân-ı Cedîd'le Topkapı Sarayı'nı savundu. İki taraftan yüzlerce kişi ölmesine rağmen, âsiler sarayı ele geçiremediler. Bozulan ihtilâlciler, modern Segbân-ı Cedîd kuvvetleri tarafından tâkıyb edildi ve 3.000'den fazla Yeniçeri ve serseri imhâ edildi. Donanmay-ı Hümâyûn, Yeniçeri kumandanlığının bulunduğu Ağa Sarayı'nı bombardıman etti. Bu bombardımanda bâzı evler de zarar gördüğü için, kendi gemilerinin ateşine mâruz kalan ve tarihlerinde böyle bir şey görmiyen İstanbullular, sokaklara yığıldılar. Padişahı alt edemiyeceklerini anlıyan âsiler, ulemânın aracılığını istediler. Bu aracılıkla ateş kesildi ve korkunç dahilî savaş sona erdi. Ne mürteciler padişahı yenebilmişler, ne de pâdişâh onları temizliyebilmişti. Bundan sonra 18 yıla yakın bir müddet, iki taraf, kıl kadar ince bir dengeyle hayatlarını devâm ettirebildiler. Bu dengenin muhâfazası, Sultan Mahmud'un en hayatî mes'elesi hâline geldi. Büyük bir sabırla, harekete geçeceği ânı beklemiye başladı. Âsiler, Donanma'yı, Tophâne'yi ele geçirmişler, Levend ve Selimiye kışlalarını yakmışlar, halkın

evlerine tecavüz etmişlerdi. Kadı Abdurrahman ve Ruscuk Yârânı'ndan Râmiz Paşalar'ı, II. Mahmud, gizlice saraydan Rumeli'ne kaçırtarak hayatlarını kurtardı. 18 Kasım'da II. Mahmud, Segbân-ı Cedîd'i ilga ettiğini ilân etti. Bunun üzerine ihtilâlciler, zâten ortada tahta çıkaracak şehzâde kalmadığı için, II. Mahmud'un padişahlığına râzı oldular. Segbân-ı Cedîd askeri, şuraya buraya dağıldı. Yüzlercesi Yeniçeriler'in eline geçerek öldürüldü.

Şimdi, Türkiye tarihinin bir dönüm noktası olan bu olayları, daha yakından görelim:

Osmanlı Devleti kan ağlıyordu. 25 Mayıs 1807'de İstanbul'da bir sokak ihtilâli olmuş, III. Selim tahttan indirilmişti. İnkılâpçı padişaha karşı yapılan ayaklanmayı "Kabakçı Mustafa" adında bir serseri idâre etmiş, IV. Mustafa tahta çıkarılmıştı.

III. Selim'in "Nizâm-ı Cedîd = Yeni Düzen" ismi verilen ıslahat hareketlerinin en ateşli taraftarları, İstanbul'dan kaçmış, Ruscuk'ta, Vezir Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardı. Bunlar, Mehmed Said Galib Efendi, Mustafa

Refik Efendi, Mehmed Tahsin Efendi, Abdullah Râmiz Efendi ve Mehmed Emin Behic Efendi idi. Hepsi de genç, ateşli, inkılâpçı devlet adamları idi. Alemdar'ın başkanlığında "Ruscuk Yârânı" adıyle bir komite teşkil etmişlerdi. Komitenin tek hedefi, III. Selîm'i tekrar tahta çıkarmak ve Nizâm-ı Cedîd'i yeniden yürürlüğe koymaktı.

Alemdar Mustafa Paşa, henüz genç, câhil, saf, haris, fakat vatanperver, cesur, sâdık bir vezirdi; iyi bir kumandandı. İstanbul ve merkezî devlet idaresi hakkında hiç bir fikri yoktu. Hayatı Tuna yalılarında geçmişti. Hezargrad âyânı iken, himayesinde yetiştiği Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın yerine Ruscuk âyanı olmuştu. Bütün Tuna boylarında kendisini sevdirmiş, Ruslar'a karşı zafer kazanmış, vezâret payesiyle mükâfatlandırılmıştı.

İstanbul'daki aydın ve bilgin devlet adamlarının çoğu III. Selim'in ıslahat hareketlerinin gerekliliğine inanmadıkları halde bu cahil vezir, şimdi tahttan indirilen padişaha candan inanmıştı. Devletin kurtuluşunun Nizâm-

ı Cedîd'in başarısında olduğuna kesin olarak inanıyordu.

III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak kolay bir iş değildi. Hattâ pek zor bir mes'eleydi. Gerçi Alemdar'ın emrinde, devlet Rusya ile savaş hâlinde olduğu için, büyük kuvvetler vardı. Bu ordu, hem Alemdar'a sadıktı, hem de III. Selim'den başka hükümdar tanımak istemiyordu. Fakat İstanbul'a nasıl, ne sûretle, hangi bahâneyle gelinebilirdi? Cebren İstanbul üzerine yürümekte fayda yoktu. Çünkü hem büyük ölçüde kan dökülür, hem de III. Selim öldürüleceği için, maksat gerçekleşemezdi.

"Ruscuk Yârânı" denen inkılâp komitesinin üyeleri, Tuna ordusunu İstanbul'a nasıl getireceklerini düşünüyorlardı. Bir yıldır alttan alta çalışıyor, şartları kolluyorlardı. Şimdiye kadar yeni hükümdarın, eski hükümdarı deviren ihtilâlcileri ilk fırsatta yok etmesi, Osmanlı târîhinde istisnâsı olmayan bir vâkıa idi. IV. Mustafa, aynı şeyi yapamadığı, ihtilâlcileri temizleyemediği için rahatsızdı.

Asiler, bu durumu biliyorlardı. Gerçi IV.

Mustafa, amca oğlu III. Selim'i devirmek için kendileriyle işbirliği yapmıştı. Ancak yeni padişahın, hânedan gayretiyle kendilerine karşı harekete geçeceğinden kuşkuluydular. 31 Mayıs'ta, Osmanlı tarihinde bir eşi daha olmayan garip bir vesika imzalandı. Bu vesikaya göre Yeniçeriler, devlet işlerine karışmayacaklarına, IV. Mustafa da III. Selim'i deviren Yeniçeri zorbalarını ihtilâlden hiç bir şekilde sorumlu tutmayacağına söz veriyorlardı. Zorbaların sözü, kâğıt üzerinde kaldı. Devlet işlerinden asla el çekmediler.

25 Ağustos'ta Rusya ile 8 aylık bir mütareke yapıldı. İki yıla yakın bir zamandan beri devâm eden Rus savaşı, bu sûretle geçici bir zaman için durdu. Ruslar, Fransız İmparatoru Napoléon'un baskısı altında mütarekeyi imzalamaya mecbur olmuşlardı. İşte Alemdar, bu fırsattan faydalanarak, ordusunun bir kısmını Rus cephesinden çekip, İstanbul'a gidebildi. Ne yapılırsa, bu 8 aylık mütareke müddeti içinde yapılmak icap ediyordu.

İstanbul hükûmeti, Alemdar'ın niyetinden

gafildi. Gerçek idâre, Şeyhulislâm Topal Atâullâh Efendi'nin elindeydi. Şeyhulislâm'ın mürteci idaresinden ve zorbalardan, IV. Mustafa da bunalmıştı. Ruscuk Yârânı'ndan bâzıları, gizlice İstanbul'a geldiler. Saray ve Bâb-ı Âlî ile temaslara başladılar. Alemdar, İstanbul'a çağırılırsa, zorbaları temizleyeceğinden bahsettiler. Devlete hâkim olmak isteyen IV. Mustafa, buna inandı. Alemdar'ı İstanbul'a çağırmaya râzı oldu.

28 Haziran'da Alemdar, Ruscuk'tan Edirne'ye vardı. 14 Temmuz'da, gene zorbalardan nefret eden, fakat IV. Mustafa'ya sâdık olan Sadrâzam'ın izniyle Edirne'den İstanbul'a doğru hareket etti. Önden 80 atlı gönderdi; 13 Temmuz gecesi, Rumelihisarı'ndaki evinde zifafa giren Kabakçı Mustafa Ağa'yı öldürttü. Kabakçı'nın kellesi, Çorlu konağında, Alemdar'a sunuldu.

19 Temmuz'da Alemdar ve ordusu, İstanbul'a vardı. IV. Mustafa, Davudpaşa Sarayı'na inip, Alemdar'ı kabûl etti. III. Selim'den en yakın adamlarından ve Ruscuk Yârânı'ndan Râmiz Efendi, Alemdar'a:

- Paşam, dedi; bu fırsatı fevt etmeyin! Sultan Mustafa'yı tevkif edecek an, bu andır. Sonra işler yaman olsa gerektir.

- Bre Davudpaşa'ya kadar ayağımıza gelen bir padişaha böyle iş edilir mi? diye cevap verdi Alemdar. Bu hareket mertliğe sığmaz. Tuna yalılarında ismimiz kallâşa çıkar.

Böylece câhil Alemdar, efendisi III. Selim'in felâketini hazırlamış oldu. Büyük fırsat kaçırılmıştı.

İki gün sonra Alemdar, Bâb-ı Âlî'de Sadrâzamı ziyâret etti. Alemdar'ın kuvvetlerine güvenen IV. Mustafa, aynı gün Şeyhulislâm Atâullâh Efendi'yi azledecek cesâreti kendisinde buldu. Arabzâde Mehmed Ârif Efendi, meşîhat makamına getirildi. Zorbalar, başsız kaldı.

Aynı gün ve ertesi gün, irtica hareketine karışan ilmiye mensubları, çeşitli yerlere sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Sadrâzam, Alemdar Mustafa Paşa'yı çağırttı:

- Bak Paşa, dedi; yarar hizmet ettin. Teşekkür

ederim. Padişahımız senden memnundur. Sâyende zorbalar sindi. Artık ordunu topla, Tuna boyuna dön!

Evet, zorbalar sinmişti, ama sadece sinmişti. Alemdar'ın kuvvetleri çekilir çekilmez ne yapacakları meçhuldü. Üstelik Nizâm-ı Cedîd'in iâdesinden söz bile edilmemişti. Alemdar, afalladı. Tam bir hafta maksatsız vakit öldürmüş, sonunda böyle bir emir almıştı. Ruscuk Yârânı'ndan III. Selim'in reîsülküttâbı Galib Efendi:

- Paşam, dedi; çün bu kadar günü eğlenerek fevtettik. Bir dahi böyle fırsat elimizin altına girecek değildir. Tez şimdi emreyle, Bâb-ı Âlî'yi ve Sarayı basıp Sultan Selim Efendimizi iclâs edelim. Yoksa devlet Nizâm-ı Cedîd düşmanlarının elinde kalıp batsa gerektir!

Alemdar, 28 Temmuz sabahı nihayet harekete geçebildi. 15.000 askerle Bâb-ı Âlî'ye geldi. Sadrâzamın odasına girdi:

- Bre herif, dedi; mühr-i hümâyûnu ver!

Çelebî Mustafa Paşa'nın eli ayağına dolaştı. Müşkülâtla koynundan çıkardığı padişah mührünü, adaşı Alemdar Mustafa Paşa'ya verdi. Bu defa Alemdar şaşırdı; elindeki mührü ne yapacağını, devlet âdet ve geleneklerinin neyi icab ettirdiğini bilmiyordu. Ruscuk Yârânı'ndan III. Selim'in sadâret kethudâsı (dahiliye nâzırı) Refik Efendi kulağına eğildi:

- Paşam, dedi; mühr-i hümâyûnu çavuşbaşına ver!

Alemdar, mührü, IV. Mustafa'nın başyâveri olan Tahsin Efendi'ye uzattı. Sonra Şeyhülislâm Ârif Efendi'yi çağırdı :

- Bak Efendi, dedi; tez Sultan Mustafa'nın katına var! Selim Han Efendimizi tahta hazırlasın. Zinhar direnmesin. Yoksa iş yaman olur!

Böylece Alemdar, ikinci büyük hatâsını yapmış oluyordu. Padişaha adam gönderip müzakere etmekle boş yere vakit kaybedilecekti. Bir an önce Saraya girip III. Selim'i fiilen ele geçirmek lâzımdı. Nitekim IV. Mustafa'nın

tahttan inmeye niyeti yoktu. Alemdar'ın Bâb-ı Âlî'yi bastığını haber almıştı. Alemdar'ın ordusu Soğukçeşme Kapısı'ndan Saraya girdiği zaman Sultan Mustafa :

- Acaba ne tedbir etsek? diye etrafındakilere soruyordu.

Alemdar'ın yeni bir gafleti, Sultan Mustafa'ya ne tedbir etmesi gerektiği hakkında fikir verdi.

Filhakika Alemdar, cebren Hareme girip Sultan Selim'i çıkartacağına, bu defa, Sarayın en büyük âmiri olan Dârüssâdetişerîfe ağası Mercan Ağa'yı yanına çağırdı:

- Ağa, dedi; umumen ulema ve rical-i devlet ve Rumeli ve Anadolu âyânı ve millet ve ordu, Sultan Selîm Efendimiz'in cülûsunu taleb ederler. Anınçün bu mahalle geldik. Haydi git, Efendimizi çıkar, iclâs edelim!

Bu sırada Şeyhulislâm Ârif Efendi de, Sultan Mustafa'nın huzuruna çıkabilmişti. Âlim, nazik, çelebî bir adamdı. Telâşından perîşân olmuştu. Dili dolaşarak Alemdar'ın dediklerini padişaha

nakletti. IV. Mustafa, korkunç bir gazabla:

- Bu fesadda sen de Paşa ile müttefik imişsin ki, önüne düşüp beni hal’etmeye geldin, dedi. Şimdi seni pâre pâre etsem gerektir!

Ârif Efendi’nin, Osmanlı tarihine, katledilen dördüncü şeyhulislâm olarak geçmeye niyeti yoktu. Bir fırsatını bulup sıvıştı. Temmuz sıcağında buram buram ter dökerek, Alemdar’ın karşısına çıktı; vaziyeti hikâye etti. Bu defa Mustafa Paşa gazaba geldi :

- Bre münafık herif-i nâşerif, dedi, sen içeride işi başka kalıba döktün. Tez var bu işe bir suret ver. Yoksa canına okurum!

Ruscuk Yârânı, Alemdar’a yaklaştılar:

- Paşam, dediler; çok vakit zayi ettik. Allah vere bir felâket olmasa! Emir ver, cebren kapıları kırıp Enderûn’a girelim!

Öyle yapıldı. Sarayın gümüş, kurşun, bakır ve demir karışımından dökülmüş azametli kapıları balta ve kazma vurularak kırılmaya başlandı. Bu sırada Sultan Mustafa’nın yakınları da, kendisine

şu dehşetli tavsiyede bulunuyorlardı:

-Padişahım! Sultan Selim'le Sultan Mahmud îdâm olunursa, taht-ı saltanatta pâyidâr olursunuz. Sizden başka hânedanda erkek kalmaz. Pâdişahlığınızı tanımaya mecbur kalırlar. Ruhsat ver, hemân Harem-i Hümâyûn'a girip anları katledelim. Ol vakte kadar kapılar sıkı tutulsun!

Sultan Mustafa, bu korkunç tavsiyeyi benimsedi, ruhsat verdi. Yüksek rütbeli Enderûn zâbitlerinden Başçuhadar Abdülfettâh Ağa, Hazine Kethudâsı Ebe Selim Ağa, Nezir Ağa, İmrahor Deli Eyüboğlu Kör Mehmed Bey, tebdil hasekisi Bağdadlı Hacı Ali Ağa, bostancı ve baltacılardan yirmi kadar nefer aldılar, Harem-i Hümâyûn'a girdiler. Mercan Ağa, hıyanetinden, dairesine çekildi. Yoksa onun müsaadesi olmaksızın kaatillerin Hareme girmeleri mümkin değildi. Üstelik Alemdar tarafından, Sultan Selim'i sâlimen Harem'den çıkarmaya memur edilmişti.

Harem kapısında kaatilleri, sarayın baş muhâfızı olan Bostancıbaşı Ali Ağa karşıladı:

- Bre nereye gidersiz? diye sordu; kimden ruhsat aldınız da Harem-i Hümâyûn'a ayak basmaya cesâret edersiz?

- Var Ağa, karşımızdan çekil, bizzat padişah hazretlerinden ruhsat almışız. Ve Saray-ı Hümâyûn'un en büyük âmiri olan Mercan Ağa izin vermiştir. Maslahatımız vardır.

- Kimden izin almış olursanız olun, ben sizi içeri bırakmazım! Nâmeşrû bir niyyetiniz var görünür. Kaatilin âkıbeti katildir. Def olup gidin, kuşca canlarınızı kurtarın!

Kaatiller, lâfı fazla uzatmadılar. Kılıç üşüşerek Ali Ağa'yı yaraladılar. Sonra Velîahd-Şehzâde Mahmud'un dairesine gitmek üzere, önce sâbık hükümdar Sultan Selim'in dairesine girmeye karar verdiler.

Gerçekten Sultan Selim'le Sultan Mahmud öldürüldüğü takdirde, hânedanın tek erkeği olarak ortada Sultan Mustafa kalıyordu. III. Selim'in çocuğu olmamıştı. Amcası Sultan Abdülhamîd'in çocukları olan Sultan Mustafa ile Sultan Mahmud'u, büyük bir şefkatle yetiştirmiş,

hiç bir arzularını reddetmemişti. Tahta geçtiği zaman, amca oğlu Sultan Mustafa, 10 yaşında velîahdliğe yükselmişti. Sultan Mahmud ise henüz 4 yaşında idi. Sultan Selim'in 18 yıllık saltanatı boyunca Sultan Mustafa, kendisine ısınamamamıştı. Aralarında bir hükümdar-velîahd geçimsizliği vardı. Sultan Selim, babası ve amcası gibi, hattâ onlardan çok daha köklü bir inkılâpçı olduğu için, Sultan Mustafa'ya da mürtecileri tutmak kaderi nasîb olmuştu. Bu duruma rağmen III. Selim, velîahdinden hiç bir zaman sevgisini esirgemiş değildi. Fakat onun asıl gözdesi, Sultan Mahmud'du.

Dört yaşında babasını kaybeden Şehzâde Mahmud, kendisinden 24 yaş büyük olan amca oğlu III. Selim'i baba bilmişti.

Sultan Selim de, kendi öz evlâdı olmadığı için, onu gerçek bir baba şefkatiyle büyütmüş, tahsil ve terbiyesine fevkalâde özenmişti. Kabakçı ihtilâli ile III. Selim tahttan indirilip haremin bir dairesine çekilince, büsbütün Sultan Mahmud'un üzerine düştü. Hemen her gün, musiki dersi vermek bahanesiyle 24 yaşındaki Velîahd-

Şehzâdeyi dairesine çağırıyor, siyâset üzerinde konuşuyordu :

- Oğlum Sultan Mahmud, diyordu; bütün ümidim sendedir. Devletin istikbali de sendedir. Nizâm-ı Cedîd tatbik edilmezse, bu devlet için felâh bulmak ihtimali yoktur. İnşaallah tez zamanda saltanat sana nasîb olur. Benim hatâlarımdan da ders alarak Nizâm-ı Cedîd ile devlete taze bir ruh verirsin!

Kaatillerin önce Sultan Selim'i, sonra Velîahd-Şahzade Mahmud'u öldürmek için Harem'e daldığını öğrenen ve bu cinayetlere mâni olmak isteyen Enderûnlulular da vardı. Bunlar başlala Tayyâr Efendi –ki *Târîh-ı Enderûn* müellifi Atâ Bey'in babasıdır,- Şehzâde Mahmud'un başlalası Receb Paşa-zâde Mehmed Bey, IV. Mustafa'nın başimamı Tatar Hâfız Ahmed Efendi, Hâfız Îsâ Ağa ve Anber Ağa idi.

Bu zatlar, durumu derhal Şehzâde Mahmud'a arzettiler. Velîahd:

- Çün evvel Sultan Selim'i şehîd etmek isterler, tez yetişip amcamı kurtarın, dedi; ben burada

elimden gelen müdafaa tertibatını alırım. Alemdar Mustafa Paşa kapıları kırmak üzeredir. Balta ve kazma sesleri buradan bile duyulur. Paşa yetişinceye kadar kazandığımız her dakika bizim için kâr-ı azîmdir.

Velîahd-Şehzâde'nin dairesinde bu kısa müzâkere cereyan ederken, otuza yakın kanlı kaatil, Sultan Selim'in dairesine girmişti. Geçen yıl tahtından indirilen büyük hükümdar, dünyadan habersiz, ney üflüyordu. Dairesine dolanları görünce vaziyeti anladı. Kendini müdafaa edecek silâh yoktu. Elindeki kamış neyle nefsini savunmaya çalıştı. Padişahın zevcesi Refet Kadınefendi, Sultan Selim'i korumak için kaatillerin önüne geçti. İçlerinden biri, bir omuz darbesiyle genç kadınefendiyi yere düşürdü. Bu defa hizmetçilerden Pâkize Usta, kaatillere mâni olmaya çalıştı. Elleriyle baltacılara vuruyordu. Bir kılıç darbesi, cariyenin parmaklarını doğradı. Sultan Selîm'e erişmek için, en zayıf bir mânia bile kalmamıştı.

Bir mel'un, kılıcını büyük hükümdarın sağ şakağına çaldı. Sultan Selim, o anda şehîd oldu.

Tam bu saniyelerde Sultan Mahmud'un ağaları, padişahın dairesi önüne geldiler. Baktılar ki, kaatiller telâşla daireden çıkıyorlar. Vaziyeti anladılar. Kan ağlayarak gerisin geri döndüler. Tek ümidleri olan Sultan Mahmud'u kurtarmak için koşarak Harem koridorlarını geçtiler.

Velîahd-Şehzâde, elinde kılıç, telâş eseri göstermeksizin kaatilleri bekliyordu. Osman Gazi'nin on sekizinci kuşaktan torunu olan Sultan Mahmud, tam bir Osmanoğlu idi. "Ya devlet başa, ya kuzgun leşe" diye düşünüyordu. Bir şehzâde için ikisinin ortasında bir ihtimal yoktu.

Velîahd'in hizmetkârlarından Cevrî Kalfa adında bir Çerkes câriyesi vardı. Gaayetle akıllı, cesur ve efendisine sâdık bir kadındı. Kimseye sorup danışmadan, kaatilleri bir iki dakika olsun geciktirmek için kendi hesabına ne yapabileceğini düşündü ve kararını verdi. Çevresine bakındı, hiç bir silâh bulamadı. Ancak bir kadının aklına gelebilecek bir hareketle bitişikteki hamama girdi. Külhandan kürekledigi kızgın külleri büyük bir kaba doldurdu. Bir

elinde kap, diğerinde kürek, ayak sesleri gittikçe yaklaşan kaatilleri beklemeye başladı.

Velîahd dairesi'nin kapısını Îsâ Ağa ile Anber Ağa tutmuştu. Elde kılıç bekliyorlardı. Kaatillerle kısa bir vuruşma oldu. İki kişinin otuza yakın adamla başa çıkmasına imkân yoktu. Müdafileri yaralayıp yere düşüren kaatiller, onları öldürmeye tenezzül etmeden dairenin kapısından girmeye başladılar.

Kapının dar olması yüzünden kaatiller ancak birer ikişer içeri girebiliyorlardı. Cevrî Kalfa, ilk girenlerin gözlerine kızgın kül serpti. Arkadan girenler de aynı âkıbete uğradı. Gözlerini açabilenler, yeni bir kürek külle karşılaşıyorlardı.

Bu kargaşada, yaralı olmalarına rağmen, Anber ve Îsâ Ağalar da Velîahd Dâiresi'ne girdiler. Gayet dikkatli olan Cevrî Kalfa, onları tanıdığı için kül serpmedi. Ağalar, büyük gayret göstererek Şehzâde'ye omuz verdiler. Sultan Mahmud'u dama çıkarmak için uğraşmaya başladılar.

Ebe Selim denen mel'un, bir ara kül deryasına dönen odada gözlerini açıp dama çıkmaya uğraşan Şehzâde'yi gördü. Pencerenin içinde bulunan Sultan Mahmud'a doğru hançer attı. Gaayet keskin nişancıydı. Fakat gözlerinin yanması yüzünden Şehzâde'nin hayatî bir uzvuna değil, koluna isabet ettirdi. Kolundan kan akan Velîahd, sakat koluyle saçakları iyi yakalayamadı. Yüzünü saçaklara vurdu. Sağ kaşının üstü vuruşun şiddetinden patlayarak kanamaya başladı. Nihâyet, yüzü ve gözleri kan içinde, dama tırmanmaya muvaffak oldu.

Bu sırada Şehzâde'ye dama çıkması için haber göndermiş olan Tayyâr Efendi, yanında Mehmed Bey, İmam Ahmed Efendi ve Koyunyiyen Ârif Ağa olduğu halde, merdiven tedarikiyle meşguldü. Bir türlü münasip bir merdiven bulamadılar. Nihayet Kuşhâne ve Meşkhâne'de bir kaç merdiven bulundu. Fakat kısa geldi. Dama yetişmedi. Dam gaayet yüksekti. Tayyâr Efendi ve arkadaşları, bellerindeki şalları çözdüler. İki merdiveni sıkıca birbirine bağladılar. Duvara dayadılar. Sultan Mahmud, müşkilâtla merdivenden avluya indi.

Kaatillerden biri Sultan Mustafa'ya gitti:

- Sultan Selîm'in kârını itmâm eyledik padişahım, dedi; Sultan Mahmud'u da şimdi katletmek üzereyiz.

Ok yaydan fırlamıştı. IV. Mustafa, Alemdar'ı ve "Sultan Selimliler"i ümitsizliğe düşürmek için emretti, şehîd hükümdârın cesedi, avluya çıkartıldı. Arz Odası ile Bâbüssaâde arasındaki büyük kapının iç taraftaki cephesine konuldu. Tam bu sırada bu kapı Alemdar'ın kuvvetleri tarafından kırılmıştı. Başta Mustafa Paşa olduğu halde, Sultan Selimliler, avluya doluştular.

Sultan Selim, baştan ayağa kana bulanmıştı. Sağ şakağına yediği kılıç darbesi, derisini yüzmüş, sakalının sağ kısmı, çenesine düşmüştü. Alemdar kapıdan girer girmez fecî manzarayı gördü. Ciğeri yandı. Cesedin üzerine kapanıp:

-Vây efendim, seni iclâs içün bunca yerden geleyim de kör olası gözlerim seni bu halde görsün! Hemân "Enderûn Halkı" denen hâinleri katl-i â'm edip intikaamın alayım, diyerek ağlamaya başladı.

Sultan Selim'in en yakın inkılâp arkadaşları olan Ruscuk Yârânı da pek elemli olan manzarayı görünce gözlerinden yağmur gibi yaş akmaya başlamıştı. Tuna yalılarından gelen asker içinde, padişahın insan cinsinden olup olmadığını tastamam bilmeyenler vardı. Her halde padişahı insanüstü bir varlık olarak bilenler ekseriyetteydi. Şimdi efendileri Sultan Selim'i bu halde görünce perişan olmuşlardı. Ellerinde kılıç, intikam için öldürecek adam arıyorlardı. Vaziyeti gören Sultan Selim'in reîsülküttâbı (hâriciye nâzırı) Galib Efendi, şuursuz bir katliâm olacağını, suçlunun yanında mâsumun da yanacağını anladı. Yerdeki cesedin üzerine kapaklanmış Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına diz çöktü. Omuzlarından tutarak:

- Paşam, dedi; hemen kalk. Askerine hâkim ol. Nâmeşrû işler olmasın!

- Bre saltanatın sahibi kanlar içinde yatar, görmez misin? Artık askerin yapacağı işin meşrû ve nâmeşrû olması benim umûrumda mıdır?

Râmiz Efendi söze karıştı:

- Aman efendim, dedi; şimdi ölmüşe ağlayacak ve intikamın alacak vakit değildir. Gayet dar vakitteyiz. Devleti tehlikeden kurtaracak bir kaç dakikamız ya vardır, ya yoktur. Tahtın sahibi şimdi Sultan Mahmud'dur. Mâazallah ona bir şey olursa, devlet perîşân olur, belki dağılıp inkıraz bulur.

Alemdar'ın aklına o âna kadar Sultan Mahmud gelmemişti. Onun tek düşüncesi, Sultan Selim'i yeniden padişah görmekti. Ancak şimdi, IV. Mustafa'nın tahtın tek çâresiz sahibi durumuna gelmesi ihtimalini düşündü.

- Aman Sultan Mahmûd Efendimiz'e bakın, diye emir verdi.

Fakat Tuna boylarından gelen asker, Saray'ın taksimatını bilmiyordu. Velîahd Dairesi'nin nerede olduğundan bile haberleri yoktu. Şaşkın halde şuraya buraya koşuşmaya başladılar. Kimisi damlara çıkıyor, kimisi elindeki kazma ve baltayla önüne çıkan duvarları yıkmaya çalışıyordu.

Bu kargaşa içinde, Sultan Mahmud uzaktan

göründü. Yüzü, gözü kan içinde, kolu yaralı, üstü başı tam mânâsıyle perîşandı. Arkasından Tayyâr Efendi ile Mehmed Bey ve IV. Mustafa'nın başimamı Ahmed Efendi geliyorlardı. Alemdar Mustafa Paşa, Velîahd'i tanımazdı. Kendisine doğru gelen bu perişan halli genç adamı görünce gayetle sinirlendi. Korkunç bir sesle ve Rumeli ağzıyle :

- A be bu da kimdir? dedi.

Hâıfz Ahmed Efendi ileriye çıktı:

- İşte Sultan Mahmud Han Efendimiz budur, dedi.

Alemdar Mustafa Paşa, derhal yetişip etek öptü; teessür içinde :

- Âh Efendimiz, diye hitab etti; ben amcanızı çıkarmak için gelmiştim. Cenâb-ı Hak, bana Selim Han efendimi bu halde görmek felâketini takdir etmiş, bâri sizi iclâs ile müteselli olayım. Lâkin Cennet-Mekân'a kıyan Enderûn halkını kâffeten kılıçtan geçirmeden huzur bulmam mümkin değildir.

Sultan Mahmud:

- Sen o işle mukayyed olma Paşa, diye cevap verdi; şimdi askerini dağıt, arkamdan gel! Ben kaatilleri buldurup sana gönderirim. Silâhlarını da çıkar.

Osmanoğulları'nın serinkanlılığına mâlik bulunmayan ve heyecanlı bir Rumeli çocuğu olan Alemdar'ın gözü dönmüş, ne yapacağını şaşırmış vaziyetini o kargaşa arasında Sultan Mahmud çok iyi teşhis ve müşahede etmişti. Paşa'nın tehevvüre kapılıp şuna buna kılıç çekmesinden ve askerinin de onu taklid etmesinden korkuyordu. Alemdar, kendisinden çok daha azim ve irade sahibi bir şahsiyetle karşılaştığını anladı. Silâhlarını çıkardı:

- Yalnız belimdeki mücevherli pala, amcanız efendim Selim Han'ın hediyesidir, dedi; uyurken bile öpüp baş ucuma asarım. İzn-i hümâyûnunuz olursa onu çıkarmayayım.

Sultan Mahmud müsaade etti. Peşinden gelen Alemdar'la Hırka-i Saâdet Dairesi'ne doğru yürümeye başladı. Ancak yaralarının ve kan

kaybetmenin te’siriyle sendelediği için, Mehmed Bey’le Tayyâr Efendi birer koluna girdiler.

Bu sırada Sultan Mustafa, kardeşinin, kaatillerin elinden kurtulduğunu, Alemdar’la buluştuğunu öğrenmişti. Aklı başından gitmişti. Bağdad Köşkü sofasında geziniyor, yanında kalan bir kaç adamına:

- Ben tahttan inmedim, diyordu; Mahmud’u kim çıkardı?

Hırka-i Saâdet Dairesi’nden, Sultan Mahmud’dan ilk emirlerini aldığı halde çıkan Alemdar Mustafa Paşa, uzaktan IV. Mustafa’yı gördü:

- Bu da kimdir? diye sordu; Sultan Mustafa mıdır? Söyleyin ana, bucağına gitsin; yoksa elimden kıyamete kadar lânetime sebeb olacak bir kazâ çıkacak!

Ser-İmâm-ı Hazret-i Şehriyârî Tatar Hâfız Ahmed Efendi, Alemdar’dan bu emri alınca, IV. Mustafa’nın yanına gitti:

- Efendimiz, dedi; taht-ı saltanatta kısmetiniz

bu kadarmış! Biraz da Harem-i Hümâyûn'u teşrîf ile istirâhat buyrun!

Sultan Mahmud, hayâtını kurtaran Cevrî Kalfa'ya çok ikram etti. Bu fedâkâr kadın, Divanyolu'nda kendi adını taşıyan mektep, sebil ve çeşme yaptırarak, ismini yaşattı.

Bu facialı günün ertesinde, III. Sultan Selim'in cenazesi, çok büyük ve hazin bir merâsimle kaldırıldı. Lâleli Camii'nde babası III. Mustafa Han'ın yanına gömüldü. Aynı gün, III. Selim'in tahttan indirilmesinde ve şehîd edilmesinde uzaktan yakından alâkalı olan bine yakın şahıs yakalanıp öldürüldü. Bu arada on cariye de kadınlar îdâm edilmedikleri için, Kızkulesi açıklarında denize atıldı.

14 Ekim'de Nizâm-ı Cedîd ordusu "Segbân-ı Cedîd" adıyle yeniden kuruldu. Ruscuk Yârânı'ndan Behic Efendi, bu orduya harbiye nâzırı oldu.

Fakat Alemdar Mustafa Paşa, ıslahat hareketini yürütebilecek bir devlet adamı değildi. Merkezî idare hakkında hiç bir şey bilmiyordu. İstanbul'a

yerleşen askerleri de, Yeniçeriler derecesinde zorbalığa başlamışlardı. II. Sultan Mahmud, bütün bunları önleyebilecek nüfuzu henüz elde edememişti.

Kapıkulları, Alemdar'ı yok etmek ve genç hükümdarı sindirmek için fırsat kolluyorlardı. II. Mahmud, keyfî bir idareye dalan Alemdar'dan memnun değildi. Diğer taraftan IV. Mustafa'nın taraftarları, onu yeniden tahta geçirebilmek için alttan alta çalışıyorlardı. Bizzat Sultan Mustafa, bu hareketin içindeydi. Bütün bunlardan haberi olan Mahmud Han, hâdiselerin inkişafını bekliyor, yanlış bir adım atmamaya çok dikkat ediyordu. Devlet öyle nâzik günler yaşıyordu ki, hükümdarın tek yanlış davranışı, telâfisi kaabil olmıyacak zararlara zemin hazırlayabilirdi.

Kendisi de Ocak'tan yetişmesine rağmen Alemdar, büyük bir gurura kapılmıştı; yeniçerileri "manav ve leblebici gürûhu" diyerek küçümsüyordu.

14 Kasım'ı 15 Kasım'a bağlıyan gece Alemdar, Şeyhulislâm'ı ziyâret etmiş, Bâb-ı Âlî'deki sarayına dönmüştü. Yeniçeriler, darbeyi

o gece indirmek üzere anlaşmışlardı. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, hâdiseyi geç haber aldı. Mâni olmak istedi. Fakat derhal parçalandı. Kendilerine katılan serserilerle büsbütün kalabalıklaşan yeniçeriler, Alemdar'ın sarayını kuşattılar.

Segbân-ı Cedîd askerinin kumandanı olarak Vezir Kadı Abdurrahman Paşa, durumu öğrendi. Birliklerini alıp padişahı müdafaa etmek için Topkapı Sarayı'nın kapılarını tuttu. Hiç hoşlanmadığı Alemdar'ın yardımına gitmedi. Gaafil Sadrâzam ise, imdada gelecek kuvvetleri boşuna bekliyor ve çevresindeki bir avuç adamıyle yeniçerilerle kıyasıya döğüşüyordu.

Vuruşma hayli südü. Sonunda Alemdar şehîd düştü.

Alemdar'ın sadrâzamlığı ancak 3 ay, 18 gün sürmüştü. Âsîler, sevinç çığlıkları atıyorlardı. Sıra Sultan Mahmud'a gelmişti. Elbette onu haklayıp ağabeyi Sultan Mustafa'yı yeniden tahta oturtacaklardı.

15 Kasım gününün erken saatlerinde,

Alemdar'ın şehîd olduğu haberi Sultan Mahmud'a bildirildi. Genç hükümdarın kılı kıpırdamadı. Zâten saltanatı facialarla başlamıştı. Sultan Selim'in katli hâdisesine şahit olduktan sonra, artık hiç bir olay onu sarsamazdı.

Sultan Mahmud, mümkin olabildiği derecede Sultan Selim'in adamlarını işbaşına getirmişti. Bu arada meşîhat makamına, Nizâm-ı Cedîd'ci olan Sultan Selim'in eski şeyhulislâmı Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi'yi tâyin etmişti. Mürteciler, bu ıslahatçı şeyhulislâma diş biliyorlardı. O da, Alemdar'dan sonra sıranın Sultan Mahmud'a ve çevresindeki inkılâpçılara geleceğini çok iyi biliyordu. Derhal Sultan Mustafa'nın katlinin caiz olduğuna dair fetvâ verdi. Böylece ortada tek Osmanoğlu olarak Sultan Mahmud kalır, âsî mürtecilerin ümidleri sönerdi.

II. Mahmud, ağabeyini öldürtmekte tereddüd ediyordu. Ancak IV. Mustafa'nın âsilerle işbirliği ettiği kesin şekilde anlaşılmıştı. Zorbalar, daha şimdiden :

- Sultan Mustafa'yı isterük! diye bağırmaya başlamışlardı.

Bunun üzerine IV. Mustafa, aynı günün gecesi, Kadı Abdurrahman Paşa'nın öncülüğüyle, III. Selim'i şehîd ettirdiği Harem Dairesinde kuşakla boğuldu. Vücudu, devlete cidden zararlı hâle gelmişti.

İhtilâlcilerin gözü öylesine dönmüştü ki, Sultan Mustafa'nın öldüğünü bildikleri halde, sarayı basmak istediler. Sultan Mahmud'u öldürseler hânedan sönecekti. Başka bir şehzâde yoktu. Osmanoğulları'nın çevresinde toplanan muazzam devlet, hiç olmazsa uzak eyâletler, dağılacaktı. Âsilerin bir kısmı, II. Mahmud'un 6 yaş büyük ablası Esmâ Sultan'ı tahta çıkarmak istiyordu. Esmâ Sultan, III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd'ci Kapdân-ı Deryâsı Dâmâd Küçük Hüseyin Paşa'dan dul kalmış, 29 yaşında, gaayetle akıllı bir genç kadındı. Fakat bir kadının tahta geçmesi Osmanlı tarihinde görülmek değil, akıldan geçirilmemiş bir şeydi. Üstelik bir kadın belki padişah olabilir, fakat halîfe sıfatını taşıyamazdı.

- Kırım han-zâdelerinden birini padişah yaparız! diyen, Osmanoğulları yerine

Cengizoğulları'nı geçirmek isteyen gözü dönmüşler de vardı.

Kadı Abdurrahman Paşa, 4.000 Segbân-ı Cedîd'le Topkapı Sarayı'nı savundu. İki taraftan yüzlerce kişi öldü. Çok kalabalık olmalarına rağmen âsiler, yeni usulde talim görmüş askere karşı başarı kazanamayıp bozuldular. Abdurrahman Paşa, bozulan ihtilâlcilerin peşini bırakmadı. 3.000'den fazla Yeniçeri'yi ve serseriyi İstanbul sokaklarında tâkıyb edip hakladı. Padişahın tarafında olan Donanmay-ı Hümâyûn da, Süleymaniye'deki yeniçerilerin umumî karargâhı olan Ağa Sarayı'nı denizden topa tuttu. Fakat bâzı gülleler evlere isâbet etti.

Pâdîşâhı alt edemeyeceklerini anlıyan âsiler, ulemanın aracılığını istediler. Bu aracılıkla ateş kesildi ve korkunç dahilî savaş sona erdi. Ne mürteciler padişahı yenebilmişler, ne de Sultan Mahmud onları temizleyebilmişti. Bundan sonra, uzun yıllar için, iki tarafın, kıl kadar hafif bir dengeyle hayatlarını devam ettirebilecekleri bir devre açılıyordu. Bu dengenin muhâfazası, Sultan Mahmud'un en hayatî mes'elesi hâline

geldi. Büyük, sonsuz bir sabırla, harekete geçeceği ânı beklemeye başladı.

Türk – Rus Savaşı (1809 – 1812)

25 Ağustos 1807'de, IV. Mustafa zamanında, Napoléon'un karşısında çok sıkışan Rusya, Türkiye ile bir mütareke imzalamıştı. Bu mütareke, 8 aylıktı. 8 ay geçmesine rağmen, iki tarafta da savaş isteği görülmedi. Ancak Napoléon, Rusya ve Prusya ile sulh yapıp, Türkiye'nin Eflâk ve Boğdan (Memleketeyn) eyâletlerini Çar'ın işgaline rıza gösterince, durum değişti. 5 Ocak 1809'da, bu yeni durum üzerine Türk-İngiliz ittifak muâhedesi imza edildi. Buna rağmen Rusya, Bâb-ı Âlî'nin Memleketeyn'in boşaltılması isteğini reddetti. Sadrâzam Yusuf Ziyâ (Ziyâeddin) Paşa 23 Temmuz 1809'da ordunun başında, serdâr-ı ekrem sıfatıyle İstanbul'dan ayrıldı. Şumnu ve Ruscuk yoluyla Silistre'ye geldi. 60.000 kişilik bir Rus ordusu, Silistre yakınlarında Tatariçe'ye gelmişti. Serdâr-ı Ekrem, Pehlivan İbrahim Ağa'yı, Ruslar'a karşı gönderdi. 24 Ekim 1809'da geçen Tatariçe meydan muhârebesinde,

10.000 ölü veren Ruslar, bozuldular. Türk şehîdleri 1.000 kadardı. Bu büyük başarı, Pehlivan İbrahim Ağa'ya vezir pâyesini kazandırdı.

1809-10 kışında Ruslar, Tuna Deltası'na hâkim oldular. Aralık'ta İsmâil ve Ocak'ta İbrâil kaleleri düştü. Dobruca, Türkiye'deydi. Kafkas cephesinde de başarı, Rus tarafında kaldı. Ruslar, Batum kuzeylerine kadar ilerleyip Poti'yi işgal ettiler.

1810 baharında Rusya, bütün gücüyle Türkler'in üzerine yüklendi. Dobruca ve Kuzey Bulgaristan'ı işgale başladı. Hacıoğlupazarı'nı savunan Pehlivan İbrahim Paşa, esîr oldu. Hezargrad ve Silistre düşünce, Dobruca, Ruslar'ın eline geçti. Güneye inen düşman, Varna'yı kuşatmaya başladı. Ancak Donanmay-ı Hümâyûn'un Varna limanına girmesi üzerine Ruslar, muhâsarayı kaldırdılar. Şumnu önlerinde mağlûb edilmeleri neticesinde de ileri hamleleri kırıldı. 4 Ağustos 1810'da geçen Şumnu meydan muhârebesinde Ruslar, 20.000 ölü verdiler. 27 Eylül'de Ruscuk'u ve Tuna'nın

karşısında Romanya'da kalan Yerköyü'nü alan Ruslar, Sırbistan'a yürümek istiyorlardı. Ancak Fransız imparatoru I. Napoléon'un Rus seferine başlaması, onların bu teşebbüsünü durdurdu. Napoléon Türkiye'ye açık tekliflerde bulunmadığı ve daima Bâb-ı Âlî'nin aleyhinde oynak bir siyâset güttüğü için, her iki taraf için de bir ölüm kalım savaşı olan bu Fransız-Rus harbinde Türkiye, Rusya ile sulh yapıp bir kenara çekildi. Bâb-ı Âlî, Napoléon'a asla inanmıyor, dâimâ aldatılacağı vehmi içinde bulunuyordu.

1811 yılı, iki taraf arasında muvazene hâlinde geçti ve mühim bir hareket olmadı. Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Yusuf Ziyâ Paşa, 10 Nisan 1811'de azledildi. Bu ikinci sadâreti 2 yıl, 3 ay, 9 gün ve her iki sadâretinin toplamı 8 yıl, 11 ay, 4 gündür. İmrahor Vezir Ahmed Paşa, sadârete getirildi. İstanbul'dan Şumnu'ya gidip, ordu kumandanlığını selefinden teslim aldı. 27 Haziran'da Ruslar'ın elindeki Ruscuk'u muhâsaraya başladı. 12 gün dayanan Ruslar, 9 Temmuzda kaleyi Sadrâzam'a teslim ettiler.

Bükreş Muâhedesi (28 Mayıs 1812)

Bu defaki Türk-Rus savaşına da 28 Mayıs 1812 Bükreş Muâhedesi son verdi. 16 madde üzerine akdedilen muâhedenin başlıca hükümleri şöyledir : Besarabya'nın tamamı (70.00 km^2'ye yakın), Rusya'ya bırakılıyordu. Bu, çok mühim bir kayıptı. Zira bu ülkede mühim bir Türk (Kırım asıllı) azınlığı yaşıyordu ve "Bucak" denen ülkenin güneyinde Türkler, çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Ahalinin gerisi, Ukran ve Romen asıllı Ortodokslar'dı. Bu sûretle Dniestr sınırı yerine, Prut, Türk-Rus sınırını teşkil ediyordu. Tuna Deltası, Türkiye'de kalıyordu. Akkerman, Kilye, İsmâil gibi kaleler Ruslar'a geçiyor, fakat Kalas, İbrâil, İsakçı, Tulça, Türkler'de kalıyordu. Ruslar, işgal ettikleri Romanya'yı (Memleketeyn=Eflâk ve Boğdan prenslikleri) ve Kafkas topraklarını Türkiye'ye geri veriyorlardı. Belgrad ile güney arazisinden ibaret küçük bir Sırbistan prensliği teşekkül ediyordu. İç bağımsızlığı olan (Eflâk ve Boğdan gibi) bu devlet, Türk imparatorluğuna dâhildi. Belgrad ve sair kalelerde Türk askeri

bulunacak, Sırbistan prensini Bâb-ı Âlî tâyin veya tasdik edecekti. Buna rağmen, bağımsız bir Sırbistan'ın temelleri atılıyordu. Bu Sırbistan, 1878'e kadar adım adım imparatorluktan ayrılacak ve bu târihte tamâmen bağımsız olacaktır. Sırp muhtariyeti, diğer Balkan kavimlerine çok kötü bir misal olmuş, bilhassa Mora Rumları'nı kışkırtmıştır. Bükreş Muâhedesi, Sırplar'ı memnun etmekten uzaktı ve Sırplar, Napoléon tehdidi altındaki Rusya'nın kendilerini feda ettikleri fikrindeydiler. Bâb-ı Âlî'ye ödiyecekleri yıllık vergiyi ağır buluyor, başlıca Sırp kalelerinde Türk askeri bulunmasına ve Sırplar'ın kale sahibi olmak hakkının olmamasına itiraz ediyorlardı. 1813 yılında, Sırplar'ı yola getirmek için bir sefer açmak îcâb etti. Sadrâzam Hurşid Paşa, Belgrad'a kadar gelerek, âsîleri yola getirdi. Sırp prensi Kara Yorgi, esîr düşmekten kurtulmak için Avusturya'ya sığındı. Ancak Napoléon tehdidi altında Türkiye ile bir ihtilâfı göze alamıyan Avusturya, o kadar himaye ettiği Kara Yorgi'yi siyâsî mülteci olarak kabûl etmedi ve tevkif ederek hapsetti. Bunun üzerine Sırplar'ın başına

Miloş Obrenoviç geçti. Sırbistan tarihi bundan böyle, bu iki rakip hânedanın biribirleriyle kanlı mücadeleleri içinde geçecektir.

Sadâret Değişmeleri

5 Eylûl 1812'de Ahmed Paşa, 1 yıl, 4 ay, 25 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. Sofya seraskeri Ahmed Hurşid Paşa, sadrâzam oldu. 1 Nisan 1815'e kadar 2 yıl, 6 ay, 27 gün sadârette kaldı. Mehmed Emin Rauf Paşa, sadârete getirildi. Başdefterdârlıktan (maliye bakanlığı) sadrâzam olan bu zat, Çavuşbaşı Said Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk sadâretinde 2 yıl, 9 ay, 4 gün kaldı. 5 Ocak 1818'de Hudâvendigâr (Bursa) valisi Derviş Mehmed Paşa, sadrâzam oldu. Bu zat, 2 yıl, ve 1 gün sadârette kaldı. 5 Ocak 1820'de Ispartalı Ali Paşa, Hudâvendigâr valiliğinden sadrâzamlığa çağırıldı. Ali Paşa, Koca Mustafa Reşid Paşa'nın eniştesi (ablasının zevci) olup, bu sırada 20 yaşında bulunan Mustafa Reşid Bey, onun yanında ilk devlet adamlığı tecrübelerini edinmiştir.

Arabistan Olayları

Bu sıralarda Vehhâbîler, Necd'den başka, Hicâz'ın da mühim bir kısmını ele geçirmişlerdi. Arabistan'ın başka ülkelerini de rahatsız ediyor, çapulculuk yapıyor, hac yollarını kesiyorlardı. Bâb-ı Âlî, Mısır valisi Vezir Mehmed Ali Paşa'ya, Vehhâbîler'i ortadan kaldırması emrini verdi. Mehmed Ali, 2. oğlu Mehmed Tosun Paşa'yı, Hicaz'a gönderdi. Bâb-ı Âlî, 1812'de, 19 yaşındaki Tosun Paşa'ya vezâret pâyesiyle Cidde ve Habeş (Hicaz ve Eritre) valiliklerini verdi. Bu zat, 1811'den 1816'ya kadar çetin seferlerle Vehhâbîler'i alt etti. 2 Aralık 1812'de Medîne'yi, 23 Ocak 1813'te Mekke'yi, 28 Ocakta Tâif'i alarak Vehhâbîler'i Hicaz'dan kovdu. Bu başarı üzerine II. Mahmud'a "Gazi" unvanı verildi.

Tosun Paşa'dan sonra, onun 4 yaş büyük ağabeyi olan İbrahim Paşa, Vehhâbîler'in Necd'deki merkezi Der'îye'yi aldı. 27 Nisan 1814'te 3. Vehhâbî emîri olan Süûd İbni's-Süûd 10 yıl, 5 ay, 23 gün süren bir emirlikten sonra 66 yaşında ölmüştü. Yerine büyük oğlu Emîr Abdullah İbni's-Süûd geçti. İbrâhim Paşa, bu emîri, Sâd, Nasr, Muhammed ve Hâlid adlarını

taşıyan 4 oğlu, Faysal, Sâd ve Hâlid adlı 3 kardeşi, Fehd ve Hasan adlı 2 yeğeni ile berâber esîr aldı. Önce Kahire'ye getirilen bu emîrler, oradan, Mekke ve Medîne'nin kutsal makamlarından yağmaladıkları mücevherlerin bir kısmıyla berâber İstanbul'a sevkedildi. Emîr Abdullah ile 4 oğlu, 27 Aralık 1818'de İstanbul'da îdâm edildi. Vehhâbîler'in başına, Abdullah'ın kardeşlerinden esîr edilen Sâ'd'ın oğlu Muşârî (1819 – 1820), sonra Emîr Süûd'un amca oğlu Türkî (1820 – 1834) geçti. Fakat artık bu emîrler, pekçok örneği Arabistan çöllerinde dolaşan yağmacı Bedevî şeyhlerinden farksız bir durumdaydılar. 1830'da Lahsâ'yı, 1834'te Basra Körfezi'ndeki Bahreyn adalarını nüfuzları altına aldılarsa da, bir müddet sonra oralardan da kovuldular. Vehhâbîlik, ancak Osmanlı imparatorluğunun yıkılışından sonra kendisini toparlıyabildi.

Tepedelenli Ali Paşa Gailesi

Bu yıllarda, Kütahyalı bir Türk'ten inen Tepedeleni Ali Paşa, Arnavutluk'la Yunanistan arasındaki Epir ve çevresinde, büyük bir nüfuz

elde etmişti. İkinci bir Mehmed Ali olmaya hazırlanan ihtiyar, son derece muhteris, zâlim, çok zeki ve entrikacı bir adamdı. Zâhiren padişaha itaat eder görünüyorsa da, kendi hesabına muhtar bir devlet kurmaya çalışıyordu. Oğulları Muhtar ve Velîyeddin Paşalar da, mutasarrıf olarak Mora ve Güney Yunanistan'ı ellerinde tutuyorlardı. Ali Paşa, Arnavutluk'un büyük bir kısmına da türlü entrikalarla hâkim olmuştu. Yanya'daki müstahkem sarayında, hükümdarlar gibi yaşıyordu. II. Mahmud, bu adamın ölüp gitmesini bekliyor, binbir dış ve iç gaile içinde, bu kudretli valisiyle bir mes'ele çıkartmak istemiyordu.

Bu sırada nişancılık (devlet bakanlığı) mevkiinde bulunan ve aslen Kırım Türkleri'nden olan Hâlet Efendi, padişah nezdinde görülmemiş bir nüfuz kazanmış, sadrâzamları değiştirip tâyine kadar her işe karışmaya başlamıştı. Hâlet Efendi, Tepedelenli'nin yok edilmesi fikrindeydi. Tepedelenli'nin tutumu, padişahın meşhur sabrını bile taşıracak bir hâle geldiği için nihayet Sultan Mahmud, eski sadrâzam Hurşid Paşa'ya, bu gailenin ortadan kaldırılması emrini

verdi. Nasûh Paşa-zâde Ali Bey de, Arnavutluk sahillerini abluka etmek üzere, donanmanın bir parçasıyla Yunan (İyonya) Denizi'ne geldi. Tepedelenli, mâsum olduğunu iddia edip padişaha afvedilmesi için yalvaran mektuplar yazarken, Rusya ve Fransa'dan yardım istiyor, Balkanlar'da Hıristiyan unsurları kışkırtarak isyâna teşvik ediyordu. Bu kargaşa içinde devletin kendisiyle uğraşmaya vakit bulamıyacağı fikrindeydi. Mora Rumları, uzun zamandan beri kaynaşıyorlar, fakat Tepedelenli'den korktukları için ısyâna cesâret edemiyorlardı. Bu defa Tepedelenli, Rumlar'ı isyân için kışkırtmaya başlayınca, iş tamâmen çığırından çıktı. Rum ihtilâlini, bizzat Petersburg'da Çar planlıyordu.

II. Mahmud, Ali Paşa ile oğullarını bütün görevlerinden azletti ve Yanya'ya çekilip büyük servetleri içinde kimseyi rahatsız etmeden yaşamalarını emretti. Ali Paşa, elindeki ülkelerin hiçbirini bırakmadı ve bunun üzerine, kesin şekilde ortadan kaldırılması lüzumu hâsıl oldu. Hurşid Paşa, Tepedelenli'nin elinden, işgal ettiği yerleri birer birer almıya başladı. Tepedelenli'nin

oğulları Velîyeddin, Muhtar ve Sâlih Paşalar esîr edildi. Bunlar îdâm edilirlerse de, Tepedelenli-zâdeler günümüze kadar gelmişlerdir. Sonunda Ali Paşa, Yanya kalesine sığınıp kendisini savunmaya başladı. 5.000 askeri vardı. Bunların içinde ücretli Fransız, İsviçreli ve İtalyanlar bile bulunuyordu. Yanya'yı fevkalâde tahkim etmişti. 200 topu, yıllarca yetecek cephâne ve ağırlığı bulunuyordu. Hurşid Paşa, Yanya'yı hemen düşüremiyeceğini anlayınca, muhâsarayı ablukaya çevirdi. Tepedelenli, 1 yıl, 4 ay, 25 gün kaleyi savunduktan sonra, hayatına dokunulmamak şartıyle teslim oldu (24.1.1822). Ancak İstanbul'dan gelen fermân paşanın îdâm edilmesi yolunda olduğu için, Tepedelenli'nin kesik başı başkente yollandı.

Yunan İhtilâli'nin Hazırlanması

Yunan ihtilâlinin tohumları, II. Katherina tarafından, 1768 – 74 Türk-Rus savaşında atıldı. Mora ihtilâlinin Muhsin-zâde Mehmed Paşa tarafından hızla ve kesin şekilde bastırılması üzerine, Çariçe'nin kışkırtmaları bir netice vermedi. Ancak Yunanlılar, bilhassa Ruslar'ın

himâyesinde birtakım ilmî, edebî ve siyasî cemiyetler kurdular. Bunlardan 1814'te Odesa'da kurulan "Ethniki Hetairia", gizli bir cemiyetti. Gayesi, Bizans imparatorluğunun ihyası, İstanbul'un Türkler'den alınması, Türkler'in Avrupa'dan Asya'ya atılması idi. Fransız İhtilâli'nden sonra uyanan milliyetçi fikirler, Yunanlılar'a büyük cesâret vermişti. Aynı dilin yeni bir lehçesini konuşmaktan başka Eski Yunanlılar'la ciddî bir bağlantıları olmamakla berâber Yunanlılar, antik medeniyetlerini terennüm etmek ve bunun propagandasını yapmak yoluyla, Avrupa'da aydın tabakayı kazanmışlardı.

Ancak, Yunanlılar'ı kendi maksatlarına kullanmaktan başka gayesi olmıyan Çar hâriç, Avrupa hükümdarları Yunanlılar'ı tutmuyorlardı. Çünki bu kavim, meşrû hükümdarlarına, padişaha karşı ayaklanmak istiyordu. İhtilâlden ve milliyetler mes'elesinden bıkmış olan Avrupa hükümdarları ise, Yunanlılar'ın, kendi tab'alarına örnek olmasından korkuyorlardı. Hattâ 1815 Viyana Kongresi'nden sonra aralarında bir Mukaddes

İttifak imzalıyan büyük Avrupa hükümdarları, ihtilâl prensibine müştereken karşı koymayı, Avrupa'da hiçbir hânedânın hukukuna tecâvüz edilemiyeceğini kararlaştırmışlardı. Zira bilhassa Napoléon, Avrupa'da, yüzlerce yıllık hânedanları yerinden oynatmış, hattâ "Almanya imparatoru" sıfatını Habsburglar'dan almıştı. Bunun üzerine Habsburglar, "Avusturya imparatoru" sıfatını almıya mecbur olmuşlardı. Napoléon, kendini imparator ilân ettiği ve Batı Avrupa'da, Batı Roma'dan kalan bir tek imparatorluk tâcı bulunması lâzım geldiği için, Napoléon'un Habsburglar'ın unvanı üzerinde hassasiyet göstermesi tabiî idi. Ancak Napoléon, 1815'te kesin şekilde düştükten sonra da Habsburglar, bir daha "Almanya imparatoru" sıfatını almaya cesâret edemediler ve "Avusturya imparatoru" olarak kaldılar. "Almanya imparatoru" sıfatı, ancak 1871'de, bu defa Prusya hânedanı (Hohenzollern'ler) lehine ortaya çıkabildi. Bu yıllarda Avrupa siyâsetine Avusturya şansölyesi (başbakanı) Prens Metternich hâkim olduğu için, Avrupa'da milliyetlerin bağımsızlığı fikrine senpati yoktu.

Zîrâ meselâ Avusturya imparatorluğu, Almanlar, Macarlar, Hırvatlar, Slovenler, İtalyanlar, Lehler, Rutenler, Romenler, Çekler, Slovaklar’dan müteşekkildi. Rusya imparatorluğu ise, Ruslar’dan başka Ukranlar, Beyaz Ruslar, Türkler, Finler, Estonlar, Letonlar, Litvanlar, Lehler ve burada sayılması lüzumsuz daha bir sürü milliyetten ibâret bulunuyordu.

Bu durumda, Osmanlı camiasını teşkil eden birçok milliyetten biri olan Yunanlılar’a bağımsızlık istemek saçmaydı. Ancak Avrupa saraylarında olmasa bile, Avrupa aydınları ve burjuvası arasında Yunan hayranlığı canlı idi. Hetairia cemiyetini, Çar’ın Rum olan yâveri Prens İpsilanti yönetiyor ve bizzat Çar, cemiyeti himaye ediyordu. İstanbullu Rumlar’dan olan İpsilanti, Rum asıllı olan Rusya hariciye nâzırı Capo D’Istria’dan da büyük yardım görüyordu. Fener’deki Ortodoks Cihan Patriki Grigorios ile İstanbul’un “Fener beyleri” denen Rum asilleri, cemiyetle işbirliği hâlindeydiler.

Osmanlı imparatorluğunun pekçok eyaletinde Rum vardı. Fakat ekseriyette bulundukları

yerler, Mora ve Ege adaları ile Attika yarımadasından ibaretti. Diğer bütün yerlerde, Tesalya ve Epir'de, Rumlar azınlıktı. Girit ve Kıbrıs'ta ise, zorlukla % 50'yi tutturabiliyorlardı. Bu durumda ihtilâlin Mora'da patlatılması uygun görüldü. Tepedelenli, Mora'dan bütün askerini çektiği gibi, onu muhâsara ile uğraşan Hurşid Ahmed Paşa da Mora'ya asker göndermemişti. Yarımadanın başlıca kalelerinde, pekaz Türk askeri bulunuyordu. Mora şehirlerinde ehemmiyetli bir Türk azınlığı da yaşamaktaydı; fakat Rumlar, bir kargaşada bunların katliâm suretiyle yok edilmesini kararlaştırmışlardı. Ancak Türk azınlığı kaleleri olan şehirlerde bulunduklarından, bunları imha edebilmek için, bu kaleleri düşürmek îcâb ediyordu. Bunların en mühimmi de, Mora'nın kuzeyinde, Patras Körfezi üzerinde bulunan Türkler'in "Balyabadra" dedikleri Patras idi (şimdi Atina ve Selânik'ten sonra Yunanistan'ın 3. büyük şehri). Nitekim, ihtilâl burada başladı. Bütün Mora, hattâ bütün Rumlar, mümkin olabildiği kadar silâh biriktirmişlerdi. Yıllardan beri Rum zenginleri, halkın silâh edinebilmesi için hertürlü

fedakârlığı yapmışlardı.

Yunan İhtilâli'nin Başlaması (12 Şubat 1821)

Yıllık ısı ortalaması 17o olan Mora'da, ılık bir kış sabahı, 12 Şubat 1821'de ihtilâl başladı. Bizzat Patras başpiskoposu Germanos'un kumanda ettiği 10.000 kadar silâhlı Rum, şehre hâkim olduktan sonra, kaleyi muhâsara altına aldılar. Patras'ta ayaklanma başlayınca, uzun zamandan beri bu ânı bekliyen bütün Mora, ayağa kalktı. Nisan başlarında, Mora sancağının merkezi olan Tropoliçe dışında bütün yarımada, âsîlerin eline geçmişti. İsyân, hızla Kiklad adalarına da geçti. Yunanlılar, Mora'nın kuzeydoğusunda Nauplion (Türkçe: Anabolu) limanını, ihtilâl idaresinin merkezi olarak ilân ettiler.

Mora'daki Türkler'in bir kısmı Tripoliçe'ye can atmakla beraber, çok büyük ekseriyeti, katliâm edildiler. Yunanlılar'ın öldürdükleri Mora Türkleri'nin 40, 50 binden az olmadığı muhakkaktır. Bunların içinde, 400 yıl önce Mora'ya yerleşmiş Türk aileleri bile vardı. 5 Ekim 1821'de Tripoliçe'nin düşmesi, faciayı

tamamladı. Kaledeki asker ve sivil 8.000 Türk, yeni doğmuş çocuklar bile ihmâl edilmeksizin katledildi.

Bâb-ı Âlî, o kadar himaye ettiği ve bir hükümdar derecesinde imtiyazlar tanıdığı Ortodoks Cihan Patriki Grigorios'un âsilerle işbirliği hâlinde olduğunu tesbit edince, 22 Nisan 1821 günü kendisini tevkif ederek Fener Patrikhânesi'nin orta kapısında astırdı. Göğsünde ihânetini anlatan bir yafta yapıştırılan Patrik'in cesedi, 3 gün İstanbullular'a teşhîr edildi. Yeni Patrik'in emriyle bu orta kapı, o tarihten itibaren kapatılıp iptal edildi ve bir Türk devlet veya hükûmet başkanı aynı yerde asılıncaya kadar açılmamasına karar verildi. Bâb-ı Âlî, ihtilâlin başında olanlardan yakalıyabildiklerini imha etti. Bunların arasında Edirne, Kayseri, Tarabya ve Edremit piskoposları ile bir kaç Fenerli Rum beyi de asıldı. Bu Fenerli Rum beyleri, Boğaziçi'nde muhteşem saray ve konaklarda yaşıyan, bilhassa armatörlükle zengin olan, Bâb-ı Âlî'nin Eflâk ve Boğdan prenslerini aralarından seçtiği bir kitleydi.

Mora'daki başarılı ayaklanmayı öğrenir öğrenmez Çar'ın yâveri Prens İpsilanti, Odesa'dan 3.000 Rum gönüllüsüyle, Boğdan'ın merkezi olan Yaş'a geldi ve 5 Martta bu şehri, aynı ayın 11'inde Kalas'ı ve 30'unda Bükreş'i işgal etti. Derhal Romanya'ya giren Türk askeri, ihtilâli söndürdü. Rumlar'ın yakalananları imhâ edildi. Bir kısmı, Prens İpsilanti ile berâber Avusturya'ya sığındı. Yunanlılar, Romanya da Ortodoks olduğu için, Romenler'in ihtilâle katılacaklarını sanarak büyük hatâya düşmüşlerdi. Romanya mes'elesinin sür'atle halli, Bizans immparatorluğunun ihyâ edilemiyeceğini gösterdi. Yunanlılar, bir daha aynı hataya düşmediler ve bütün güçlerini, Mora ile çevresinde millî bir devlet kurabilmek noktasında topladılar.

Bâb-ı Âlî'nin Rusya'yı protesto etmesi üzerine Çar, İpsilanti'yi yâverliğinden azletti ve "general" rütbesini taşıyan Hetairia liderini askerlikten çıkardı.

13 Ocak 1822'de ihtilâlciler, Mora, Kiklad adaları, Ağrıboz ve Attika'yı içine alan bir

Yunanistan kurulduğunu, diğer Yunan ülkelerinin de kurtulacağını ilân ettiler. Prens Mavrokordato, başkanlığa seçildi.

İhtilâlciler, Ege adalarının çoğuna hâkim olmuşlardı. Anadolu'nun Kuşadası Körfezi'ndeki Sisam adası, bunlardan biriydi. 6.000 Sisamlı, adaya hâkim olduktan sonra, kuzeybatıda, Çeşme'nin karşısındaki Sakız adasına çıktı. Sakız'da, bir kaç bin Türk'ün yanında 80.000 Rum yaşıyordu. Bugün bile ada nüfusunun bu rakamı bulamaması, Osmanlı devrinde Sakız'ın refahını gösterir. Sisamlılar, Sakızlılar'ı derhal ayaklandırdılar. Muhâfız Vezir Vahîd Paşa, Sakız kalesini âsilere karşı savunmaya başladı. Adada isyânın başlamasından 19 gün sonra, 11 Nisan 1822'de Kapdân-ı Deryâ Nasûh-zâde Ali Paşa, adanın Çeşme'ye bakan Sakız limanına girdi. Bir hafta karşı koyan âsiler, imhâ edildi ve onbinlerce Rum öldürüldü veya esîr alındı. Bir devletin en tabiî hakkını kullanması ve Mora'da yapılanlara küçük bir karşılık olan bu hareket, Avrupa'da büyük akisler uyandırdı. Lord Byron ve Victor Hugo gibi şâirler, Beethoven gibi bestekârlar,

ressamlar, gazeteciler, acıklı eserlerle Sakız isyânının bastırılmasını terennüm ettiler. Avrupa'da Türkler'in barbarlığı üzerinde uzun boylu sözler söylendi.

Son Türkiye-İran Savaşı (1821-1823)

İbrâhim Paşa, Mora'ya çıkıncaya kadar Yunan ihtilâlinin ilk 4 yılı, bu şekilde geçti. Bu kargaşa içinde, Türkiye ile İran, iki Türk imparatorluğu, tarihlerindeki son savaşı yaptılar. Türkiye'nin durumundan faydalanmak isteyen Kaçarlar, 15 Kasım 1821'de Doğu Anadolu'ya ve Irak'a girdiler. Feth-Ali Şâh Kaçar'ın oğulları Velîahd Abbas Mirza ile Mehmed Ali Mirza, bâzı yerleri işgal ettiler. Bitlis'i aldıkları gibi, Bağdad'ı muhâsaraya başladılar. Bir müddet savaş devâm etti. 28 Temmuz 1823'te statüko üzerinden sulh imzalandı. Bu sırada Rusya, İran'dan 1804'te Doğu Gürcistan'ı, 1813 Türkmençayı Muâhedesi ile de Dağıstan ve Şîrvân'ı (Kuzey Âzerbaycan) almıştı. 1828 Gülistan Muahedesi ile de Ermenistan ve Nahcuvân'ı alarak, İran'ı Ortaçağ'dan beri muhâfaza ettiği büyük devlet sıfatından mahrûm edecektir. Güney

Kafkasya'nın Rusya'ya geçmesi, şüphesiz İran derecesinde Türkiye'yi de tehdid ediyordu. Üstelik bu büyük Türk ülkelerinin Ruslar'a geçmesi, onlara Türkistan yolunu da açıyordu. Velîahd Abbas Mirza, 1799'dan, 10 yaşından beri Âzerbaycan umumî valisi sıfatiyle Tebriz'de oturuyordu. Modern ordu kurmak ve iyi bir asker olmakla berâber, uzun Rus savaşlarının sonunda yenik çıktı. 25 Kasım 1833'te 44 yaşında elem içinde öldü. Ertesi yıl, 16 Kasım 1834'te, Abbas Mirza'nın babası ve Türk Kaçar hânedanının 2. hükümdarı olan ve "Baba-Han" diye anılan Feth-Ali Şâh, 37 yıllık bir saltanattan sonra 63 yaşında öldü. Abbas Mirza'nın oğlu Mehmed (Muhammed) Şâh, 27 yaşında Tahran tahtına çıktı. İran'ın kudretini kaybetmesi, Asya'ya Avrupalı emperyalistlerin, bilhassa Rusya ile İngiltere'nin müdahalesini, çok kolaylaştırmıştır. Bu durumda Abbas Mirza gibi İran tarihinde büyük bir şahsiyet kabûl edilen bir prensin, Türkiye'den toprak koparmaya çalışması, Türk âleminin, içinde bulunduğu şaşkın ve acıklı durumu gösterir.

Sadâret Değişiklikleri

28 Mart 1821'de Ispartalı Ali Paşa, 1 yıl, 2 ay, 24 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. Çıldır valisi Benderli Ali Paşa, 30 Nisan 1821'e kadar 1 ay, 3 gün sadrâzam oldu. Ancak 21 Nisan'da İstanbul'a geldiği için, fiilen sadâreti 8 günden ibaret kaldı. İstanbul'a gelişine kadar halefi olan Hacı Sâlih Paşa, kaymakamlık etti. Ali Paşa, azlinden bir ay sonra Kıbrıs'ta îdam olundu. İzmirli Sâlih Paşa, 19 Kasım 1822'ye kadar 1 yıl, 6 ay, 10 gün iktidarda kalabildi. Devlete yıllardan beri diktatör salâhiyetiyle hâkim olan Nişancı Hâlet Efendi, bu sadrâzamın zamanında Konya'ya sürülüp îdâm edilmiştir. Sâlih Paşa'nın yerine sadârete geçen Deli Abdullah (Hamdullah) Paşa, Karadeniz Boğazı'nın Anadolu kaleleri muhâfızı idi ve daha önce Kapdân-ı Deryâlık'ta bulunmuştu. Müstakbel Sultan Abdülmecid, 25 Nisan 1823'te bu sadrâzamın zamanında doğdu. Abdullah Paşa, 4 ay süren bir sadâretten sonra 10 Mart 1823'te İzmit'e sürüldü ve az sonra öldü. Vezir Hezargradlı İzzet Ahmed Paşa'nın oğlu Silâhdâr Ali Paşa, sadrâzam oldu. 9 ay, 4 gün sonra 13 Aralık 1823'te azledildi ve Konya vâlisi oldu.

Mehmed Said Galib Paşa, sadârete getirildi. Karadeniz Boğazı'nın Rumeli kaleleri muhâfızı idi. 9 ay, 2 gün sonra 14 Eylûl 1824'te Erzurum valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa, sadrâzam oldu. Silistre valiliğinden gelmiş olan bu zâtın sadâreti, 1805'ten beri en uzun sadrâzamlığı teşkil eder; 4 yıldan fazla sürmüştür. Vak'a-i Hayriye, onun zamanındadır.

Yunan İhtilâli'nin Geçici Olarak Söndürülmesi (1825-26)

Bütün Avrupa'dan gönüllü, silâh, mühimmat ve para alan Yunan ihtilâlcileri, son demlerini yaşamakta olan Yeniçeriler'le söndürülemedi. II. Mahmud, Arabistan'ın çetin ikliminde Vehhâbîler'i tepeliyen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın büyük oğlu İbrahim Paşa'yı bu işe memur etti. 1 Nisan 1824'te, 35 yaşındaki İbrahim Paşa'ya Mora valiliği verildi. İbrahim Paşa, Temmuz içinde 30.000 askerle İskenderiye'den Rodos'a geldi. Mısır askeri, muntazam tâlim görmüştü ve Mısır Türkleri'nden ibaretti. Mısır'ın yerli halkı olan

fellâhların askerlik kaabiliyeti olmadığı ve binlerce yıldan beri savaşmadıkları için, askere alınmıyorlardı. Mehmed Ali Paşa, büyük oğlunun yardımıyle, modern bir donanma da kurmuştu. Mısır'daki Memlûk beylerini Kahire kalesinde bir tuzağa düşürerek imhâ eden Mehmed Ali, bunların, Mısır'ın zenginliğinin büyük kısmını teşkil eden milyarlar değerindeki servetine el koymuş, bu para ile büyük işler yapmıştı. Kavalalılar'ın günümüze kadar gelen büyük servetinin menşei budur.

Kapdân-ı Deryâ Husrev Paşa'nın (müstakbel sadrâzam) idaresindeki donanma, Rodos'ta İbrahim Paşa ile birleşti. 1824 –25 kışı Girit'te geçirilerek son hazırlıklar tamamlandı. 24 Şubat 1825'te Mora'nın güneybatısında Modon limanına çıkartma yapıldı. 18 Mayıs'ta Modon yakınlarında Navarin limanı alınarak Mora'nın âsilerden temizlenmesi harekâtı başladı. 1825 içinde, âsilerin Yunanistan'ın başkenti ilân ettikleri Anabolu (Nauplion) dışında bütün Mora, ele geçirildi. Müstakbel sadrâzam Mehmed Reşid Paşa da, serasker sıfatiyle kuzeyden Attika'ya girdi. İki ateş arasında kalan

âsiler, bütün kuvvetlerini Misolongi ve Atina gibi bir kaç merkezde topladılar. Patras Körfezi'nin kuzey kıyısında, Mora'nın karşısında, Attika yarımadasının güney sahilinde olan Misolongi, bir yıl muhâsaraya dayandıktan sonra 23 Nisan 1826'da ele geçirildi. 5 Haziran 1827'de, Atina da teslim oldu. Yunan ihtilâli tamamen söndürülmüştü. Sultan Mahmud, İbrâhim Paşa'ya mükâfât olarak Girit valiliğini verdi.

İbrahim Paşa'nın talim görmüş askerinin bu başarısı, Sultan Mahmud'un modern bir ordu kurmak tasarısını derhal gerçekleştirmesine âmil oldu. Bu tasarıyı gerçekleştiremezse tahtını, hattâ hayatını kaybetmesi işten bile değildi ama, devletin bekası da bu mes'eledeki başarıya bağlı bulunuyordu.

Vak'a-i Hayriye (15 Haziran 1826)

Sultan Mahmud, Kapıkulu Ocakları'nı ortadan kaldırmak için tam 17 yıl bekledi. Yunan İhtilâli ile başa çıkamayan bir askerin, her an yeniden patlaması muhtemel bir Rus savaşında ne yapabileceği, artık yalnız padişahı değil, bütün

devlet erkânını ve bizzat Yeniçeri generallerini düşündürür oldu. Bir zamanlar Tanrı'nın emrinden hemen sonra geldiğine inanılan padişah irâdesi yoluyla bu işi halletmek kaabil değildi. En menfaatli şartlarla ilga edilse bile, Yeniçeri Ocağı böyle bir irâdeyi tanımıyacağını, birçok defalar, devletin pek ağır zararları bahasına göstermişti. İşe, gene III. Selim gibi modern bir ordunun nüvesini hazırlamakla başlamak îcâb ediyordu. III. Selim, tahttan indirildikten sonra, o zaman velîahd-şehzâde olan ve oğlu gibi sevip yetiştirdiği Sultan Mahmûd'a, devletin geleceğinin bu noktada düğümlenip kaldığını iyice telkin etmişti. II. Mahmud, Yunan ihtilâlinin İbrahim Paşa tarafından söndürülmesinden hemen sonra, yeni bir ordunun teşkiline karar verdi. III. Selim'in bütün hatalarından ders aldığı için, bütün kilit noktalarına, hattâ Yeniçeri generalliklerine, bu fikrini yalnız zâhiren değil, içten inanarak destekliyen şahsiyetleri getirdi. Bu iş, burada yazıldığı kadar basit, kolay ve çabuk olmadı. Her an tetikte olan ve kendi hallerini padişah derecesinde bilen Yeniçeriler'i ürkütmemek için,

çok dolambaçlı yolları dolaşmak îcâb etti. Nihâyet 25 Mayıs 1825'te "Eşkinci Ocağı" diye modern bir askerî ocağın teşkili resmen ilân edildi. Modern ordu, ilk safhada 7.650 askerin silâh altına alınıp Avrupa tarzı tâlim ettirilmesiyle başlıyacaktı. Efrat, Yeniçeri ortalarından (taburlarından) bu işe gönüllü olanlar seçilerek sağlanacaktı. Bu son tedbir, ne derecede ihtiyatlı hareket edildiğini gösterir. Burada şunu belirtmek lâzımdır ki, bu Yeniçeri kalabalığı artık devşirme değildi. Son devşirme yazılmasının üzerinden bir asırdan fazla bir zaman geçtiği gibi, ondan önce de pek uzun müddet devşirme yazılmamıştı.

Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yeni ocağın kurulması lüzumuna dâir ünlü fetvâsını verdi. 11 Haziran'da yeni askere Avrupa tarzında üniforma giydirildikten sonra, talime başladı. Bütün kapıkulu generalleri, bilhassa Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, Sultan Mahmud'un en itimad ettiği adamlardan seçilmişti ve hepsi, herhangi bir ayaklanmada alacakları tedbirleri planlamışlardı. Boğaz'ın Anadolu kıyıları muhâfızı müstakbel sadrâzam İzzet Mehmed

Paşa ile Rumeli kıyıları muhâfızı ve Yeniçeriler'in amansız düşmanı Ağa Hüseyin Paşa, Anadolu'dan topladıkları askerle, bir ayaklanmaya her an müdahale edecek ve şehre inecek şekilde bekliyorlardı. Ancak ihtilâl, bizzat pâdişâhın bile düşündüğünden çok önce patladı. Nizâm-ı Cedîd'e yıllarca sabredebilen Yeniçeriler, yeni askerin talime başlamasından 3 gün sonra 14 Haziran akşamı ayaklandılar. Parçalanmaktan zor kurtulan Osmanlı târihinin son Yeniçeri Ağası Celâleddin Ağa, Sultan Mahmûd'a durumu bildirdi.

Türkiye tarihinin sayılı günlerinden olan 15 Haziran 1826 sabahı Yeniçeriler, meşhur kazanlarını Atmeydanı'na çıkararak "isterük!" veya "istemezük!" şeklindeki uğursuz nümayişlerine başladılar. Sadrâzam Benderli Selim Paşa, Ağa Hüseyin ve İzzet Paşalara, askerleriyle şehre inmeleri emrini verdi. Sultan Mahmud, Sancak-ı Şerîf'in Sultanahmed Meydanı'na dikilmesini ve vatanını seven her İstanbullu'nun sancak altında toplanmasını irâde etti. İnkılâpçı Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, ileri gelen Ulemâ'yı, yüksek

medrese talebesinden 3.500'ünü alıp, Sancak-ı Şerîf altına geldi ve halka ateşli nutuklar vermeye, devletin bugün ya batacağını, ya çıkacağını anlatmaya başladı. Ulemâ'yı elde etmedikleri takdirde hiçbir ihtilâlde başarı göstermiyen Yeniçeriler, bu defa kesin şekilde başarısızlığa uğrıyacaklardı.

Bütün İstanbullular, Yeniçeriler'e diş biliyorlardı. Bu ocağın şehirde irtikâp etmediği edepsizlik kalmamıştı. Osmanlı tarihinde asla vuku bulmıyan bir şey olarak, kadınların bile sokağa dökülüp nümayişlere katıldıkları görüldü. Yeniçeri Ocağı dışındaki bütün ocaklar, padişaha sadakatlerini bildirdiler. Tophane'de bataryalar çıkarılıp, Yeniçeri kışlalarının bulunduğu Aksaray, Etmeydanı'na götürülmeye başlandı. Topçu yüzbaşısı Karacehennem İbrahim Ağa, kışlaları bombardıman etmeye girişti. Dârendeli İzzet Paşa ile Ağa Hüseyin Paşa, arkalarında, edinebildikleri silâhlarla kendilerini tâkip eden tahmini imkânsız sayıda bir halk kalabalığıyla, iki taraftan Etmeydanı'na girdiler. Kışla kapıları yıkıldı. Topuğundan kurşunla yaralanmasına aldırmayan

Karacehennem İbrahim Ağa, ilk defa olarak kışladan içeri girdi. Şimdiye kadar Yeniçeriler'in müsaadesi olmadan, cebren kışlalarına girmek, hiçbir fânînin haddi değildi. Tophane imamı Hâcı Hâfız Ahmed Efendi, askerin başında ilerliyor, teşci ediyordu.

Akşama doğru artık yeryüzünde Yeniçeri Ocağı diye bir şey kalmamıştı. 6.000 Yeniçeri öldürülmüştü. Ertesi günden itibaren de, şuraya, buraya sinen 20.000'den fazla Yeniçeri veya o iddiada bulunan kabadayı tevkif edilerek, uzak yerlere sürgüne gönderildi. Ocağın ilga edildiği, Yeniçeri bulunan bütün şehir ve kalelere bildirildi. Bütün Yeniçerilik alâmetleri, ve bu arada maalesef muhteşem Mehter-Hâne-i Hâkaanî ile Yeniçeri Ocağı arşivi ortadan kaldırıldı. Yeniçeriler'in mensub oldukları Bektâşî dergâhları kapatıldı. Mukavemet edenler tamamen yok edildi.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası, bütün Avrupa'da derin akisler yaptı. Gazeteler bu haberi, manşette verdiler. Kitaplar ve risaleler yayınlandı. İstanbul'daki elçiler, hükümdarları nâmına

Sultan Mahmud'a tebriklerini sundular. 465 yıllık ocak tarihe karıştı ve "Asâkir-i Mansûre-i Muhammedîye" adıyla modern Türk ordusu kurulmaya başlandı. Ağa Hüseyin Paşa, modern ordunun yetiştirilmesiyle görevlendirildi. Bâyezîd'de şimdi Üniversite Merkez Binası'nın yerinde bulunan Eski Saray, seraskerlik (savunma bakanlığı) merkezi yapıldı ve Ağa Hüseyin Paşa, ilk serasker sıfatiyle Bâb-ı Seraskerî'ye yerleşti. Süleymâniye'deki Yeniçeri Ağa Sarayı, Meşîhat'e verildi.

Bu sûretle Sultan Mahmud'un, 17 yıl, 10 ay, 18 gün süren birinci saltanat devresi kapandı. 13 yıl, 1 ay, 16 gün sürecek olan ikinci saltanat devresi başladı. Bu tarihte padişah, 41 yaşındaydı. İkinci saltanat devresi, birincisinden de çetin olmakla berâber, 18 yıl iyice pişen Sultan Mahmud, Avrupa tarihlerinde kendisine "Büyük" unvanını kazandıran şahsiyetini, asıl bu devrede gösterecektir. "Vak'a-i Hayriye" diye anılan Yeniçeri ve diğer Kapıkulu Ocakları'nın ilgası, Türkiye tarihinin büyük dönüm noktalarından biri, hattâ modern devrin gerçek başlangıcıdır. 1839 Tanzimat'ı, hattâ

Cumhuriyet, Vak'a-i Hayriye'nin bir neticesi şeklinde telâkki edilebilir. Türkiye'de Batı medeniyeti, bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, Vak'a-i Hayriye'den bu yana tecrübe etmektedirler. Târihî oluşum daha tamamlanmadığı için, bu husustaki kesin hükmü, bir kaç kuşak sonraki tarihçiler verecektir.

Şimdi Vak'a-i Hayriye'ye, o günlerin atmosferine girerek, biraz daha yakından göz atalım:

14 Haziran 1826 gecesi Yeniçeri zorbaları birer, ikişer Atmeydanı'nda toplanmaya başladılar. Gece yarısına doğru, binlercesi bir araya gelmişti. İstanbullular gene korkulu anlar yaşayacak, evlerine kapanacaklardı. Bu, belki Osmanlı tarihinin yüzüncü "kazan kaldırması" idi. Güneş doğar doğmaz, asker geçinen bir sürü haydut, "isterük!" yahut "istemezük!" nâralarıyle yeri, göğü inletecek, muhârebe meydanlarında kaçmaktan başka işe

yaramadıklarını, kaldırım kabadayılıkları ile telâfiye girişeceklerdi. Gene ne olmuştu? Hükûmet, devlete ve millete yararlı ne gibi bir teşebbüste bulunmuştu ki Ocak ayaklanmıştı?

Yeniçeri ağası Celâleddin Ağa, parçalanmaktan zor kurtulup Sultan Mahmûd'un huzûruna can attı:

- Ocak kazan kaldırdı Şevketlû Hünkârım, dedi; Atmeydanı'nda tecemmû ederler!

15 Haziran sabahı gün ışırken padişah harekete geçti. Tatlı bir yaz günüydü. Boğaz da ne kadar lâtif ve sâkindi! Beşiktaş Saray-ı Hümâyûnu'ndan saltanat kayığına binen hâkan, Topkapı Sarayı'na çıktı. Sadrâzam Benderli Selim Paşa'ya, bütün devlet erkânını Topkapı Sarayı'nda toplaması için daha geceden haber salmıştı. Sadrâzam, ilk iş olarak, Ağa Hüseyin ve İzzet Mehmed Paşalar'a, askerleriyle şehre inmeleri emrini verdi.

Devlet erkânı, sarayın Senet Odası'nda hükümdarı bekliyorlardı. Kapıda padişahı görünce ayağa fırlayıp el kavuşturdular. Sultan

Mahmûd'un belindeki kılıcı fark edince heyecanlandılar. Osmanlı hâkanı, sert bir çehreyle devlet adamlarını selâmladı ve hemen söze başladı:

- Cülûsumdan beri kıl kadar kanun ve şeriat ve an'anaden ayrılmadım. Esâsen böyle hareket etmek, benim vâcibe-i zimmetimdir. Bana Cenâb-ı Hakkın emâneti olan milletimi ve teb'amı sıyânet zımmında ne kadar gayret eylediğim cümlemin mâlûmudur. On sekiz senelik saltanatımda Yeniçeriler, bilirsiniz, defalarca ısyân ve tûyân etti. Eşkıyalıklarına tahammül gösterdimse, kan dökülmesinden çekindiğim içindi. Kapıkulları'na bu kadar ihsan ettim ve müsamaha gösterdim. Bu defa, ihsanlarıma müstağrak olan Ocak, yeni askerin yazılmasına rıza gösterdiği halde, gene ayaklandı. Devletin bakaası için şart olan yeni orduya karşı harekete geçti.Yemîninden döndü. Efendiler, söyleyin! Bu ısyân, "hurûc ales-sultân" değil midir? Meşrû hükümdarlarına karşı ihtilâl eden bu tâifeye ne yapmak gerektir? Bu hâinlerin te'dîbi emrinde şimdi artık göze alamayacağım tedbir yoktur. Kıtâlden de, katl-i

âmdan da çekinmem. Efendiler, ne dersiniz?

Paşalar, efendiler, ağalardan ses çıkmadı. Ulemâ zümresinden bir, iki zat, ihtiyatla hareket tavsiye edince, müderrislerden Abdurrahman Efendi fena halde kızdı; hiddetinden ağzı köpürerek:

- Bu devletin devâm ve bekaası takdîr-i İlâhî ise, ısyân eden habîsleri vurur, mahvederiz, dedi; değilse, biz de bu devletle berâber gideriz. Daha ne olmak ihtimali kaldı?

Heyecandan, elindeki tesbihi masanın üzerine şiddetle vurarak sözlerini bitirdi. Tesbih koptu. Kehribar tâneleri mermer zemin üzerine dağıldı. Herkes rikkate gelmişti. Ağlayanlar vardı. Sultan Mahmûd'un da gözleri yaşarmıştı:

- Arkamdan gelin, Hırka-i Şerîf Dâiresi'ne gidelim! dedi.

Orada kendi elleriyle Hazret-i Peygamber'in bayrağını çıkardı. Sadrâzam, şeyhulislâma:

- İşte Sancak-ı Şerîf! dedi; Sultanahmet Meydanı'na dikilsin ve vatanını seven her

İstanbullu, altında toplansın!

Öyle yapıldı. İnkılâpçı Şeyhulislâm Tâhir Efendi, yanına kazaskerleri, ileri gelen ulemâyı, yüksek medrese talebesinden üç bin beş yüzünü aldı; Sancak-ı Şerîf altına geldi. Meydanda toplanan mahşerî kalabalığa:

- Ey Cemâat-i Müslimîn, diye hitaba başladı; devletin ya batıp, ya çıkacağı gün bugündür! Şevketmeâb Efendimiz'e can borcu olanlar için gayret göstermek zamanıdır. Bu eşkıya yatağı ocağa boyun mu eğelim, haklarından mı gelelim? Muhâbere meydanında âr-ı firârı eyleyip devletin yüzlerce yıllık şeref ve haysiyyetini, azamet ve îtibârını yele veren bu zorbaların harâc almak, hâne basmak, kaldırımlarda cinayet işlemekten başka sebeb-i vücutları kalmamıştır!

Şimdiye kadar Yeniçeri isyanları, ulemâ da kendileriyle birlik olursa netice vermiş, olmazsa ezilmişti. Bu defa da âkıbetleri belli olmuştu.

Bütün İstanbullular, Yeniçeriler'e diş biliyorlardı. Ocağın dünyanın en kalabalık

beldesi olan bu şehirde irtikâp etmediği edepsizlik kalmamıştı. Artık halk da konuşacaktı.

Nitekim, kadınların sokağa dökülüp nümayişe katıldıkları görüldü. Böyle bir hâdisenin Osmanlı tarihinde benzeri yoktu. Yeniçeri Ocağı ve Cebeci Ocağı dışındaki bütün ocaklar, padişaha sadakatlerini arz ettiler.

Millet, bu eşkıya ocağından kurtulduğu için sevinç içindeydi. Devrin büyük şâiri İzzet Molla, şu güzel kıt'ayı olaya târih düşürdü (Meydân-ı Lahm = Et Meydanı, Aksaray Meydanı, bâğî = haydut, eşkıyâ):

Tecemmû eyledî Meydân-ı Lahm'e
Edip Küfrân-ı nîmet nîce bâğî
Koyup kaldırmadan, îkîde birde
"Kazan devrildi, söndürdû ocâğı"

1826'da Türkiye

Vak'a-i Hayriye ile Tanzîmât-ı Hayriye arasında geçen son 13 yılda (1826 – 1839), Türkiye imparatorluğunun bünyesi büyük

ölçüde değişti. Fâtih devri müesseseleri ile, II. Mahmud'un devraldığı müesseseler arasında, şekil bakımından büyük fark yoktu. Yalnız vaktiyle devrinin en yüksek ve iyi müesseseleri, Sultân Mahmûd zamânında gittikçe bozulmuş, hiç değilse çağa uyumsuz hâle düşmüştü. II. Mahmud, imparatorluğu, çağdaş müesseselerle donattı. Eski orduyu ortadan kaldırıp modern ordu ve donanmayı kurdu. Batı medeniyeti ile sıkı temasa geçti. Bu medeniyetten birçok şeyi iktibas etmek sûretiyle, açıkça ve ilk defa olarak, Batı'nın Türkiye'den üstün olduğunu ilân etti. Böyle bir gerçeği açıklamaya, şimdiye kadar kimse cesaret edememişti. Zira Türkiye, pek azametli bir geçmişin mirasıydı. Bir yerde bu miras, devletin kalkınmasına bir yük, hattâ bir engel oluyordu.

II. Mahmud, Mehmed Ali hariç, bütün serkeş valileri ve âyan denen bir çeşit derebeylerinin çoğunu merkeze bağladı. 1789 – 1826 arasında gittikçe zayıflayan devletin eyaletler üzerindeki otoritesini yeniden kurdu. Öldüğü zaman Mehmed Ali mes'elesi, imparatorluğun istikbalini tehdîd edecek bir ehemmiyet

kazanmıştı. Fakat Mustafa Reşid Paşa'nın dehâsı, bu tehdidi bertaraf edecektir. Gerçekte Tanzimat, II. Mahmud'un eseri sayılabilir. Ancak yeni rejimin nasıl yürütüleceği, istikbâle, II. Mahmud'un yerine devlet idaresini ellerine alanların tutumuna bağlı kalacaktı. Türkiye'nin coğrafî pozisyonu, bir Japonya'ya benzemiyordu. Her tarafından azılı düşmanlarla sarılmıştı. İmparatorluğu askerlik ve diplomasi bakımından savunmak, gittikçe zorlaşıyordu. Devlet yeni hamleler yapmaya hazırlanırken, daimî bir şekil alan dış müdâhaleler, bu hamleleri kırıyordu. 1839'da, Türkiye'nin eski itibarını ve büyüklüğünü kazanabilmesi, Batı ile arasındaki mesafeyi kapatması, bir hayal değildi. Bu iş, XIX. asrın sonlarına doğru hayâl olacaktır.

1826'da Dünyâ Devletleri

1.) BÜYÜK BRİTANYA KRALLIĞI (Londra): 20.706.331 km^2, 119.884.000 nüfus. Kral: IV. George (1820 – 1830). Avrupa'da: İngiltere ve Galler 151.849 km^2 ve 12.442.000 nüfus +

İskoçya 78.740 km^2 ve 1.113.000 nüfus + İrlanda 83.849 km^2 ve 6.850.000 nüfus + Cebelitârık 5 km^2 ve 5.000 nüfus + Malta 316 km^2 ve 125.000 nüfus + Hanover Krallığı (İngiltere kralı, aynı zamanda Hanover kralı idi): 38.478 km^2 ve 1.464.000 nüfus = 353.237 km^2 ve 22.999.000 nüfus. Asya'da: Seylan 66.203 km^2 ve 1.750.000 nüfus + İngiliz Hindistanı 1.213.611 km^2 ve 91.000.000 nüfus (Bengal, Madras – Andhara, Bombay, Orissa, Bihar eyaletleri) + Singapur 414 km^2 ve 1.000.000 nüfus (Kedah, Treng., Kelantan ve Perlis hariç bugünki Malezya) = 1.272.487 km^2 ve 93.780.000 nüfus. Okyanusya'da: Avusturalya 7.703.272 km^2 ve 400.000 nüfus. Kuzey Amerika'da: Kanada ve Newfoundland 9.952.733 km^2 ve 1.500.000 nüfus + İngiliz Antilleri 26.676 km^2 ve 650.000 nüfus (Jamaika, Barbados, Bahama, Bermuda, St.

Lucia hariç Rüzgâr Adaları) + İngiliz Hondurası 22.965 km^2 ve 10.000 nüfus + Washington 179.032 km^2 ve 75.000 nüfus (bugünki A.B.D.'nin Washington eyaleti, Pasifik'te) = 10.181.396 km^2 ve 2.235.000 nüfus. Güney Amerika'da: İngiliz Guyanası 214.962 km^2 ve 100.000 nüfus. Afrika'da : Mauritius ve Seychelle Adaları 2.500 km^2 ve 140.000 nüfus + St. Helena Adası 419 km^2 ve 5.000 nüfus + Freetown 1.212 km^2 ve 30.0000 nüfus + Barhurst 55 km^2 ve 5.000 nüfus + Orange 128.580 km^2 ve 50.000 nüfus + Cape 716.867 km^2 ve 100.000 nüfus + Basutoland 30.344 km^2 ve 40.000 nüfus = 879.977 km^2 ve 370.000 nüfus. Büyük şehirler: Londra 1.500.000, Kalküta 450.000, Manchester 280.000, Glasgow 210.000, Liverpool 208.000, Bombay 200.000, Madras 180.000, Dublin 170.000, Birmingham 160.000, Benâres 150.000, Leeds 150.000, Patna 140.000, Bristol

115.000, Sheffield 110.000, Edinburgh 95.000, Newcastle 90.000, Belfast 89.000, Madûra 70.000, Kolombo 60.000, Dhâka 50.000, Triçinopoli 50.000. 21 büyük şehrin nüfus toplamı: 4.527.000.

2.) FRANSA KRALLIĞI (Paris): 845.690 km^2, 32.143.000 nüfus, Kral: X. Charles (1824-1830). Avrupa'da: Fransa 536.406 km^2 ve 31.150.000 nüfus. Afrika'da: Réunion adası 2.511 km^2 ve 70.000 nüfus + Komor adaları 2.167 km^2 ve 14.000 nüfus + Senegal 209.970 km^2 ve 600.000 nüfus = 214.648 km^2 ve 684.000 nüfus. Kuzey Amerika'da : St. Pierre ve Miquélon adaları 241 km^2 ve 1.000 nüfus + Martinique adası 1.106 km^2 ve 80.000 nüfus + Guadeloupe adası 1.780 km^2 ve 71.000 nüfus = 3.127 km^2 ve 152.000 nüfus. Güney Amerika'da: Fransız Guyanası 91.000 km^2 ve 17.000 nüfus. Asya'da Fransız Hindistanı 509

km^2 ve 140.000 nüfus. Şehirler: Paris 1.000.000, Lyon 146.000, Marsilya 116.000, Bordeaux 94.000, Rouen 90.000, Nantes 79.0000, Lille 86.000, Toulouse 54.000, Strasburg 50.000 = 1.715.000.

3.) RUSYA İMPARATORLUĞU (Petersburg = Leningrad): 20.185.775 km^2, 47.819.000 nüfus. İmparator: I. Aleksandr (1801-1825) ve kardeşi I. Nikola (1825-1855). Avrupa'da: 5.214.146 km^2 ve 44.119.000 nüfus. Asya'da Sibirya 13.279.552 km^2 ve 2.200.000 nüfus + Gürcistan 70.000 km^2 ve 750.000 nüfus + Kuzey Âzerbaycan 85.500 km^2 ve 700.000 nüfus = 13.435.052 km^2 ve 3.650.000 nüfus. Şehirler: Petersburg 320.000, Moskova 260.000, Varşova 100.000 Astırhan 55.000 = 735.000.

4.) TÜRKİYE İMPARATORLUĞU (İstanbul): 11.844.192 km^2, 58.308.000 nüfus. İmparator: II. Mahmud (1808-1839). Avrupa'da: İstanbul ve Doğu Trakya 23.975 km^2 ve 2.050.000

nüfus + Batı Trakya 8.586 km^2 ve 180.000 nüfus + Bulgaristan 110.842 km^2 ve 3.370.000 nüfus + Batı Makedonya 26.494 km^2 ve 800.000 nüfus + Bosna-Hersek 51.564 km^2 ve 1.445.000 nüfus + Sırbistan 45.427 km^2 ve 1.565.000 nüfus + Dobruca 15.800 km^2 ve 275.000 nüfus + Arnavutluk 28.744 km^2 ve 520.000 nüfus + Kosova 19.955 km^2 ve 445.000 nüfus + Girit 8.379 km^2 ve 240.000 nüfus + Doğu Makedonya 34.603 km^2 ve 850.000 nüfus + Epir 9.552 km^2 ve 155.000 nüfus + Tesalya 13.488 km^2 ve 340.00 nüfus + Attika 20.835 km^2 ve 440.000 nüfus + Ağrıboz 4.297 km^2 ve 70.000 nüfus + Mora 21.643 km^2 ve 615.000 nüfus + Kikladar 2.649 km^2 ve 180.000 nüfus + Karadağ 4.427 km^2 ve 105.000 nüfus + Romanya 119.356 km^2 ve

4.500.000 nüfus + İyonya Adaları 1.947 km^2 ve 240.000 nüfus = 572.565 km^2 ve 18.835.000 nüfus. Asya'da: Asya Adaları 6.582 km^2 ve 465.000 nüfus + Kıbrıs 9.251 km^2 ve 68.000 nüfus (39.000 Rum + 29.000 Türk) + Anadolu 743.605 km^2 ve 12.000.000 nüfus + Arabistan, Suriye, Irak, Lübnan, Filistin, Ürdün, Yemen vs. 3.074.706 km^2 ve 9.750.000 nüfus + Batum 4.300 km^2 ve 165.000 nüfus = 3.898.444 km^2 ve 22.448.000 nüfus. Afrika'da: Tûnus 125.180 km^2 ve 1.750.000 nüfus + Libya 1.759.540 km^2 ve 825.000 nüfus + Cezâyir 2.204.864 km^2 ve 2.800.000 nüfus + Mısır, Sûdan, Eritre, Cibûti 3.340.957 km^2 ve 12.000.000 nüfus + Zengîbâr 2.642 km^2 ve 100.000 nüfus = 7.433.183 km^2 ve 17.475.000 nüfus. Şehirler: İstanbul 1.300.000, Kahire 310.000, Edirne 300.000, Şâm 220.000, Bursa 175.000, Bağdad 160.000, Haleb 150.000, Erzurum 150.000, Mekke 150.000, İzmir 150.000, Konya 140.000,

İskenderiyye 130.000. Cezâyir 120.000, Tûnus 110.000, Mûsul 105.000, Kayseri 100.000, Manisa 95.000, Sivas 90.000, Kütahya 85.000, Diyârbekir 80.000, Medîne 80.000, Bükreş 79.000, Sofya 76.000, Selânik 72.000, Urfa 70.000, San'a 70.000, Bosnasarayı 66.000, Silistre 63.000, Vahrân 60.000, Filibe 60.000, Trabzon 60.000, Üsküb 58.000, Belgrad 55.000, Adana 50.000, Afyonkarahisar 50.000, Ankara 50.000, Beyrut 50.000, Gelibolu 50.000, Zengibâr 50.000 = 5.284.000.

5.) ÇİN İMPARATORLUĞU (Pekin): 11.765.119 km^2, 320.000.000 nüfus. İmparator: Tao Kuang (1820-1850). Çin, Mançurya, Kore, Moğolistan, İç Moğolistan, Tibet, Formoza, Doğu Türkistan. Şehirler: Pekin 1.300.000, Kanton 1.100.000, Tiençin 950.000, Hanko 700.000, Fuçov 400.000, Nankin 200.000, Seul 200.000, Ningpo 180.000, Şanghay 150.000, Çungking 150.000, Mukden 130.000, Çangçun 120.000, Çangşa 110.000, Hançov 100.000, Harbin 100.000, Hveining 100.000, Çengtu 100.000, Tsingtao 100.000, Kâşgar 85.000,

Taipeh 80.000, Çingkiang 80.000, Fuzan 65.000, Kaifeng 65.000, Amoy 60.000, Liçeng 60.000, Siangtan 60.000, Çengteh 55.000, Çihfeng 55.000, Hsingan 50.000, Takao 50.000, Vençov 50.000, Yârkend 50.000, Yunnan 50.000 = 7.105.000. Çin'in nüfusu: M. Ö. 280'de 14.000.000, M.S. 200'de 28.000.000, 726'da 41.500.000, 1644'de 89.000.000, 1743'te 150.000.000 (Will Durant, I, 769).

6.) AVUSTURYA İMPARATORLUĞU (Viyana): 682.909 km^2, 30.007.000 nüfus. İmparator : II. Franz (1792-1835). Büyük – Avusturya: 300.191 km^2 ve 14.090.000 nüfus + Büyük – Macaristan 323.854 km^2 ve 11.576.000 nüfus + Venedik 34.960 km^2 ve Lombardiya 23.804 km^2 ve ikisi birden 4.161.000 nüfus. Şehirler: Viyana 305.000, Milano 180.000, Venedik 140.000, Peşte 120.000, Prag 104.000 = 849.000.

7.) PRUSYA KRALLIĞI (Berlin): 274.873 km^2, 11.370.000 nüfus. Kral: III. Friedrich –

Wilhelm (1797 – 1840). Şehirler: Berlin 290.000, Breslau 94.000, Königsberg 66.000, Danzig 56.000, Kolonya 50.000 = 556.000.

8.) İSPANYA KRALLIĞI (Madrid): 937.398 km^2, 19.167.000 nüfus. Kral : VII. Ferdinand (1814 – 1833). Avrupa'da: İspanya 495.788 km^2 ve 14.000.000 nüfus. Asya'da: Filipinler 296.285 km^2 ve 3.400.000 nüfus. Afrika'da: Kanarya Adaları 7.273 km^2 ve 190.000 nüfus + Presidios 213 km^2 ve 11.000 nüfus + Gine Adaları 2.052 km^2 ve 6.000 nüfus = 9.538 km^2 ve 207.000 nüfus. Okyanusya'da: Mikronezya Adaları 2.232 km^2 ve 10.000 nüfus. Kuzey Amerika'da: Küba 114.659 km^2 ve 1.200.000 nüfus + Porto Riko 8.896 km^2 ve 350.000 nüfus = 123.555 km^2 ve 1.550.000 nüfus. Şehirler: Madrid 265.000, Barselona 105.000, Sevilla 90.000, Valencia 85.000, Granada 64.000, Cadiz 60.000, Malaga, 50.000 = 719.000.

9.) İRAN İMPARATORLUĞU (Tahrân): 1.671.458 km^2, 11.500.000 nüfus. İmparator: Feth-Alî Şâh Kaçar (1796 – 1834). İran 1.641.558 km^2 ve 11.100.000 nüfus + Ermenistan 29.900 km^2 ve 400.000 nüfus. Şehirler: Tebriz 250.000, Isfahân 200.000, Tahrân 150.000, Meşhed 100.000, Şîrâz 50.000, Kâşân 50.000, Kazvîn 50.000, Kirmân 50.000, Reşt 50.000, Yezd 50.000 = 1.000.000.

10.) BİRLEŞİK AMERİKA CUMHURİYETİ (Washington) : 5.116.470 km^2, 11.138.000 nüfus (1.800.000'i Köle). Başkan : J. Monroe (1817 – 1825) ve J. Q. Adams (1825 – 1829). Bugünkü 40 devlet (state). Şehirler: New York 300.000, Philadelphia 175.000, Boston 90.000, Baltimore 88.000, New Orleans 70.000, Cincinnati 60.000 = 783.000.

Büyük Devletler bitti. Büyük devletler, ehemmiyet sırasiyle sıralanmıştır. Diğer 1825 devletleri:

Portekiz Krallığı: 488.354 km^2, 5.400.000

nüfus (Portekiz ve Adaları: 91.721 km^2 ve 3.600.000 nüfus + Portekiz Afrikası 358.657 km^2 ve 1.100.000 nüfus + Portekiz Hindistanı 3.983 km^2 ve 400.000 nüfus + Portekiz Timoru 33.990 km^2 ve 300.000 nüfus). Şehirler: Başkent Lizbon 250.000, Oporto 50.000. – Holanda Krallığı: 727.205 km^2, 12.528.000 nüfus (Holanda 32.370 km^2 ve 2.650.000 nüfus + Belçika 29.438 km^2 ve 2.926.000 nüfus + Lüksenburg 2.530 km^2 ve 265.000 nüfus + Surinam 142.822 km^2 ve 60.000 nüfus + Holanda Antilleri 992 km^2 ve 27.000 nüfus + İndonezya Adaları (Borneo, Sumatra ve Yeni Gine hariç) 518.943 km^2 ve 7.000.000 nüfus). Şehirler: Amsterdam 220.000, Brüksel 180.000, Batavya (Cakarta) 100.0000, Gand 72.000, Anvers 70.000, Rotterdam 70.000, Liège 64.000, Başkent Haag (Lahey) 50.000. – Danimarka Krallığı: 1.336.733 km^2, 2.064.000

nüfus (Danimarka 39.048 km^2 ve 1.206.000 nüfus + Dukalıklar 17.523 km^2 ve 732.000 nüfus + Faroer Adaları 1.399 km^2 ve 7.000 nüfus + İzlanda 102.819 km^2 ve 48.000 nüfus = 160.789 km^2 ve 1.993.000 nüfus; Kuzey Amerika'da: Grönland 1.175.600 km^2 ve 7.000 nüfus + Danimarka Antilleri 344 km^2 ve 46.000 nüfus = 1.175.944 km^2 ve 53.000 nüfus). Şehirler: Başkent Kopenhag 105.000. – İsveç Krallığı: 836.989 km^2, 3.360.000 nüfus (İsveç Krallığı : 449.165 km^2 ve 2.470.000 nüfus + Norveç Krallığı: 386.824 km^2 ve 890.000 nüfus). Şehirler : Başkent Stockholm 82.000, Christiania 62.000 (Oslo). – İsviçre Cumhuriyeti: 41.295 km^2, 1.855.000 nüfus (ancak 1815'te katılan Genève, Neuchâtel ve Valais kantonları dahil). – Sicilyateyn Krallığı : 98.921 km^2, 7.122.000 nüfus (Sicilya Krallığı : 25.707 km^2 ve 1.737.000 nüfus + Napoli Krallığı: 73.214

km^2 ve 5.386.000 nüfus). Şehirler : Başkent Napoli 400.000, Palermo 135.000, Catania 60.000. – Sardunya Krallığı: 72.749 km^2, 4.130.000 nüfus (Sardunya 24.090 km^2 ve 490.000 nüfus + Piemonte, Aosta, Liguria, Nice ve Savoie 48.659 km^2 ve 3.640.000 nüfus). Şehirler: Başkent Torino 130.000, Genova 105.000. – Toskana Büyük – Dukalığı : 21.489 km^2, 1.242.000 nüfus, başkent Floransa 95.000, Livorno 60.000. – Papalık : 47.433 km^2, 2.425.000 nüfus (Lazio, Umbria, Marchese, Emilia eyaletleri), başkent Roma 165.000, Bologna 85.000. – Parma Dukalığı: 4.000 km^2, 437.000 nüfus. – Lucca Dukalığı : 1.500 km^2, 143.000 nüfus. – Bavyera Krallığı: 76.405 km^2, 3.631.000 nüfus, başkent Münih 85.000, Augsburg 50.000. – Saksonya Krallığı : 14.933 km^2, 1.387.000 nüfus, başkent Dresden 90.000. – Würtemberg Krallığı: 19.507 km^2, 1.446.000

nüfus. – Baden Büyük – Dukalığı : 15.070 km^2, 1.091.000 nüfus. – Hessen Büyük – Dukalığı: 8.788 km^2, 688.000 nüfus. – Hessen Elektörlüğü: 10.085 km^2, 585.00 nüfus. – Hamburg Serbest Şehri (cumhuriyet): 415 km^2, 135.000 nüfus, Hamburg şehri: 130.000. – Bremen Serbest Şehri (cumhuriyet): 250 km^2, 49.000 nüfus. – Lubeck Serbest Şehri (cumhuriyet): 297 km^2, 35.000 nüfus. – Frankfurt Serbest Şehri (cumhuriyet): 88 km^2, 52.000 nüfus, Frankfurt şehri: 50.000. – Mecklenburg – Schwerin Büyük – Dukalığı: 13.127 km^2, 417.000 nüfus. – Mecklenburg – Strelitz Büyük – Dukalığı: 2.930 km^2, 76.000 nüfus. – Oldenburg Büyük – Dukalığı: 6.429 km^2, 241.000 nüfus. – Nassau dukalığı: 15.895 km^2, 329.000 nüfus. – Brunswick Dukalığı: 3.672 km^2, 230.000 nüfus. – Sachsen – Weimar Büyük – Dukalığı: 3.616 km^2, 206.000 nüfus. –

Sachsen – Meiningen Dukalığı: 2.468 km^2, 56.000 nüfus. – Sachsen – Koburg Dukalığı: 83.00 nüfus, Sachsen - Gotha Dukalığı: 193.000 nüfus, Sachsen – Hild. Dukalığı: 32.000 nüfus (üçü birden: 3.301 km^2). – 3 Anhalt Dukalıkları: 2.299 km^2, 128.000 nüfus. – Schwarzburg – Sonderhausen Prensliği : 862 km^2, 47.000 nüfus – Liechtenstein Prensliği: 159 km^2, 6.000 nüfus. – Waldeck Prensliği: 1.121 km^2, 54.000 nüfus. – Küçük Reuss Prensliği : 827 km^2, 54.000 nüfus. – Büyük Reuss Prensliği: 316 km^2, 23.00 nüfus. – Schaumburg – Lippe Prensliği: 440 km^2, 26.00 nüfus. – Lippe Prensliği: 1.215 km^2, 71.000 nüfus. – Hessen – Homburg Prensliği: 100 km^2, 20.000 nüfus. – Hohenzollern – Hechingen Prensliği: 300 km^2, 15.000 nüfus. – Hohenzollern – Sigmaringen Prensliği : 1.000 km^2, 38.000 nüfus. – Monako Prensliği: 1,5 km^2, 7.000 nüfus. – San Mariono Cumhuriyeti:

61 km^2, 7.000 nüfus. Andorra Cumhuriyeti : 452 km^2, 4.000 nüfus.

Japonya İmparatorluğu: 444.599 km^2, 24.000.000 nüfus (Sahalin adası dahil, Kuril adaları yok), Tokyo 500.000, Osaka 300.000, başkent Kyoto 240.000, Nagoya 100.000, Kanazawa 60.000, Yokohama 55.000, Hiroşima 50.000. – Afganistan İmparatorluğu: 761.642 km^2, 8.00.000 nüfus (Müslüman) (Afganistan ve Pathanistan), başkent Kâbil 80.000, Herât 80.000, Kandehâr 70.000. – Türkistan Krallıkları: 3.959.800 km^2, 10.000.000 nüfus (Müslüman), başkent Buhârâ 215.000, Semerkand 155.000, Taşkend 150.000, başkent Hıyve 130.000, Hokand 100.000, Nemengân 65.000. – Malezya – İndonezya Devletleri (Müslüman) : 1.206.536 km^2, 4.500.000 nüfus (Sumatra, Borneo, Kedah, Treng., Kelantan, Perlis). – Siyam Krallığı: 744.955 km^2, 6.300.000 nüfus (Siyam ve Laos), başkent Bangkok 300.000. – Birmanya Krallığı: 677.955

km^2, 5.400.000 nüfus, Rangun 75.000, başkent Mandalay 50.000. – Annam Krallığı: 334.334 km^2, 7.400.000 nüfus (Kuzey ve Güney Vietnam). – Kamboç Krallığı : 181.000 km^2, 1.400.000 nüfus. – Nepal Krallığı: 140.000 km^2, 2.400.000 nüfus, başkent Katmandu 50.000. – Butan Prensliği: 46.600 km^2, 140.000 nüfus. – Maratha Krallığı: 331.343 km^2, 4.000.000 nüfus (Nagpûr eyaleti), başkent Pûna 120.000, Nagpûr 80.000, Şolapûr 60.000. – Sikh Krallığı: 135.676 km^2, 5.300.000 nüfus (Doğu Pencâb), başkent Lâhûr 250.000, Amriçar 135.000, Multân 50.000. – Hayder – Âbâd Krallığı: 260.166 km^2, 13.300.000 nüfus (Müslüman), başkent Hayder-Âbad 260.000. – Timur İmparatorluğu ve tâbii Ûd Krallığı: 292.887 km^2, 31.300.000 nüfus (Müslüman), başkent Luknov 350.000, Delhi 340.000, Agra 250.000, Hanpûr 175.000, Allaahâbâd 150.000, Barelli 80.000, Mirât 50.000. – Racastan

Krallıkları: 338.860 km^2, 13.300.000 nüfus (2'si Müslüman 22 devlet, en mühimleri: Ceypûr), başkent Codhpûr 70.000, başkent Ceypûr 100.000. – Gücerât Devletleri: 76.456 km^2, 2.100.000 nüfus (223 devlet), başkent Ahmedâbâd 110.000, Sûrat 100.000. – Bhôpâl Krallığı: 17.923 km^2, 650.000 nüfus (Müslüman). – Kişmir Krallığı: 213.039 km^2, 2.700.000 nüfus, başkent Srinagar 70.000. – Assam Devletleri : 191.700 km^2, 2.700.000 nüfus. – Maysûr Krallığı: 80.412 km^2, 3.300.000 nüfus, başkent Maysûr 55.000. – Trivankur Krallığı: 23.709 km^2, 2.000.000 nüfus. – Kolhapûr Krallığı : 8.048 km^2, 450.000 nüfus. – İndûr Krallığı: 22.802 km^2, 650.00 nüfus, başkent İndûr 60.000. – Rewa Krallığı: 32.075 km^2, 650.000 nüfus. – Patiyâla Krallığı: 14.855 km^2, 650.000 nüfus. – Barûda Krallığı: 20.588 km^2, 1.600.000 nüfus. – Gvalyûr

Krallığı: 63.101 km^2, 1.800.00 nüfus, başkent Gvalyûr 50.000. – Sind Krallığı: 140.324 km^2, 5.300.000 nüfus (Müslüman). – Belûcistan Krallığı: 447.060 km^2, 2.900.000 nüfus (Müslüman).

Fas İmparatorluğu: 2.841.729 km^2, 7.400.000 nüfus (Müslüman) (Fas, Rio de Oro, Moritanya, Mali), başkent Fas 200.000, Miknâse 90.000, Merrâkeş 80.000. – Habeşistan Krallığı: 1.782.686 km^2, 6.000.000 nüfus (Somali ile). – Bornû Krallığı: 3.040.260 km^2, 7.000.000 nüfus (Müslüman) (arada bir nazarî olarak Türkiye'ye tâbî) (Nijer, Kuzey Njerya, Çad), başkent Kuka 60.000. – Madagaskar Krallığı: 590.033 km^2, 2.700.000 nüfus. – Siyah Afrika: 12.220.646 km^2, 35.000.000 nüfus (Uganda, Kenya, Tanganyika, İç Mozambik, Rodezya, Malavi, Zambiya, Baçuanaland, Transval, Natal, Swaziland, Güneybatı Afrika, Kongo, Ruanda, Brundi, İç Angola, Gabon, Kamerun, Orta Kongo, Orta Afrika, Güney Nijerya, Dahomey,

Togo, Altın Sâhili, Volta, Fildişi Sâhili, Gine, Sierra Leone, Liberya, Gambiya, hepsi meçhul ülkeler).

Havay Prensliği : 16.773 km^2, 107.00 nüfus. – Meçhul Ülkeler (Yeni Gine, Yeni Zelenda ve Okyanusya adaları): 1.530.658 km^2, 2.215.000 nüfus.

Meksika Cumhuriyeti : 4.466.730 km^2, 8.500.000 nüfus (Meksika, Kaliforniya, Colorado, Teksas, Arizona, Utah, Nevada, New Mexico), başkent Mexico 145.000. – Haiti Cumhuriyeti: 76.192 km^2, 725.000 nüfus (Haiti ve Dominikana). – Orta Amerika Devletleri : 441.270 km^2, 1.700.000 nüfus (5 devlet: Guatemala, Kosta Rika, Salvador,Nikaragua, Honduras).

Brezilya İmparatorluğu: 8.313.844 km^2, 5.300.000 nüfus, başkent Rio 155.000, Bahia 94.000. – Kolobiya Cumhuriyeti: 2.410.423 km^2, 4.050.000 nüfus (Kolombiya, Venezuela,

Panama, Ekvator), Carthagena 65.000, Quito 55.000. – Peru Cumhuriyeti: 2.497.630 km^2, 2.122.000 nüfus (Peru, Bolivya), başkent Lima 60.000. – Arjantin Cumhuriyeti : 2.977.298 km^2, 1.670.000 nüfus (Arjantin, Uruguay, Falkland adaları), başkent Buenos Ayres 100.000. – Şili Cumhuriyeti: 591.767 km^2, 1.656.000 nüfus, başkent Santiago 50.000. – Paraguay Cumhuriyeti: 606.732 km^2, 500.000 nüfus.

1825'te Dünya nüfusu: 956.332.000 (1800 : 839.205.000), bu nüfusun kıt'alara dağılışı: Asya 625.408.000 (% 65,5), Avrupa 210.601.000 (% 22), Afrika 77.436.000 (% 8,1), Kuzey Amerika 24.630.000 (% 2,5), Güney Amerika 15.525.000 (% 1,6), Okyanusya 2.732.000 (% 0,3) (1800'e nisbetle yalnız Okyanusya'nın nüfusu azalmıştır).

1825'te dünyada nüfusu 50.000'in üzerinde 227 şehir vardır (1975'te nüfusu milyonun üzerinde aşağı yukarı bu sayıda şehir bulunuyordu). Bunların 106'sının nüfusu

100.000’in üzerindedir. Milyonun üzerinde sadece 5 şehir (Londra, İstanbul, Pekin, Kanton ve Paris), yarım milyonla bir milyon arasında da 3 şehir (Tiençin, Hanko, Tokyo) vardır. 400-500 bin irasında da sadece 3 şehir bulunmaktadır (Kalküta, Fuçow, Napoli). Fakat sanayi devrinin eşiğindeyiz ve şehirleşme başlamak üzeredir.

Üçüncü Bölüm

RADİKAL ISLÂHÂT DEVRİ (1826-1839)

Türk-Rus Münâsebetlerinde Son Gelişmeler

Türkiye'nin iç durumundan faydalanan Rusya, son yıllarda Türkler aleyhindeki faaliyetlerini arttırmıştı. Vak'a-i Hayriye'yi henüz yapmış olan devlet, bir savaşı göze alamadığı için, 1812 Bükreş Muâhedesi'nin açıklanması mâhiyetinde 7 Ekim 1827 Akkerman Anlaşması'nı imzaladı. Bu muâhede ile, Romanya ve Sırbistan prensliklerinin iç bağımsızlıkları biraz daha arttırıldı. Sırbistan prensliğinde kalelerdeki Türk askeri dışında hiçbir Türk'ün bulunmaması kabûl edildi. Eflâk ve Boğdan prensleri ise, bundan böyle İstanbullu Fener Rumları'ndan değil, Romanyalı boyarlardan (asillerden) atanacaktı. Esâsen 1711'den önceki durum da buydu. Ancak şimdi Bâb-ı Âlî, bu prensleri 7 yıl için tâyin ediyor ve ciddî bir sebep olmaksızın değiştiremiyordu. Rusya'nın İran'dan Güney Kafkasya'daki son Türk ülkelerini koparıp çetin

bir savaştan sonra İran'ı büyük devletler arasından sildiği bu yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu hiçbir şekilde Rusya'ya karşı harekete geçecek durumda değildi.

Navarin Baskını (20 Ekim 1827)

Kavalalı İbrahim Paşa'nın Yunan ihtilâlini bastırması, Avrupa'da iyi karşılanmadı. 6 Temmuz 1827 Londra protokolüne göre, dünyanın en güçlü devletleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya, Yunanlılar lehine Bâb-ı Âlî'ye baskı yapmaya karar verdiler. Sırbistan ve Romanya prenslikleri gibi, Türkiye'ye tâbî, fakat iç işlerinde bağımsız bir Yunan prensliğinin teşekkülünü istiyorlardı. Bu prensliğin sınırları pek belli değildi. Ancak yalnız Mora ile yetinebileceği de anlaşılıyordu. Efkâr-ı umumiyenin Yunanlılar'ı tutması karşısında İngiltere, biraz da istemiyerek Osmanlı devletine cephe almıştı. Zira Türk imparatorluğunun zaafından en çok Rusya'nın faydalanacağı Londra'da malûmdu. Paris'in Bâb-ı Âlî'ye karşı tutumu çok daha sert, Petesburg'un tutumu ise, tamamen yıkıcı idi.

1827 yazında İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları, İngiliz amirali Codrington’ın kumandasında birleşerek, Yunan muhtariyeti için Türkiye’yi tazyik etmek üzere, Yunan (İonya) Denizi’ne geldiler. Zira II. Mahmud, tamamen ezilmiş bir ihtilâlden sonra Mora’nın muhtariyetini kabûl etmeyi kesin şekilde reddetmişti. İbrahim Paşa’nın kendilerine büyük zulümler yaptığını ileri süren Yunanlılar ise, kurucusu olduklarını iddia ettikleri Avrupa medeniyetinden, barbar Türkler’e karşı yardım istiyorlardı. Müttefik donanma, Mora’nın güneybatı ucunda Navarin limanına geldi. Burada, Osmanlı ve Mısır donanmalarının en iyi filoları yatıyordu. Türk donanmasının başında, sonradan kapdân-ı deryâ olan Çengeloğlu Tâhir Paşa vardı.

20 Ekim 1827 sabâhı Müttefik Donanma, milletlerarası hukukun en ilkel kaidelerine aykırı olarak, savaş bayrağı çekmeden Navarin’e girdi. Esâsen İngiltere, Fransa ve Rusya ile sulh hâlinde bulunduğu için Tâhir Paşa, endişe etmedi. Zaten pek üstün olan müttefiklere karşı koyabilmesine imkân yoktu. Müttefiklerin

dostça bir ziyaret için, nihayet mânevî baskıda bulunmak gayesiyle geldiklerini sandı. Ancak Müttefik Donanma, birden bütün toplarını ateşledi. 3,5 saat içinde 57 Türk gemisi battı ve 8.000 asker şehîd düştü.

Bu baskın, Avrupa'da bile çok kötü karşılandı ve liberal basında, bir yüzkarası şeklinde tavsif edildi. Londra, Paris ve Petersburg, amirallerine asla bu yolda emir vermediklerini bildirdiler. Reîsülküttâb (dış işleri bakanı) Pertev Efendi, İstanbul'daki 3 büyükelçiyi çağırtarak, tarziye, tazminat ve Yunan mes'elesiyle ilgili olmadıkları hakkında devletlerinden teminat istedi. Paris ve Petersburg tarziye verdiler. Ancak tazminat ve Yunan mes'elesi üzerinde teminat vermiyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine 8 Aralık 1827'de İngiltere, Fransa ve Rusya büyükelçileri, İstanbul'dan ayrıldılar. Türk düşmanı olarak büyükannesi II. Katherina'dan bile ileri giden ve Rusya'nın iç idaresinde de korkunç bir mürteci olarak tarihe geçen Çar I. Nikola, bu fevkalâde durumdan hemen faydalanmak yoluna gitti. İngiltere ile Fransa'ya, Osmanlı devletini ortaklaşa bölüşmeyi teklif etti.

Ancak bu bölüşmede Rusya'nın arslan payını alacağını bilen diğer iki devlet, yalnız Yunan muhtariyetini destekliyeceklerini, Türkiye'ye savaş açmalarının bahis konusu olmadığını, Petersburg'a bildirdiler. I. Nikola, eski ordusunu ilga etmiş, modern ordusunu henüz hazırlıyamamamış, donanmasının en büyük kısmı yakılmış Türkiye'ye 26 Nisan 1828'de harb ilân etti. Bükreş Muâhedesi ile kapanan son Türk-Rus savaşının üzerinden tam 15 yıl, 10 ay ve 29 gün geçmişti.

Vak'a-i Hayriye'nin üzerinden henüz 2 yıl geçmemekle berâber, II. Mahmud, modern ordunun çekirdeğini hazırlayabilmişti. Rusya'ya karşı bir başarı bahis konusu olmamakla berâber, savaşı az bir zararla atlatıp ıslahat hareketine devâm etmeyi düşünüyordu. İlk buharlı gemiler yapılmakla beraber, henüz hiçbir devletin donanması buharlı gemilerden kurulmamıştı. II. Mahmud da 1827'de "Sür'at" adındaki ilk buharlı gemiyi satın aldı ve bu tekneyle Rodos'a kadar gidip geldi.

1828-1829 Türk-Rus Savaşı

Ruslar, 8 Mayıs'ta Prut'u aşarak Türk topraklarına girdiler. Kafkasya'dan da taarruza geçmişlerdi. İlk hedefleri, Türkiye'nin elinde tuttuğu doğu ve kuzeydoğu Karadeniz kıyılarıydı. Kuban ağzından Çoruh ağzına kadar bütün Doğu Karadeniz kıyısı Türkler'in elindeydi. Bilhassa Kuban ağzının güney kıyısındaki Anapa kalesi, Ruslar'ın başlıca hedefini teşkil ediyordu. Zira Anapa'nın Kırım'a mesâfesi 50 kilometreden ibaret olup, bu yakınlık, büyük ıstıraplar içindeki Kırım Türkleri'ne ümid veriyordu. Ruslar, 12 Mayıs'ta Anapa muhâsarasına başladılar.

Türk ordusu, Serasker Vezir Ağa Hüseyin Paşa'nın kumandasında 24 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etti. Modern tarzda yetiştirilebilmiş askerin sayısı çok az olduğu için, daha çok gönüllülerden faydalanılacaktı. Ruslar, Haziran içinde Tuna deltasını ele geçirdiler. İsakçı ve İbrâil kaleleri düştü. Kafkas cephesinde de durum kötüydü. Bir aylık bir muhâsaradan sonra 11 Haziran'da Anapa'yı alan Ruslar, 15 Temmuz'da Kars'ı, 28 Ağustos'ta Ahıska'yı işgal ettiler. Ruslar, şimdiye kadar asla

doğuda Türk topraklarına bu kadar derinlemesine inememişlerdi. Balkanlar'da, Romanya ve Dobruca'yı aldıktan sonra (6 Temmuz'da Pazarcık ve 13 Temmuz'da Hırsova'yı düşürmüşlerdi), bugünki Bulgaristan'a girdiler. 11 Ekim'de Varna işgal edildi. Varna'nın düşmesi, gayetle ilgi vericidir. Kaleyi muhâsara eden ordunun başında Çar I. Nikola bulunuyordu. Kaleyi denizden, donanmayla eski Kapdân-ı Deryâ Dârendeli İzzet Mehmed Paşa savunuyordu. Çar, kale kumandanı Serezli Yusuf Paşa'ya, çok büyük bir rüşvet teklif etti. Teklif edilen meblâğ ile başı dönen Yusuf Paşa, kaleyi teslim etti ve aldığı paranın keyfini sürmek üzere Rusya'ya gitti.

Bu sırada Sultan Mahmud, 24 Ekim 1828'de Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'yı azletti ve Dârendeli Topal İzzet Mehmed Paşa'yı sadârete getirdi. Sırrı Paşa'nın sadâreti 4 yıl, 1 ay, 10 gündür. Vak'a-i Hayriye'de gösterdiği başarı, makamını bu kadar uzun muhâfaza etmesine âmil olmuştur. İzzet Mehmed Paşa ise, 28 Ocak 1829'a kadar ancak 3 ay ve 5 gün iktidarda kalabildi. Kapdân-ı Deryâlıktan gelen ve Vak'a-i

Hayriye'nin kahramanlarından olan bu zat, 36 yaşında idi. Sultan Mecid zamanında tekrar sadrâzam olmuştur. Sultan Mahmud, Rumeli beylerbeyisi Reşîd Mehmed Paşa'ya mühr-i hümâyûnu verdi. Koca Hüsrev Paşa'nın köleliğinden yetişen bu zat, 4 Nisan 1829'da Şumnu karargâhına gelip ordunun idaresini selefi İzzet Mehmed Paşa'dan teslim aldı.

Karadeniz'deki Rus donanması da faaliyete geçmişti. 28 Şubat'ta Süzebolu'yu işgal etti. 1829 baharı ve yazı, iki taraf arasında dehşetli bir savaşla geçti. Ruslar, 1 Temmuz'da Silistre'yi aldılar. Doğuda durum, büsbütün Türkler'in aleyhindeydi. 8 Temmuz'da Erzurum, Ruslar'ın eline düştü.

Ruslar'ın hedefi, Edirne, mümkünse İstanbul'du. 19 Temmuz'da Ruslar, Varna'nın güneyindeki Kamçık suyunu güneye doğru atladılar. Burgaz ve İslimye'yi işgal ettikten sonra 19 Ağustos'ta Edirne'ye girdiler. Kırklareli, Tekirdağ ve Enez'e kadar yaklaştılar. Anadolu'da Paskieviç, Erzurum'dan Trabzon'a doğru ilerliyordur. Bâb-ı Âlî, Rusya'dan sulh

istedi ve İngiltere ile Fransa'dan aracılık rica etti. Dibiç'in İstanbul'u alamıyacağını ve esâsen İstanbul'a girmesinin bütün Avrupa devletlerini karşısına dikeceğini kestiren Çar, sulhu kabul etti. Prusya, Fransa ve İngiltere, Çar'a, savaşı Yunan bağımsızlığı için yaptığını hatırlatarak, Rusya hesabına Türkiye'den fütûhat hevesinden vazgeçmesini istediler. Balkanlar'da bir şey koparamıyacağını anlıyan Çar, Doğu Karadeniz kıyılarını istiyor, esâsen kendi sâyesinde kurulmuş bir Yunan devleti vastasiyle Akdeniz'e indiğini kestiriyordu. Ancak bu Yunan devleti, Ortodoks Rusya'ya hiçbir zaman yüz vermiyecek, daima İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapacaktır.

Rus savaşı başlayınca, Fransa, Genel Maison kumandasındaki bir kolorduyu, 29 Ağustos'ta Navarin'den Mora'ya çıkardı. Fransa gibi İngiltere'den sonra dünyanın 2. büyük devleti ile savaşı göze alamıyan Kavalalı İbrahim Paşa, 7 Eylül'de Mora'yı boşaltmaya girişti. Boş kalan Mora, Fransızlar tarafından işgal edilerek, Yunanlılar'a verildi. 16 Kasım 1828'de Londra Anlaşması ile İngiltere, Fransa ve Rusya,

bağımsız bir Yunan devletinin teşekkülüne karar verdiler. 15 Ağustos 1829'da Bâb-ı Âlî, Londra Anlaşması'na muvâfakatini mecbûren bildirdi. Bu sırada Erzurum düşmüş ve Edirne düşmek üzereydi. Yunan prensliği, Mora ve Kiklad adalarından müteşekkil, padişaha tâbî olacaktı. Yunan prensi, Türkiye, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ittifakıyle seçilecekti. Bu prens, Avrupalı hânedanlarından birinden olacak, fakat büyük devletlerde hüküm süren hânedanlar dışında aranacaktı. Yunan prensliği, Bâb-ı Âlî'ye yılda 375.000 altın vergi verecekti.

Edirne Muâhedesi (15 Eylül 1829)

Bu defa 1 yıl, 4 ay, 19 gün süren Türk-Rus savaşına, 15 Eylül 1829 Edirne Muâhedesi son verdi. 18 maddeden ibâret olan muâhedenin başlıca hükümleri şöyledir:

Balkanlar'da Tuna deltası, Kafkasya'da, Kuban ırmağından Batum'a kadar bütün Doğu Karadeniz sahilleri Rusya'ya bırakılıyordu. Bu sûretle şimdiki Türk-Rus sınırı ortaya çıkıyor, yalnız merkezi Batum olan Acaristan, Türkiye'de kalıyordu. Riyon ırmağının güney

kıyısındaki Poti de Ruslar'a geçiyordu. Ahılkelek, Ahıska gibi Gürcistan'da Türkler'le meskûn yerler de Rusya'ya bırakılıyordu. Bâb-ı Âlî, Gürcistan'ın Rusya'ya dâhil bir ülke olduğunu tanıyordu. Bu sûretle Karadeniz'deki Rus kıyıları, Türkiye kıyılarının uzunluğuna hemen hemen eşit bir hâl alıyordu. Anapa ile Poti arasındaki Karadeniz şeridinin Rusya'ya geçmesi, bu devleti Doğu Karadeniz'de hâkim duruma getiriyordu.

Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıyan Türkiye, Eflâk, Boğdan ve Sırbistan prensliklerinin muhtariyetlerini (iç bağımsızlıklarını) arttırıyordu. Türkiye, Rusya'ya 11.500.000 altın savaş tazminatı ödeyecek, bunun karşılığında Ruslar, Romanya'yı, Bulgaristan'ı, Kars, Erzurum, Edirne gibi yerleri boşaltacaklardı. O zaman satınalma (iştirâ) gücü yüksek olduğu için bu savaş tazminâtı, esâsen mâlî durumu parlak olmayan Türkiye'ye çok ağır bir yük yüklemiş oluyordu. Bu sûretle Çar, şahsiyetini çok kıskandığı Sultan Mahmud'u, birçok ıslahat projelerini gerçekleştirmekten mahrum ediyordu. Savaş tazminatı ödendikçe Rusya, işgal altında

tuttuğu topraklardan yavaş yavaş çekilecekti. Bu şekilde Romanya'dan ancak 29 Ocak 1834'de, hattâ Silistre kalesinden 8 Nisan 1836'da çekilmiştir. Romanya'daki 5,5 yıllık Rus işgali, bu ülkede acı hatıralar bırakmış ve Ortodoks Romenler, Rus düşmanı olarak, bundan böyle Rusya'ya değil, Almanya'ya yönelmişlerdir.

Bâb-ı Âlî, Edirne Muâhedesi'nden 7 ay, 9 gün sonra da 24 Nisan 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Bükreş Muâhedesi ile Rus savaşından bitik halde çıkan Türkiye'ye karşı İngiltere, Fransa ve Rusya, Yunanistan hakkındaki daha geçen yıl yaptıkları tekliflerini çok daha ağırlaştırmışlardı. Bu son şekle göre Yunan devleti, yalnız Mora ve Kiklad adalarından ibâret kalmıyor, Ege Denizi'nin en büyük adası olan Attika yarımadasının kuzeydoğusuna bitişik gibi uzanan Ağrıboz'dan başka Attika yarımadasını da alıyordu. Merkezi Attika üzerinde Atina olacak olan devlet, Osmanlı İmparatorluğundan tamamen ayrılıyor, tam bağımsızlık tanınıyor ve krallık derecesine yükseltiliyordu. 49.424 km^2 büyüklüğündeki bu

fakir krallığın nüfusu 1.100.000'den ibaretti. Bir müddet sonra Bavyera hânedanından bir prens, Yunan kralı seçildi ve Yunanistan, kanlı iç kavgalarla geçen bağımsız hayatının ilk safhasına başladı.

Türkiye'de Büyük Yenileşme Hareketleri

Sultan Mahmud, Rus savaşından sonra, ıslahat hareketlerine daha azimli şekilde sarıldı. 2 Ağustos 1826 Hocapaşa yangını ile (Bâb-ı Âlî bile yanmıştı) İstanbul'da fakir semtlerde sefalet başlamıştı. Pâdişâh, Rus savaşında iki kışı, sıradan bir albay gibi Râmi kışlasındaki taş odasında geçirmiş, yeni ordunun yetiştirilmesi mes'elesine mistik denebilecek bir enerjiyle girişmişti. 3 Mart 1829'da, Türkiye tarihinde mühim bir dönüm noktası olan kıyafet kanunu yayınlandı. Bununla, bütün devlet memurları (ilmiye sınıfı hariç) fes ve pantolon, ceket giyeceklerdi. Kavuk ve sarık, şalvar ve çarık yasaktı. Sarık ve cübbeyi ancak ilmiye sınıfı taşıyabilecekti ki, bugün de Batı'da dînî sınıf, kıyâfetleriyle ayrılırlar. Taassubu yenmek için, resmini devlet dairelerine astıran II. Mahmud, bu

ıslahat aleyhinde bulunanları veya umursamıyanları şiddetle cezalandırdı. Devlet adamlarının hepsi, bu inkılâplarda kendisiyle aynı fikirde değillerdi. Fakat korkularından seslerini çıkartamıyorlardı. Halk da inkılâpların lüzumunu anlıyamamıştı.

II. Mahmud'un, kızı Atıyye Sultân'a subay üniforması giydirip saçlarını fes altında toplatarak pantalonla ve erkek kıyâfetinde, yanına bir yaş büyük ağabeyi Velîahd-Şehzâde Sultân Abdülmecîd'i verip, askerî birliklere, Seraskerlik makamına, şuraya buraya göndermesi, muhâfazakârları artık iyiden iyiye çileden çıkarmıştı.

II. Mahmud, vilâyetlerde Bâb-ı Âlî'nin otoritesine kulak asmıyan aile ve şahısları ezmek için de bütün nüfuzunu kullandı. Tam olmamakla berâber, büyük başarı elde etti ve Tanzîmat hareketine yol açmış oldu. Esâsen ölmeseydi, Tanzîmat'ı bizzat kendisi ilân edecekti. Navarin'de yakılan donanmanın yerine hızla daha modern bir donanma kuran Sultan Mahmud, modern savaş sanayiine ait bütün

branşları Türkiye'de kurmaya çalıştı. 13 Ocak 1830'da Petersburg büyükelçiliğinden Kapdân-ı Deryâ olarak İstanbul'a gelen dâmâdı Müşir Halil Rif'at Paşa'nın: "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmeye mecburuz!" demesi üzerine, inkılâp hareketlerine daha şiddet verdi. Yüzyıllardan beri devâm eden muhteşem Saray teşkilâtını lâğvederek, büyük Avrupa devletlerinin saray teşkilâtına benzer bir teşkilât kurdu. Reîsülküttâblık "hariciye nezâreti", sadâret kedhüdâlığı "dahiliye nezâreti" adlarını aldı. Diğer nezâretler de kuruldu. Vilâyetlerde meclisler teşekkül etti. Başta İstanbul olmak üzere, binlerce bina yapıldı ve onarıldı. Yollar açıldı, köprüler inşa edildi. Buharlı gemiler ve makineler satın alındı. Daha modern bir mâliye idâresi, posta ve karantina teşkilâtı kuruldu. Nüfus sayımı yapıldı. Hattâ 30 Mart 1838'de sadrâzam adı "başvekil" olarak değiştirildiyse de, bir müddet sonra bundan vazgeçildi. Ancak kabine esasının temelleri atılmış oldu. Yeni matbaalar açıldı ve 1 Kasım 1831'den itibaren *Takvîm-i Vekaayî'* gazetesi, devlet tarafından, Türkçe, Fransızca ve Arapça nüshalarla

yayınlanmaya başladı. II. Mahmud *Takvîm-i Vekaayî'*'in yayınlanmasıyla görevlendirdiği meşhur bilgin Es'ad Efendi'yi, halkın anlıyamıyacağı bir dil kullandığı için azarladı. Batı Musikisi, piyano, bando, orkestra, tiyatro ve sahne Türkiye'ye girmeye başladı. Avrupa'dan getirilen ünlü bestekâr Donizetti'nin ağabeyi Donizetti Paşa, Muzıkay-ı Hümâyûn'u kurdu. Fransızca öğretimi birçok memur için mecburî tutuldu ve Bâb-ı Âlî'de kurslar açıldı. Tercümeler yapıldı, kitaplar basıldı. Mektepler açıldı. Bugünkü Harbiye ve Tıbbiye kuruldu. Tıbbiye'de tedrisat Fransızca olduğu için, Batı medeniyetine içinden bakan bir nesil yetişmeye başladı ve bunlar, Tanzimat yıllarında iktidara yükseldiler. Türkiye imparatorluğu dağılmaktan ve Asya'ya sürülmekten kurtarılmıştı. Ancak bütün bu azametli inkılâplar, Avrupa'nın her an rahatsız etmesine rağmen gerçekleştirilebildi. Beklenen neticeler tamamiyle alınmadıysa, bunun sebebi, Avrupa devletlerinin emperyalist siyasetleri yüzünden Türkiye'nin bir tek yıl bile rahat bırakılmamasıdır. Maamafih, tarihçiler, son 10 yıl içinde bu kadar büyük inkılâplar yapan

Sultan Mahmud'un bir o kadar daha yaşasaydı, Türkiye'nin simasının değişeceğini söylemektedirler. Kendisinden sonra tahtı, aynı fikirlerle hareket eden oğluna bırakmışsa da, çocuk yaşındaki bu gençte, babasının dehâsı, azmi ve enerjisi yoktu. İnkılâpçı sadrâzamların otoriteleri padişahınki kadar olamıyor ve esâsen inkılâpçıların yerine sık sık muhafazakâr, hattâ mürteciler de iktidara yükseliyordu.

Sultan Mahmud, 4 yıl 21 gün süren bir sadâretten sonra 18 Şubat 1833'te Reşid Mehmed Paşa'nın yerine Mehmed Emin Rauf Paşa'yı tekrar iktidara getirdi. Sultan Mahmud'un son ve Sultan Mecid'in ilk sadrâzamı olan bu zâtın, ilk sadâretinden ayrılışı üzerinden 15 yıl, 1 ay 15 gün geçmişti. Anadolu beylerbeyisi iken tekrar sadârete gelen Rauf Paşa'nın bu sadrâzamlığı, 1805'ten, saltanatın sonuna kadarki en uzun iktidar devresini teşkil eder. 30 Ağustos 1833 büyük İstanbul yangını Rauf Paşa'nın zamanındadır ve Cibâli ile Şehzâde arasındaki semtleri yakmıştır.

II. Mahmud devrinde Avrupa, kesin şekilde

Doğu medeniyetini gölgede bırakmıştı. Ancak Türkiye ile büyük Avrupa devletleri arasında ehemmiyetli bir güç farkı yoktu. Bu fark, XIX. asrın sonlarına doğru kesinleşmiştir. II. Mahmud, ilk eyalet teşkilâtına başlamış, vilâyetlerin idaresine de modern bir veçhe vermiştir. Valilerin askerî yetkileri kaldırılmış, askerî ve mülkî sınıflar ayrılmıştır.

29 Ağustos 1830'da Sırbistan'a, 6 nahiye daha verilerek prensliğin sınırları biraz genişletildi. 20 Aralık 1832'de de Sisam (Susam, Yunanca: Samos) adasına muhtariyet tanıdı. 550 km^2 olan bu adada 30.000 Rum yaşıyordu. Kuşadası Körfezi'nde ve Anadolu kıyısına yapışık gibi olan bu ada, Yunan ihtilâline şiddetle katıldığı için, ceza göreceğinden korkuyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskısıyla, Sisam'a, pek geniş olmayan bir iç bağımsızlık tanındı. Adaya, Bâb-ı Âlî tarafından, aynı aileden olmamak üzere Ortodoks mezhebinden prensler tâyin edilecekti. Sisam'da 150 Türk askerinden müteşekkil bir bölük bulunacak, hiçbir dış münasebet tesis edemiyecekti. Yılda 100.000

altın vergisini İstanbul’a yollayacaktı. Sisamlılar, küçük çapta armatörlükle geçiniyorlardı. Sisam’ın bu durumu, 1913’te Yunanistan’a katılıncaya kadar devâm etmiştir.

Fransa’nın Cezâyir Şehrini İşgâli (5 Temmuz 1830)

Fransa’nın Cezâyir’e taarruzu, basit sebeplerden dolayı çıkmıştır. Cezâyir’in “dayı” denen son beylerbeyisi İzmirli Hüseyin Paşa, 1827’de, Fransız konsolosunun suratına yelpazesiyle vurdu. Fransa, 1797’de Cezâyir’den büyük bir borç almış, bunu bu tarihe kadar ödememek için her türlü entrikayı çevirmişti. Ancak Fransa güçlü, Cezâyir ve Türkiye, güçsüzdü. Paris, Bâb-ı Âlî’ye müracaat ederek, Dayı Hüseyin Paşa’nın, konsolosundan özür dilemesini istedi. Belâlar içinde yüzen Bâb-ı Âlî, Paşa’ya, tarziye vermesini emretti. Ancak Dayı, bu emre kulak asmadı. Bunun üzerine Fransa, Cezâyir’e karşı tedbirler aldı. 12 Haziran 1827’de Koramiral Duperré, Cezâyir limanını abluka ederek, Türk gemilerinin girip çıkmasına engel oldu. Bu abluka 3 yıl sürmesine rağmen,

Hüseyin Paşa pes demedi. Eyaletin başlıca geliri deniz ticaretiydi; gene de, başka limanlarla idare edildi. Bunun üzerine Fransızlar, 14 Haziran 1830'da Cezâyir şehri yakınlarına General Bourmont'un idaresinde 36.000 asker çıkardılar. Fransız donanması, limanı bombardımana başladı. 21 gün dayanan Hüseyin Paşa, 5 Temmuz 1830'da teslim oldu (bir müddet İtalya ve Fransa'da dolaştıktan sonra 1838'de İskenderiye'de ölmüştür).

Bâb-ı Âlî, Cezâyir'in işgalini şiddetle protesto etti. Çengeloğlu Tâhir Paşa, donanma ile Cezâyir sularına yaklaştıysa da, Fransa'nın Bâb-ı Âlî'yi tehdidi üzerine İstanbul'a döndü. Bu eyaleti savunmak, İstanbul için imkânsızdı. Fransızlar, Cezâyir kıyılarını bir kaç yıl içinde işgal ettiler. En çok Kosantîne'de mukavemet gösteren Türkler, bu işin sonu olmadığını anlayınca vazgeçtiler. Yüksek rütbeli Türk memurlarının çoğu, vaktiyle geldikleri Anadolu'ya döndüler. Cezâyir'in savunması, Araplar'a ve onların kudretli lideri Emîr Abdülkaadir'e düştü. Bu zat, pek uzun yıllar, gittikçe büyüyen Fransız kuvvetlerine karşı başarıyla savaştı. Cezâyir

savaşının bu derece uzayacağını ve zayiatlı olacağını kestiremeyen Fransızlar, zaman zaman bu ülkeyi boşaltmak istedilerse de, efkâr-ı umûmiyeden ve Avrupa'daki prestijlerinin sarsılmasından korktukları için yapamadılar. XIX. asrın sonlarında bile, Türkler'in vaktiyle idârelerine aldıkları Kabîliye'de Fransız idâresini tanımıyan bölgeler vardı.

II. Mahmud, Trablusgarb'a donanma yollayarak, Libya'yı diğer vilâyetlerden farksız şekilde İstanbul'a bağladı ve Trablusgarb'ın vali hânedânı olan Karamanlılar'a son verdi. Bağdad'ın Memlûk valisi Dâvud Paşa ile İşkodra valisi Mustafa Paşa'yı da ezdi ve bu vilâyetleri de sıkı sıkıya merkeze bağladı. Artık sıranın kendisine geldiğini kestiren Mehmed Ali, ilk teşebbüse geçerse kazançlı çıkacağını bildiği için, ayaklanmaya hazırlanıyordu.

Mısır İsyânının İlk Safhası (1831-1833)

Bâb-ı Âlî, İbrahim Paşa'ya Mora valiliğini vermişti. Mora, Yunanistan'a geçince, İbrahim Paşa'ya Girit valiliği teklif etti. Paşa, kabul etmedi. Rus savaşında Balkanlar'a asker

göndermediği için II. Mahmud, Mehmed Ali’yi ortadan kaldırmaya kararlıydı. Sayda (Filistin ve Lübnan) valisi Abdullah Paşa ile arası açılan Mehmed Ali, ihtilâfı bu yoldan patlatmak istedi. Büyük bayındırlık işleri için firavunlar devrinden az farklı şekilde fellâhları çalıştıran Mehmed Ali’nin elinden 6.000 fellâh kaçıp, Filistin’e gelmişti. Mehmed Ali, Abdullah Paşa’dan bu zavallıların iadesini istedi. Abdullah Paşa, Mısır’ın da, Filistin’in de aynı devletin eyaletleri olduğunu, padişahın teb’asının, devletin istediği yerine gidip yerleşebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Mehmed Ali’nin 43 yaşındaki büyük oğlu Vezir İbrahim Paşa, 10 Ekim 1831’de 40.000’e yaklaşan asker ve 23 parçalık bir donanma ile Mısır’dan Filistin üzerine yürüdü. Mısır isyânı başlamıştı.

İbrahim Paşa, hemen bütün Filistin’i savaşsız işgal etti. Abdullah Paşa, 2.000’den az askeriyle Filistin’in kuzeyinde Akdeniz kıyısında Akkâ kalesine çekildi. İbrahim Paşa, Napoléon’un alamadığı bu kaleyi 6 ay, 11 gün muhâsara etti. 27 Mayıs 1832’de, Akkâ’ya girdi. 15 Haziran’da Şam’ı işgal etti.

Ağa Hüseyin Paşa, âsi valiyi cezalandırmak üzere, 12 Nisan 1832'de İstanbul'dan ayrıldı. O yoldayken, Trablusşam valisi Halebli Mehmed Paşa, 8 Temmuz'da Humus yakınlarında İbrahim Paşa'ya yenildi. Ağa Hüseyin Paşa daha talihli çıkamadı. 29 Temmuz'da Hatay'da Belen muhârebesinde mağlûb oldu. Bunun üzerine 3 Kasım'da Sadrâzam Reşid Mehmed Paşa, 60.000 kişiyle İstanbul'dan hareket etti. Bu sırada İbrahim Paşa, Anadolu'ya girmişti. 21 Kasım'da Konya'ya vardı. Anadolu'da hiçbir mukavemetle karşılaşmadı. İbrahim Paşa'nın ordusu, tamamen Türk veya Türkleşmiş Arnavut ve Çerkesler'den ibaretti. Durumu, alışageldikleri valilerin aralarındaki rekabetten ibâret sayan Anadolu halkının karşı koyması bahis konusu değildi. Hattâ II. Mahmud'un inkılâpları dolayısiyle İstanbul'a kırgın olan halk arasında, İbrahim Paşa'yı sevinçle karşılayanlar oldu.

Sadrâzam ve Serasker Reşid Mehmed Paşa, 21 Aralık 1832'de Konya yakınlarında, kendisinden sayıca az olan İbrahim Paşa ile karşılaştı. İbrahim Paşa bozulmak üzereyken,

kar yağışı altında ve puslu bir havada Sadrâzam, kendi süvarileri sanarak, Mısırlı süvariler arasına girdi ve esîr alındı. Bunu duyan Osmanlı askeri, muhârebe meydanını İbrahim Paşa'ya bırakarak çekildi. Bu umulmadık başarı, Mısır mes'elesini milletlerarası ehemmiyeti haiz bir mes'ele haline getirdi.

İbrahim Paşa, 2 Şubat 1833'te Kütahya'ya geldi ve orada durdu. Tamamiyle Bâb-ı Âlî'nin bir veziri gibi davranıyor, halkı incitmemeye çok dikkat ediyordu. Hattâ eline düşen sadrâzamı, etekliyerek serbest bıraktı. Sadrâzam, mahcubiyet içinde İstanbul'a döndü. Mehmed Ali Paşa'nın niyeti, sadrâzam olmaktı. Sultan Mahmud'un bu çeşit bir sadrâzama ihtiyacı yoktu. İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gelip sadâreti zorla almasından çekiniyordu. Mısır mes'elesi zâten milletlerarası bir dâvâ olmuştu. İngiltere ve Fransa'nın gözünü korkutup, bu yolla Mehmed Ali'yi yola getirmek için, Rusya ile anlaştı. Padişahın dâveti üzerine, 10 savaş gemisiyle, bir kaç bin Rus askeri Büyükdere Çayırı'na çıktı. II. Mahmud, sonradan atasözü hâline gelen "denize düşen yılana sarılır!" sözünü bu münâsebetle

söylemiştir. Telâşlanan İngiltere ve Fransa, Mehmed Ali Paşa'ya, Anadolu'yu tahliyeyi tavsiye ettiler. Fransa, Bâb-ı Âlî'ye karşı Mehmed Ali'yi şiddetle himaye ediyordu ve sonuna kadar bu siyâsetini devâm ettirdi. İngiltere ise, Osmanlı imparatorluğunun dağılıp ülkesinin Rusya'nın eline geçmemesi için, Bâb-ı Âlî'yi destekliyor ve Mehmed Ali'yi tehdid ediyordu. İbrahim Paşa'nın, esasen Anadolu'da kalmaya niyeti yoktu. 8 Nisan 1833 Kütahya Anlaşması ile, Adana eyâleti dışında Anadolu'yu boşalttı. Bu anlaşmaya göre II. Mahmud, Mısır-Sudan, Cidde (eski Habeş yâni Hicaz ve Eritre), Sayda (Filistin), Trablusşam (Lübnan), Şam ve Haleb (Suriye) ile Adana eyaletlerini Mehmed Ali ile oğluna veriyordu. Bu tayinin kayd-ı hayat şartiyle mi yapıldığı hususunda, hiçbir sarâhat yoktu. Gerçekteyse Mehmed Ali, bu eyaletleri kayd-ı hayat şartıyle bile değil, ailesinde kalmak suretiyle elde etmeyi düşünüyordu. Osmanlı imparatorluğunun 7 eyaletinin bir tek valiye verilmesi, bu devletin hayâtında şimdiye kadar görülmemiş birşeydi. İmparatorluk, âdeta Osmanoğulları ile Kavalalılar arasında

paylaşılmış gibiydi.

II. Mahmud, bu durumu devâm ettirmeyi aklından bile geçirmediği gibi, Mehmed Ali'yi Mısır'dan da çıkarmaya hazırlanıyordu. Rusya ile 8 Temmuz 1833'te Hunkâr İskelesi Muâhedesi'ni imzaladı. Bu muâhedeye göre, Rusya savaşa girerse, Türkiye, Rusya'ya düşman savaş gemilerini Boğazlar'dan sokmamayı, Rusya'nın istediği gemilere geçit verip istemediklerine vermemeyi kabûl ediyordu. Karşılığında Rusya, Türkiye, savaşa girdiği takdirde, Padişahın istediği yere, mâkul haddi aşmamak üzere ordu sevketmeyi kabûl ediyordu. Muâhede, 1841 yılına kadar 8 yıl için imza edilmişti ve bu müddet içinde II. Mahmud, Mehmed Ali işini bitirip modern ordusunu kuracağını hesaplıyordu. Muâhede, Avrupa'da öğrenilir öğrenilmez, büyük kıyamet koptu. Bilhassa Londra ve Paris, Bâb-ı Âlî'yi tehdide başladılarsa da, buna kulak asılmadı. Bu sûretle Mısır mes'elesinin birinci safhası, 6 yıl için kapanmış oldu.

İngiltere ile yapılan 1838 ticâret muâhedesi,

Mehmed Ali ısyânı ile ilgilidir. Ve bu anlaşma dolayısıyle bu sırada Londra büyükelçisi olan Mustafa Reşid Paşa, hattâ II. Mahmud, ağır şekilde tenkıyd edilmiştir. Bu muâhede, Osmanlı imparatorluğunda tekel usûlünü kaldırıyor ve İngiltere lehine gümrükleri indiriyordu. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ise, ordu ve donanmasının % 60 gelirini bu tekel usûlünden sağlıyordu. Bu sûretle, imparatorluğun bir eyâleti olan Mısır'dan da tekel kalkmış oluyordu. Bu Mehmed Ali için yıkım teşkil ediyor, silâhlı kuvvetlerini ayakta tutamıyacak hâle getiriyordu. 1838 anlaşmasının Türkiye aleyhinde olduğu inkâr edilemez. Fakat bugünki tarihçiler tarafından yapılan tenkıdler de aşırıdır. Üstelik artık, bu anlaşma ile Türk-İngiliz ve Avrupa ticâretinin çok geliştiği anlaşılmıştır. Gümrük tarifelerini de ileriki yıllarda Bâb-ı Âlî, defalarca ve bir kaç misli arttırmıştır. Gerçi bu anlaşmanın, modern sanayiin gelişememesinin sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Ancak devleti Mehmed Ali'ye teslîm etmemek için göze alınmış bir fedakârlıktır. Mehmed Ali ısyânı, yarım asır önce İngiltere'ye karşı Birleşik

Amerika ihtilâlini, ehemmiyet bakımından geride bırakan çapta bir ayaklanma idi ve Türk devletinin istikbali ile her şeyin üzerinde ilgili idi.

Mısır İsyânının İkinci Safhası (1839)

Mehmed Ali'nin yıllık vergilerini göndermekte gecikmesi üzerine, zâten altı yıldan beri kopması beklenen iç savaş, yeniden başladı.Padişahın bu durumu asla kabûl etmiyeceğini ve sürdürmiyeceğini bilen İbrahim Paşa, Suriye'de 80.000 asker hazırlamıştı. Mısır'da da Mehmed Ali, 50.000 askeri ve donanmasıyle bekliyordu. II. Mahmud, Müşir Hâfız Mehmed Paşa'ya, İbrahim Paşa'nın üzerine yürümesini emretti. Hâfız Paşa'nın ordusunda, 31 yıl sonra Almanya İmparatorluğu'nu Prusya lehine savaş alanlarında gerçekleştirecek olan müstakbel Alman başkumandanı Mareşal von Moltke de mütehassıs sıfatiyle bulunuyordu ki, henüz genç bir kurmay yüzbaşı ve 4 yıldan beri Türkiye'nin hizmetinde idi. Hâfız Paşa, cesâretinden başka meziyeti olmıyan bir askerdi. İbrahim Paşa ise, 50 yaşına gelmiş, her türlü savaşta tecrübe

kazanmıştı.

Hâfız Paşa, 21 Nisan'da Fırat'ı atladı ve 3 Mayıs'ta Nizip'e geldi. 40.000 askeri vardı. 24 Haziran'da İbrahim Paşa ile Nizip'te karşılaştı ve bir iki saat içinde bozuldu. İkinci Mısır krizi başlamıştı. Bu krizi atlatmıya II. Mahmud'un ömrü yetmemişti. Mes'elenin halli şerefi, padişahın en yakın inkilâpçı vezirlerinden Mustafa Reşid Paşa'ya ve Sultan Mecid devrine kalıyordu.

II. Sultan Mahmud Hân'ın Ölümü (1 Temmuz 1839)

II. Mahmud, Nizip bozgununu öğrenmeden, 1839 yılı Temmuzunun ilk gününün ilk saatlerinde öldü. Bir iki gün önce haberi İstanbul'a gelen bozgun, ölüm döşeğinde bulunan hükümdardan saklanmıştı. 53 yaşını 11 ay ve 12 gün geçe ölen II. Mahmud, bir müddetten beri veremden muzdaripti. Devamlı iç ve dış gaile ve felâketler içinde geçen hayâtı boyunca, bir an bile ümitsizliğe kapılmamış ve enerjik tutumunu kaybetmemiş, karar ve hüküm kaabiliyetini yitirmemişti. Böyle bir hayat

sonunda verem olduğu söylenmektedir. Amcası III. Mustafa da Rus savaşının gailesiyle aynı hastalıktan ölmüştü. Babası I. Abdülhamîd ise, Ruslar'ın Özü kalesindeki Türkler'i nasıl katliâm ettiklerini bildiren sadâret arîzası'nı okurken beyin kanamasından vefat etmişti. II. Mahmud, başında kendisinden başka türlü hükümdar bulunduğu takdirde dağılabilecek olan imparatorluğu, şahsiyeti ve inkılâpları ile nisbeten az kayıplarla kurtarmıştı. Ama devletin hayatının devamı, asıl ondan sonra tâkıyb edilecek yola bağlıydı. II. Mahmud, Türk tahtının 2,5 asırdan, Kaanûnî'nin ölümünden beri görmediği çapta bir hükümdardı. Böyle bir hükümdara her zaman tesadüf etmek mümkin değildi. Gene de, imparatorluğun zamanından önce dağılmasını önliyecek şahsiyetler yetişmiş, ancak II. Mahmud'un radikal reformları tâkıyb edilemediği için, Avrupa medeniyeti seviyesine erişmek mümkin olmamıştır.

II. Mahmud, 30 yıl, 11 ay, 4 gün tahtta kalmıştır. Bu müddet, IV. Mehmed'le (1640 – 1687) II. Abdülhamîd (1876 – 1909) arasındaki en uzun saltanattır. Esaslarını hazırladığı ve ilân

edemediği Tanzimat'ı, ölümünden 4 ay, 3 gün sonra, cesur oğlu Sultan Abdülmecîd'in himayesiyle, Mustafa Reşid Paşa yürürlüğe koyacaktır. Bir Mustafa Reşid Paşa'yı yetiştirmesi ve muhafazakâr vezirlerin şiddetli muhalefetleri arasında koruyup yükseltebilmesi bile, II. Mahmud'un pek büyük hizmetlerinden sayılmak lâzım gelir.

Babasının ölümünde 5 yaşında bile olmıyan II. Mahmud, çocuğu olmadığı için kendisini evlâdı gibi seven III. Selim tarafından yetiştirilmiş ve bu hükümdarın bütün fikirlerine vâris olmuş, onun hatâlarından ders almıştır. Osmanoğulları, II. Mahmud'dan yürümüşlerdir. Pekçok çocuğu olan bu padişahın kız ve oğullarının çoğu, bir iki yaşlarında ölmüşlerdir. Ağabeyi IV. Mustafa'nın îdâm edildiği 16 Kasım 1808'den Velîahd-Şehzâde Murad'ın doğduğu 25 Aralık 1811'e kadar 3 yıl, 1 ay, 9 gün Osmanoğulları'nın tahtı vârissiz kalmıştır. Ancak bu şehzâde, 1 ay, 20 gün sonra 14 Temmuz 1812'de ölmüştür. 25 Haziran 1812'de doğan Şehzâde Bâyezîd, velîahd olmuştur. 23 Eylûl 1812'de bu prens de 2 ay, 28 günlük ölünce taht, yeniden 4 ay, 5 gün

için vârissiz kalmış, 28 Ocak 1813’te Velîahd-Şehzâde Abdülhamîd doğmuştur. Bu prens 20 Nisan 1825’te 12 yaşını 2 ay, 23 gün geçe ölmüş ve ölümü büyük teessüre yol açmıştır. 25 Nisan 1823’te doğan Şehzâde Abdülmecid, 2 yaşında velîahdliğe yükselmiş ve babasının yerine tahta geçmiştir. 18 Şubat 1830’da doğan 9,5 yaşındaki kardeşi Şehzâde Abdülazîz de velîhd olmuş ve sonradan tahta geçmiştir. Osmanoğulları bu Sultan Mecid ve Sultan Aziz’den günümüze kadar gelmişlerdir. Sultan Mahmud’un belirli bir yaşa kadar yaşıyabilen diğer bir oğlu, 1838 Martı’nda 4 yaşını 3 ay geçe ölen Şehzâde Nizâmeddin’dir. Sultan Mahmud’un kızları şunlardır: Evlenmeden ölen Fatma Sultan (1811 – 1825), Sâliha Sultan (1811 – 1843), Mihr-ü Mâh Sultan (1812 – 1838), Atîye Sultan (1824 – 1850), evlenmeden ölen Hadice Sultan (1825 –1842) ve Âdile Sultan (1826 – 1899). Son üçü, Sultan Mecid’le Sultan Aziz arasında doğmuşlardır.

Sultan Mahmud, Cağaloğlu’nda, Divanyolu üzerindeki meşhur türbesine gömülmüştür. Bu semt, hâlâ “Türbe” diye anılmaktadır. Küçük

oğlu Sultan Aziz'le torunu II. Abdülhamîd de, yanında gömülüdür.

Bu devirde kendi sahalarında ün yapan şahsiyetler arasında, başta hükümdar ve devlet adamı sıfatiyle II. Mahmud gelmek üzere, şu şahıslar zikredilebilir : Diplomat ve devlet adamı olarak Mustafa Reşid Paşa, bilgin olarak Mütercim Âsım Efendi ve Şânîzâde Atâullah Efendi, şâir olarak İzzet Molla, hattat olarak Kazasker Kâzım Efendi, Kazasker Yesârî-zâde Mustafa İzzet Efendi, Kazasker Tosyalı Mustafa İzzet Efendi, bestekâr olarak Dede Efendi ve Dellâlzâde İsmâîl Efendi.

II. Mahmud devrinde imparatorluk, Cezâyir'i, Besarabya, Bucak ve Tuna deltasını, Mora, Attika, Ağrıboz ve Kiklad adalarını, Anapa ile Poti arasındaki büyük Doğu Karadeniz kıyılarını, Kuzey Kafkasya ve Gürcistan'daki son arazilerini kaybetmiştir. Bâzı eyaletler iç bağımsızlık elde etmiş veya eskiden beri sahip bulundukları muhtariyetlerini arttırmışlarsa da, birçok Anadolu, Rumeli ve Arabistan eyaleti, hattâ, Libya, sıkı bağlarla merkeze bağlanmıştır.

Tanzimat'ın daha iyi sağladığı merkeziyetçi sistemi, II. Mahmud kurmuştur. III. Selim zamanında ve kendi saltanatının ilk yıllarında türeyen ve büyük nüfuz kazanan âyanların çoğu ortadan kaldırılmıştır.

II. Mahmud Devri Şeyhulislâmları

II. Mahmud devri şeyhulislâmları şunlardır (*Sicill-i Osmâni,* IV; Dânişmend, IV):

1.) Arab-zâde Mehmed Ârif Efendi (21.VII.1808-15.VIII.1808 = 25 gün). IV. Mustafa'nın son ve II. Mahmud'un ilk şeyhulislâmıdır. Şeyhulislâm Arab-zâde Atâullah Efendi'nin oğludur.

2.) 2. defa olarak Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi (15.VIII.1808-22.XI.1808 = 3 ay, 8 gün). İki meşîhatinin toplamı 3 yıl, 9 ay, 2 gündür. İnkılapçı (Nizâm-ı Cedîdci) olan bu zât, mürtecilerin elinden kurtarılmak için azledilmiştir.

3.) Dürrî-zâde Abdullah Efendi (22.XI.1808-22.IX.1810 = 1 yıl, 10 ay). Şeyhulislâm Dürrî

Mehmed Efendi’nin torununun oğlu, Şeyhulislâm Dürrî-zâde Mustafa Efendi’nin torunu, Şeyhulislâm Dürrî-zâde Ârif Efendi’nin oğlu ve Şeyhulislâm Dürrî-zâde Atâullah Efendi’nin yeğeni olan bu zat, nakıybüleşrâflıktan gelmiştir. Son şeyhulislâmlardan Dürrî-zâde Abdullah Efendi, bunun neslindendir.

4.) 3. defa olarak Sâmânî-zâde Ömer Hulûsî Efendi (22.IX.1810 – 11.VI.1812 = 1 yıl, 8 ay, 19 gün). 3 meşîhatinin toplamı 4 yıl, 7 ay, 1 gündür.

5.) 2. defa olarak Dürrî-zâde Abdullah Efendi (11.VI.1812 – 22.III.1815 = 2 yıl, 9 ay, 11 gün). İki meşîhatinin toplamı 4 yıl, 7 ay ve 11 gündür.

6.) Çelebî-zâde Mehmed Zeynülâbidîn (Zeynî) Efendi (22.III.1815 – 27.I.1818 = 2 yıl, 10 ay, 6 gün). Şeyhulislâm Çelebî-zâde Âsım Efendi’nin kızı ile Haleb kadısı Mehmed Said Efendi’nin oğludur. Daha önce nakıybüleşrâflıkta bulunmuştu. İnkılâpçı olduğu için, mürtecilerin baskısına dayanamıyan II. Mahmud tarafından azledilmiştir.

7.) Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi (27.I.1818-3.IX.1819 = 1 yıl, 7 ay, 7 gün). Şeyhulislâm Mekkî Mehmed Efendi'nin oğludur. Hâlet Efendi tarafından azlettirilmiştir.

8.) Hacı Halil Efendi (3.IX.1819 – 28.III.1821 = 1 yıl, 6 ay, 25 gün). Bu da Hâlet Efendi tarafından azlettirilmiştir.

9.) Yâsînci-zâde Abdülvehhâb Efendi (28.III.1821-10.XI.1822 = 1 yıl, 7 ay, 13 gün). Nakıybüleşrâflıktan gelmiştir. Bu da Hâlet Efendi ile geçinemediği için azlolunmuştur.

10.) Sıdkı-zâde Ahmed Reşid Efendi (10.XI.1822-25.IX.1823 = 10 ay, 15 gün). Orduy-ı Hümâyûn kadısı Mehmed Sıdkı Efendi'nin oğludur.

11.) 2. defa olarak Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi (25.IX.1823 – 26.XI.1825 = 2 yıl, 2 ay, 1 gün).

12.) Kadı-zâde Mehmed Tâhir Efendi (26.XI.1825-6.V.1828 = 2 yıl, 5 ay, 10 gün). Kadı Tokatlı Ömer Efendi'nin oğludur. Yeniçeri

Ocağı'nın ilgası hakkında ünlü fetvâyı veren şeyhulislâm budur.

13.) 2. defa olarak Yâsînci-zâde Abdülvehhâb Efendi (6.V.1828 – 8.II.1833 = 4 yıl, 9 ay, 3 gün). İki meşîhatinin toplamı 6 yıl, 4 ay ve 16 gündür. 1798'den beri en uzun meşîhat budur.

14) 3. defa olarak Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi (8.II.1833 – 20.XI.1846 = 13 yıl, 9 ay, 10 gün). 3 meşîhatinin toplamı 17 yıl, 6 ay ve 18 gündür. II. Mahmud'un son ve Sultan Abdülmecid'in ilk şeyhulislâmıdır. Mekkî-zâde'nin bu son meşîhati, 1574 – 1891 arasındaki en uzun şeyhulislâmlığı teşkil eder.

SULTÂN MAHMÛD ÂİLESİ

MAHMÛD II (1785-1839) (1808-1839)

MAHMÛD II Gaazî, "Adlî" (Topkapı Sarayı, 20.7.1785 – Çamlıca'da ablası Esmâ Sultân'ın sarayı, 1.7.1839 geceyarısından sonra = 53, 11, 12) (saltanatı: 28.7.1808 zevâlî saat 8.00 – 1.7.1839 = 30, 11, 4): Velîahd 29.5.1807 – 28.7.1808 = 1, 2, 0, yaş 21, 10, 9 – 23, 0, 9 (5, 11, 12 yaş büyük ağabeyi IV. Mustafa'ya), 2. veliahd 7.4.1789 – 29.5.1807 = 18, 1, 19, yaş 3, 8, 18 (23, 6, 27 büyük amca-zâdesi III. Selîm'in bütün saltanatı boyunca), doğumunda 4. velîahd. Sıkıntı, sürmenaj ve verem'den öldü. Medfeni: halkın "Türbe" dediği Sultân Mahmud Türbesi (Esmâ Sultân b. 'Abdülhamîd I sarayı istimlâk edilerek arsanın bir kısmı üzerine yapıldı ve 12.10.1840'da I. 'Abdülmecîd tarafından küşâd edildi, bahçesine Tanzîmât ricâlinin mühim kısmı gömüldü). Vehhâbîler'in Mekke'den ihrâcı üzerine (23.1.1813) 28.5.1813 hutbesinde Şeyhulislâm **Dürrî-zâde** 'Abdullâh Efendi tarafından "Gaazî" unvânı verildi.

Şehzâdeliğinden beri kullandığı “’Adlî” mahlasıyle şâir, bestekâr, tanbûrî, neyzen, hânende, büyük hattât, Mevlevî ve Nakşbendî. Kılıç: Nakıybüleşrâf (sonra şeyhulislâm) **Dürrî-zâde** ‘Abd. Efendi ki IV. Mustafa’ya da kılıç kuşattı. İlk Fransızca öğrenen pâdişâhtır. Saltanatı iki döneme ayrılır: 16.6.1826 Vak’a-i Hayriyye’den önce ve sonra ki bu târihte, Türkiye’nin kesin yenileşme (Osmanlıca: teceddüd) devri başlar. İlk dönem 17, 10, 19, ikincisi 13, 0 , 15 tutmaktadır.

1828 yazını Tarabya karârgâhında geçirdi ve yeni orduyu yetiştirmek için iki yıl Râmî kışlasında kaldı. 2 def’a Gelibolu ve Bolayır’ı ziyâret etti. 1831 Doğu Trakya seyâhati: Vak’a-nüvîs Es’ad Efendi, *Sefer-nâme-i Hayr.* 1827 Rodos seyâhatini Sür’at adlı buharlı yatı ile yaptı. 4.1837 Tuna seyâhati: Es’ad Efendi, *Âyâtü’l-Hayr:* yatı ile Ist.’dan Varna’ya, sonra Şumnu-Silistre-Ruscuk-Tırnova-Gabrova-Kızanlık-Eski Zağra-Edirne-İstanbul (40 gün). Topkapı Sarayı’nda ve Beşiktaş (Eski Dolmabahçe) yazlık sarayında oturdu. Ablası Esmâ Sultân’ın Çamlıca’daki sarayında öldü.

Zaman zaman (eski) Beylerbeyi Sarayı'nda, Çinili Yıldız, Bebek, Tarabya, Kalender, Îcâdiye, Göksu, Çengelköyü, Şemsîpaşa, Çamlıbel, Eyüp Bahâriye (1828-9'da oturduğu Vâlide-Sultân Kasrı), Kâğıthâne'deki Çağlayan ve İmrahor kasrlarında kaldı. Bir çok yabancı Hânedân mensûbunu kabûl etti. 1835'de Sırbistan prensi Miloş, İzmir'de Yunan kralı Otto, Ist.'da Avusturya imparatorunun kardeşinin son yıllardaki resmî ziyâreti bunların arasındadır.

İkinci Mahmûd, bir Grandük'ü de kabûl etti. Kraliçe Carolina'yı (1772-1821), 1817'de Galler Prensesi iken kabûl etti ki Dördüncü George'un (1820-1830) eşidir. 1833'te Bavyera velîahdi İkinci Maximilian'ı kabûl etti (1811-1864, kral 1848-1864).

"Kadd-ü kaameti tûle (uzuna) mâil, ve vechi müdevver (yüzü yuvarlak), lihyesi (sakalı) siyâh ve endâmı matbû' (güzel vücudlü) idi" ('Atâ Efendi). "Ayasofya'da bir nümûne-i hârika olan büyük levha İkinci Sultân Mahmûd'undur" (*Son Hattâtlar,* 277).

Cülûsunda bir iki saat önce hayâtını kurtaran

Cevrî Kalfa’yı (ölm. 1825’den sonra), Harem’e başhazînedâr (1808-1825 = 17) yapdı. Med. Fâtih Camii, Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi, Cağaloğlu’nda mekteb ve çeşme yaptırmıştır. 13 yıl kadar müsteşâr-ı saltanat gayri resmî unvânı ile anılan Hâlet Efendi’yi II. Mahmûd, vâsıtasıyle Yeniçeri ocağını ve muhâfazakârları yanında tutmak için kullandı ki aslında bu zümrelere karşı idi, fakat 1826’ya kadar açıkça cebhe alamıyordu. Mehmed Sa’îd Hâlet Efendi (îdâmı Konya, 12.1822), şâir, Şeyh Gaalib’e mensûb Mevlevî idi, Paris sefîri (1802-3.1807), 2 def’a nişâncı, rikâb reîsülküttâbı ve kethudâsı oldu, vezîr pâyesi almıya yanaşmadı. Yahyâ Efendi Dergâhı’na defnedildi ve çok lutfettiği Galata Mevlevî-hânesi’ne nâmına taş dikildi. Kadı Hüseyn Efendi oğlu olup **Ebû-İshâk-zâdeler**’in himâyesinde yetişip tahsîl etmişdir. Vücûdu Konya’ya gömüldü. Bir ara musâhib-i şehryârî oldu. Cevrî Kalfa’nın kızkardeşinin oğlu Mehmed Bey, mâbeynci oldu.

Lalası ‘Anber Mehmed Ağa: Lala, hazînedâr 1808 cülûsunda, dârüssaaâde ağası 24.10.1813-14.9.1815, Şâm’da ikaamet, şeyhu’l-Harem

1823, ölm. Şâm, 1827'den sonra

Sonraki lalası Mehmed Bey: Enderûn, Seferli Odası kethudâsı ve Şehzâdeler Mustafa ile Mahmûd'a lala, III. Selîm'in katli günü Şehzâde Mahmûd'u Cevrî Kalfa, Tatar İmâm, 'Anber Ağa, Î'sâ Ağa, Tayyâr Efendi ile berâber savunup hayâtını kaatillerin elinden kurtardı ve silâhdâr oldu (8.1808), 4 ay sonra Kıbrıs'a sürüldü. Ölm. Kıbrıs 1829. 'Alî Bey (ölm 4.1776), silâhşor-ı şehryârî'dir (med. Silivrikapısı). Babası Receb Paşa: Bosna eşrâfından, beylerbeyi pâyesiyle Hersek mutasarrıfı, uzun zaman bu görevde kaldıktan sonra Köstendil, Selânik 1728a, Bursa 12.1745 mutasarrıfı, Kesriyeli Ahmed Paşa'nın İran sefâretinde müsteşâr 11.1746, 1751'e kadar İran'da kalıp Bursa sancağı uhdesinde bırakıldı, Şehrizor 1.1759, Mûsûl, Şehrizor (2) 1753, Bender muhâfızı, Hotin muhâfızı 1763a, vezâretle Özü 4.1764, Hotin (2) ve Vidin 1766b, Yanya ve Çirmen 10.1767, 1768'de öldü.

Son başlalası Tayyâr Efendi (1733-13.1.1834 = 101) (*Târîh-ı Enderûn,* III, 40-56). III.

Ahmed’in kahvecibaşısı, surre emîni Hacı Mustafa Efendi oğlu. Oğlu Tayyâr-zâde Ahmed ‘Atâ Bey (1810 – Medîne 1881 = 71), şâir, Mevlevî, dîvân sâhibi, 5 c. Enderûn târîhini Cevdet Paşa’nın teşvîkıyle yazdı. 5.1825’de kardeşi Halîl Edîb Ağa (1826’da Muzıkay-ı Hümâyûn’un ilk talebesinden) ile berâber Enderûn’a alındı, 1834’de Enderûn’dan çıktı, sâlise 1845, mütemâyiz 1849, Filibe, İzmid, Karası mutasarrıfı, 1876’da bâlâ ile Harem-i Şerîf-i Nebevî müdîri (Fatîn; *Türk Şâirleri,* II, 535a-7b; *Son Asır Türk Şâirleri,* 117-20). Musâhib-i şehryârî Mehmed Sa’îd Ağa’nın (ölm. 1827a, med. Üsküdar) dâmâdıdır. Oğlu Mahmûd Tayyâr Bey (müd., ölm. 1874, med. Karacaahmed), dîğer oğlu Mehmed Nezîh Bey (*Son Asır Türk Şâirleri,* 1.202-3) (1839-1.2.1908=69) (med. Aksaray Vâlide Camii)’dir (rik’a hattâtı, 1859-61’de Paris’de tahsîl, Terceme Odası, ûlâ, vilâyet mektubculukları, Necd, Ergani, Hakkârî, Ertuğrul, Kozan, Niğde mutasarrıfı: *Son Hattâtlar,* 730-1).

Politika, mûsikî ve tanbûr hocası, kendisini mânevî oğlu kabûl eden III. Selîm’dir. Ney

hocası, Kazasker Tosyalı Mustafa ‘İzzet Efendi’dir. Şu hat hocalarından sülüs, nesih ve celî icâzetleri aldı: Kebeci-zâde Mehmed Vasfî Efendi (ölm. 1832, Süleyman Efendi oğlu, med. Karacaahmed, 1807’de talebesine icâzet-nâme verdi, *Son Hattâtlar,* 447 v.dd.) ve Hâfız Mustafa Râkım Efendi (Ünye 1758 – 23.3.1826 = 63) (*Son Hattâtlar,* 269 v.dd.), İstanbul pâyesi 1818, kazasker 1820, zevcesi Emîne Hanım, medrese yaptırdı.

Zevceleri

=1. Fatma Başkadınefendi (ölm. 1809): Başkadın 1808-1809=1.

=2. Â’lî-cenâb Başkadınefendi (ölm. 1839’dan önce): 1809’dan başkadın. Fâtih’de sebîl. Velîahd ‘Abdülhamîd Efendi annesi.

=3. Hacıye (1842) Pertev-Piyâle Nev-fidân Başkadınefendi (4.1.1793 – 25.12.1855 = 62, 11, 22): Fatma Sultan (1809), Fatma Sultan2 (1810), Emîne Sultan1 (1813), Emîne Sultan2, (1815), Şeh. ‘Osmân (1813) annesi, Âdile Sul.’ın 1832’de îtibâren mânevî annesi. Med.

Türbe. Zindankapısı'nda câmî, Mekke ve Medîne fukarâsı için hayrât, Topkapı Sarayı için vakıflar. Zevcinden 16, 5, 25 sonra öldü. İzdivacı 1808, izdivaç müddeti 31, yaş 15-46, zevcinden 7, 5, 25 kç. Üvey oğlu Sultan 'Azîz, sonradan, yatlarından birine Pertev-Piyâle adını verdi. Ayrıca 5.1865'de Pertev-Piyâle zırhlısı Londra'dan teslîm alınıp Ist.'a geldi.

=4. Misl-i Nâ-yâb 2. Kadınefendi (ölm. 1825'den önce): Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi.

=5. Kamerî 2. Kadınefendi (ölm. 1825'den önce): Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi.

=6. Ebr-i Reftâr 2. Kadınefendi (ölm. 1825): Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi.

=7. Zer-nigâr 3. Kadınefendi (ölm. 1832): Âdile Sultan annesi. Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi. 23.5.1826'da 4. ıkbâl idi, bu târihte 7. Kadın unvânı verildi, sonra 2. kadın'lığa kadar yükseldi.

=8. Bezm-i Â'lem Vâlide-Sultân (1807?-Dolmabahçe Sarayı, 2.5.1853 = 46?): Vâlide-

Sultân 1.7.1839-3.5.1853 = 13, 10, 3, yaş 32. I. ‘Abdülmecîd annesi. 1832-39’da 2. Kadın, daha önce 3. Kadın. İzdivacı 1822?, izdivaç müddeti 17?, yaş 15?-32?, zevcinden 22? yaş kç. Med. Türbe. 4.1849’da bâzı kadınefendilerle Yalova’ya gitti. Osmanlı yenileşme hareketinin kadın öncüsü. Başlıca hayrâtı: Bursa’da ilk modern ipek fabrikası (1836), Mekke’de hayrât, Çatalca’nın Babanakkaş köyünde câmî, İstanbul şehrinde Dolmabahçe, Râmî, Tarabya, Akaaretler, Topkapı dışı, Gurebâ’da 6 çeşme, Dolmabahçe Câmii (26.4.1851-11.3.1855) (2 minâreli), sebîl, mekteb, Bezm-i Âlem vapuru, kız lisesi (sultânî=kolej oldu), 2 büyük hastahâne, ezcümle Gurebây-ı Müslimîn Hastahânesi.

=9. Âşûb-i Cân 2. Kadınefendi (1793?-10.6.1870 = 77?): Med. Türbe. ‘Ayşe (1809) ve Sâliha Sultânlar’ın annesi. İzdivacı 1808?, izdivaç müddeti 31?, yaş 15?-46?, zevcinden 8? yaş kç., zevcinden 29, 11, 10 sonra öldü. Beşiktaş’ta sâhil-sarayı, Çamlıca’da kasrı, Küçük Çamlıca’da kuyu (1868) (*Üsküdar Târîhi,* I, 129). 1811’de 5. kadınefendi idi.

=10. Vuslat 3. Kadınefendi (ölm. 1830).

=11. Nûr-tâb 4. Kadınefendi (1810?-2.1.1886 = 76?): Med. Türbe. Topkapı Sarayı için vakıf. Zevcinden 46, 6, 0 sonra öldü.

=12. Hacıye Hoş-yâr 2. Kadınefendi (ölm. Mekke 1859a): Mihr-i Mâh Sultan (4. Kadın iken) ve Zeyneb Sultan (3. Kadın iken) annesi. İzdivacı 1811 veyâ daha önce, izdivaç müddeti 28 yıl veyâ daha fazla, zevcinden 20 yıl sonra hacdan sonra öldü. Maçka'da saray, Burgaz'da câmî (1840) ve medrese (1844), Kasımpaşa'da Mihr-i Mâh Sultan rûhuna çeşme.

Bu Kadınefendi "uzun boylu, sarışın" olarak tavsîf ediliyor.

=13. Pervîz-felek 4. Kadınefendi (ölm. 21.9.1863): 'Atıyye ve Hadîce Sultânlar ile Fatma Sultan3 annesi. Med. Türbe. 1824'de 6. kadın. Zevcinden 24, 2, 21 sonra öldü.

=14. Hüsn-i Melek Hanımefendi (1812?-10.1886 = 74?): Türbe. Zevcinden 47, 3 sonra öldü. Başıkbâl. Mâhir dansöz olup Sultân Mecîd

sarayında rakkaaselere dans ve koregrafi (köçekçe, tavşanca) meşketti. II. Mahmûd'un şarkısı: Hüsn-i Melek bir perîdir.

=15. Zeyn-i Felek Hanımefendi (ölm. 20.12.1842): 2. ıkbâl, Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi. Zevcinden 2, 5, 20 sonra öldü.

=16. Leb-rîz-Felek Hanımefendi (1810?-9.2.1865 = 55?): 4. ıkbâl. Ortaköy'de sarayı var. Dolmabahçe Sarayı'nda zevcinden 25, 7, 9 sonra öldü (*Top. Sar.,* D 7.829). Med. Türbe.

=17. Tiryâl Hanımefendi (1810?-1883 = 73?): "Devletlü 3. ıkbâl" (1863 târihli vesîka). İzdivacı 1826'dan önce. Zevcinden 44 yıl sonra öldü. Sultân 'Azîz zamânında (1861-76) 2. vâlide-sultân muâmelesi gördü, yaş 51-76. Zevcinden 25 yaş kadar kç., dul kaldığında 29 yaşlarında. Med. Yeni C., Murâd V T. Beylerbeyi'nde sarayı, Çamlıca'da camlı köşk ve çeşme (1835), Üsküdar'da çeşme (1863) (Ahmediyye Çeşmesi) (*ÜsküdarTârihi,* II, 196).

=18. Pertev-niyâl (-nihâl) Vâlide-Sultân (1812? -Dolmabahçe Sarayı, 5.2.1883 = 71?): Vâlide-

Sultân 25.6.1861 – 30.5.1876 = 14, 11, 5, yaş 49-64. İzdivacı 1829?, izdivaç müddeti 10?, yaş 17?-27?, zevcinden 27? yaş kç. 2. ıkbâl, Sultân Azîz'i doğurunca "5. kadın" unvânı verildi. Med. Aksaray Vâlide Camii. Sultân 'Abdü'l-'Azîz ile Şeh. Nizâmeddîn'in annesi. 1876-83'de Fer'iye Sarayı'nda yaşadı (ilk torunu Yûsuf 'İzzeddîn Efendi ve Sultân 'Azîz Âilesi ile berâber). Maddî yardımlar dışında başlıca hayrâtı: Konya'da 2 minâreli câmî (1875), İstanbul'da 5 sebîl, 4 çeşme, Beşiktaş'da Yahyâ Efendi Türbesi'ni tâmîr, Aksaray'da Pertevniyâl Vâlide-Sultân Câmii, lise, çeşme, sebîl, türbe, muvakkıt-hâne, kütübhâne (11.1869-1871) (câmiinin arsası için 7.538 altın ödedi).

Vâlide-Sultân'ın Adana'da yaptırdığı câmî 5.1873'te açıldı.

İkinci Mahmûd'un Çocukları

FATMA SULTÂN (4.2.1809-5.8.1809=0, 5, 29): 6.3.1789'dan, 19, 10, 29'dan beri doğan ilk Osmanoğlu. Çiçek'den öldü. Med. Nûrosmâniye Türbesi (Cevdet, IX, 13).

‘AYŞE SULTÂN (5.7.1809-2.1810 = 0, 7): Nûrosmâniye Türbesi (Cevdet, IX, 131).

FATMA SULTÂN2 (30.4.1810 – 7.5.1825, saat alaturka 3.30 = 15, 0, 7): Çiçek’den öldü. Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi (Cevdet, XII, 117, 135).

VELÎAHD-ŞEHZÂDE SULTÂN MURÂD HÂN (25.12.1811 – 14.7.1812 = 0, 6, 20): Velîahd olarak doğup öldü. Babası II. Mahmûd’un doğumundan (20.5.1785) bu yana 26, 7, 6 günden beri ilk şehzâde doğumu. 3, 1, 9 günden (IV. Mustafa’nın ölümü) beri velîahdlik makaamı boştu. Hamîdiye Türbesi.

ŞEHZÂDE BÂYEZÎD (27.3.1812 – 25.6.1812 = 0, 2, 29): 2. veliahd, Hamîdiye Türbesi.

ŞÂH SULTÂN (22.5.1812 – 9.1814 = 2, 4): Nûrosmâniye Türbesi. Annesi: 5. Kf.

VELÎAHD-ŞEHZÂDE SULTÂN ‘ABDÜ’L-HAMÎD HÂN (6.3.1813 – 20.4.1825 = 12, 1, 15): Velîahd olarak doğup öldü. 0, 7, 23 müddetle, doğuncaya kd., taht gene velîahdsiz

kalmışdı. Çiçek'den öldü. Med. Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi (Cevdet, XII, 117). 'İzzet Mollâ'nın mersiyesi sandûkasına altınla işlendi, bütün imparatorlukda ölümüne büyük teessür oldu. 1816-20'de lalası: Hâs oda subaylığı ile Emîn Efendi (ölm. 1822), hazîne kethudâsı, mâbeynci.

EMÎNE SULTÂN1 (12.6.1813 – 7.1814 = 1, 1): İkiz, Nûrosmâniye Camii.

ŞEHZÂDE 'OSMÂN (12.6.1813 – 10.4.1814 = 0, 9, 28): İkiz. 2. veliahd Nûrosmâniye Türbesi.

ŞEHZÂDE AHMED1 (25.7.1814-16.7.1815 = 0, 11, 22): 2. velîahd, Nûrosmâniye Camii.

ŞEHZÂDE MEHMED (26.8.1814 – 11.1814 = 0, 3): 3. veliahd Nûrosmâniye Camii.

ŞÂH SULTÂN (14.10.1814 – 13.4.1817 = 2, 6, 0): Annesi 4. Kf. Nûrosmâniye Türbesi.

EMÎNE SULTÂN2 (7.1.1815 – 24.9.1816 = 1, 8, 22): Yahyâ Efendi Türbesi. Eski Beylerbeyi sarayında mum ateşinden çıkan yangında

hizmetindeki çocuk câriye ile berâber yandı (Cevdet, XII, 117, 227).

ZEYNEB SULTÂN (18.4.1815-2.1816=0, 10): Annesi 3. Kf. Nûrosmâniye Türbesi.

ŞEHZÂDE MEHMED1 (4.8.1816): Bir kaç gün sonra öldü. 2. veliahd, Nûrosmâniye Camii.

HÂMİDE SULTÂN (14.7.1817): Bir kaç ay sonra öldü.

ŞEHZÂDE SÜLEYMÂN (29.8.1817 – 14.12.1819 = 2, 3, 16): 2. velîahd, Nûrosmâniye Camii.

CEMÎLE SULTÂN (1818): Ayni yıl içinde doğup öldü.

HAMÎDE SULTÂN (4.7.1818 – 15.2.1819 = 0, 7, 12): Nûrosmâniye Türbesi.

ŞEHZÂDE AHMED2 (13.10.1819 – 12.1819 = 0, 2): 2. velîahd, Nûrosmâniye Camii.

ŞEHZÂDE AHMED3 (25.12.1819): Bir kaç gün sonra öldü. 2. velîahd, Nûrosmâniye Camii.

ŞEHZÂDE ‘ABDULLÂH (1820): Ayni yıl içinde doğup öldü. 2. velîahd, Nûrosmâniye Camii.

ŞEHZÂDE MEHMED2 (18.2.1822 – 23.10.1822 = 0, 10, 4): 2. velîahd, Nûrosmâniye Camii.

ŞEHZÂDE AHMED4 (6.7.1822 – 9.4.1823 = 0, 9, 4): 3., sonra 2. velîahd, Nûrosmâniye Camii.

‘ABDÜLMECÎD I (25.4.1823 – 25.6.1861): Salt. 1839-1861.

ŞEHZÂDE AHMED5 (5.12.1823 – 1824 = bir kaç ay): 3. velîahd, II. Mahmûd, dedesinin adını ısrâr ile bir şehzâdeye vermek istemiş, fakat 5’i de yaşamamıştır.

MÜNÎRE SULTÂN (16.10.1824 – 23.5. 1825 = 0, 7, 8): Çiçek’den öldü. Nakş-ı Dil Vâlide Türbesi (Cevdet, XII, 115, 117).

HADÎCE SULTÂN (6.9.1825 – Beşiktaş Sarayı, 19.12.1842 = 17, 3, 13): Med. Türbe. Ayni anneden ‘Atıyye Sultân’dan 1, 7, 5 küçük

doğdu. Babasından 3, 5, 19 sonra öldü.

ŞEHZÂDE ‘ABDÜ’L-HAMÎD2 (18.2.1827 – 1829 = 2): 2. velîahd, Nakş-ı Dil Türbesi. Vak’a-i Hayriyye’den sonraki ilk doğum.

FATMA SULTÂN3 (20.7.1828 – 2.10.1830 = 2, 1, 13): Nakş-ı Dil Türbesi.

SULTÂN ‘ABDÜ’L-‘AZÎZ HÂN (18.2.1830 – 4.6.1876): saltanatı 1861-1876.

HAYRİYE SULTÂN (22.3.1831 – 15.2.1833 = 1, 10, 24): Nakş-ı Dil Türbesi.

ŞEHZÂDE NİZÂMEDDÎN (29.12.1833 – 3.1838 = 4, 3): 3. velîahd. Babasından 1, 4 önce öldü. Pâdişâhın son çocuğu. Sultân ‘Azîz’in 3, 10, 9 kç. ayni anneden kardeşi.

İkinci Mahmûd’un Kızları

1) SÂLİHA SULTÂN (16.6.1811 – Neşâtâbâd Sarayı, 5.2.1843 = 31, 7, 19): Med. Türbe. Hadîce Sultân’dan kalan Neşâtâbâd Sarayı’nda oturdu. = Dâmâd Halîl Rif’at Paşa (1795?-4.3.1856 = 61?), nişân 3.1834, izd. Neşâtâbâd

Sarayı, 24.5.1834, izd. müd. 8, 8, 12, yaş 22, 11, 8, zevcinden 16? yaş kç. Med. Eyüb, Halîl Rif'at Pş. Türbesi. Sadrâzam Husrev Paşa'nın Gürcî kölesi, evlâdlığı, müşîr 1832, Tophâne müşîri, Petersburg sefîri, serasker, 4 def'ada 7, 5, 6 kapdân-ı deryâ vs. Bu izdivâcdan: **Sultân-zâde 'Abdü'l-Hamîd Beyefendi** (2.3.1835 – 3.1837 = 2, 0), babasının türbesinde; **Sultân-zâde Câvid Beyefendi** (1837?-?), Sultân Mahmûd Türbesi'nde; **'Ayşe Sıdıka Hanım-Sultân** = Server Paşa (1821 – 1886 = 65), Sa'îd Server Efendi oğlu, vezîr, 1876'da Meclis-i Â'yân reîsi, hâriciye (2), adliye, nâfia (2), ticâret, dâhıliye nâzırı, med. II. Mahmûd Türbesi Hazîresi, çocuklarına **Halîl Rif'at Paşa-zâdeler** denir. Server Paşa'nın ilk eşinden olan kızı Mehmed 'Alî Paşa ile evlenip Fuâd Paşa'yı doğurdu ki, bu da 'Ayşe Sıdıka Hanım-Sultân b. Cemîle Sultân b. 'Abdülmecîd I b. Mahmûd II ile evlendi. – Halîl Rif'at Paşa, Sultân'ı ölünce tekrâr evlendi, bu izdivâcdan Dâmâd Mahmûd Celâleddîn Paşa (1833-18.1.1903) doğdu ki Senîha Sultân b. 'Abdülmecîd I ile evlendi.

2) MİHR-İ MÂH SULTÂN (10.6.1812 –

3.7.1838 = 26, 0, 23): Nakş-ı Dil Türbesi. Vaz'-ı haml esnâsında öldü. Babası rûhu için Eyûb'de Nişancılar Câmii yanında çeşme yaptırdı (*Ist. Çeşmeleri,* I, 258). = Dâmâd Bursalı Mehmed Sa'îd Paşa (Bursa 1798?-Ist., 12.1868 = 70?), izd. 28.4.1836, düğün ve zifâf 5.5.1836, izd. müd. 2, 1, 28, yaş 23, 10, 26, zevcinden 14? yaş kç. (nişân 3.1836). Med. Üsküdar, Nasûhî Dergâhı. Galata Sarayı, Enderûn 1823a, Hazîne-i Hümâyûn imâmı, çukadâr, mâbeynci 1827a, çukadâr (2) 1828a, silâhdâr yerine ilk def'a başmâbeynci 1831b-32b, mîrlivâ rütbesiyle Anadolu'da görevli 1833a, ferîk 7.1834 ve Boğaz muhâfızı, müşîr ve ticâret nâzırı ve Sultân ile nişân 3.1836, I. Ordu müşîri, dâmâd, serasker 15.11.1837, ticâret nâzırı (2) 3.7.1839, kapdân-ı deryâ 8.1.1840 – 29.3.1841 = 1, 2, 22, ticâret nâzırı (3), Aydın 6.1841, Edirne 2.1842, Ankara 9.1842-12.1842, Mecâlis-i Â'liye (devlet nâzırı) 9.1846, serasker (2) 24.12.1846, Sinop'a sürgün 5.1848, Edirne (2) 9.1849, Şâm 10.1849 – 22. 12.1850, sadâret teklîfini reddi 1861b, maaşının ayda 500 altına yükseltilmesi 1861b, 1838'den sonra tedrîcen inzivâya çekilerek 1861'de bütün

servetini ve hayâtının sonuna kadar aldığı 500 altın aylığı muhtaclara dağıtıp dervîş oldu. Dayısı: Bursalı Alyanak ‘Alî Efendi (ölm. 9.5.1841), kalem, kefce-i hümâyûn nâzırı, şehremîni, yeniçeri kâtibi 1822a, Anadolu muhâsebecisi 1824a, Nusretiyye Câmii binâ emîni 1826a, başmuhâsebeci 1828a, defter emîni 1831b, çavuşbaşı, Hibetullâh Sultân kethudâsı 1832-4, nişâncı 1835, 1. Rûz-nâmeci 1836, mâzûl. Mihr-i Mâh Sultân, **Sultân-zâde ‘Abdullâh Bey**’i 3.7.1838’de ölü doğurdu ve kendisi de öldü. Sa’îd Paşa daha 30, 5 yaşadı, fakat Sultân’ı unutamadı.

3) ’ATIYYE SULTÂN (2.1.1824-11.8.1850=26, 7, 11): Med. Türbe. Cevdet, XIII, 85. 1838’de inşâ edilen Kuruçeşme’de saray, Eyüb’de Defterdâr’da eskiden Esmâ Sultân’a âid sâhil-saray, Kâğıthâne’de köşk, zevcinin Kuzguncuk’taki konağı. = Rodosî **(Rodoslu) – zâde** Dâmâd Ahmed Fethî Paşa (Eyüb/İstanbul, 1801 – İstanbul 14.2.1858 = 57), nişân 8.1.1840, izdivaç 7.5.1840, düğün ve zifâf 1.8.1840, izd. müd. 10, 0, 11, yaş 16, 7, 0, zevcinden 23 yaş küçük, zevci daha 7, 6, 4

yaşadı. Med. Sultan Mahmûd Türbesi Hazîresi. Rodosî Mehmed Ağa-zâde Rodosî-zâde Hacı Hâfız Ahmed Ağa (ölm. Rodos 1801) ile Sâliha Hanım'ın posthume oğlu (Ahmed Ağa: rikâbdâr-ı şehryârî iken hacdan dönerken 'Akkâ'da bir kaatil tarafından cinâyete kurban gitti, Rodos'a getirilip 1793'de Rodos şehrinde yaptırmış olduğu kütüphâne yakınına defnedildi). Enderûn 1809, mîralay ve mâbeynci 1830, sırasıyle Viyana, Londra, Paris büyükelçisi, 7.1837'de müşîr, Tophâne müşîri, hâriciye nâzırı, 1838'de Kraliçe Victoria'nın tâc giyme töreninde II. Mahmûd'un temsilcisi, Sultân Mecîd devri ortalarında "müsteşâr-ı saltanat", kendisinden 2 yaş büyük olan Reşîd Paşa'ya nisbetle daha mûtedil Tanzîmât liderlerinden. Üsküdar'da Karacaahmed karşısında câmî ve çeşme (*ÜsküdarTârîhi,* II, 34), Rodos'da câmî, mescid, mekteb, kütüphâne, muvakkıt-hâne, saat kulesi, Ist.'da Kuzguncuk'da Penbe Yalı, Salıpazarı'nda konak, askerî müze ve âsâr-ı 'atîka ((arkeoloji) müzesi. Ağabeyi Mehmed Şâkir bey (1799?-20.9.1872 = 73?, Karacaahmed). Bu izdivâcdan:

a) **Seniyye Hanım-Sultân** (3.10.1843 –

10.12.1910 = 67, 2, 8), Kuruçeşme sarayında doğup Nişantaşı sarayında öldü. =Hüseyin Hüsnî Paşa (İstanbul 1835?-Arnavudköyü/İstanbul, 2.1899=64?), izdivâcı 10.1859, izdivaç müddeti 39, 4, yaş 16, 0-55, 4, zevcinden 8 yaş kadar küçük, zevcinden sonra 11, 8 yaşadı. **Sırkâtibi-zâde** Mustafa Paşa oğlu, müşîr 6.1883. Med. Sultan Mahmûd Türbesi. hazîresi.- b) **Ferîde Hanım-Sultân** (Kuruçeşme Sarayı, 30.5.1847 – 1.1913 = 65, 7) = Mahmûd Nedîm Paşa (İstanbul 1838?-Arnavudköyü Sarayı, 3.2.1904 = 66?), izdivâcı Kuruçeşme Sarayı, 10.1859, izdivaç müddeti 44, 4, yaş 12, 5 – 56, 9, zevcinden 9 yaş kadar kç., zevcinden sonra 8, 11 yaşadı. Müşîr 2.1886, med. Sultan Mahmûd Türbesi bahçesi. Çocukları: Mehmed Sâib Bey (Kuruçeşme Sarayı, 1861 – 28.11.1871 = 10, med. Eyüb Camii).

Dâmâd Ahmed Fethî Paşa'nın ilk eşi 'Ayşe Şems-i Nûr Hanım'dan çocukları (izdivâcı 11.1830): a) Mehmed Besîm Paşa (doğ. 1831). b) Dâmâd Mahmûd CelâleddînPaşa (1836?-Tâif'de katli 7.5.1884) = Cemîle Sultân b. 'Abdülmecîd I b. Mahmûd II. c) Sâliha Yegâne

Hanım (doğ. 1833?) = Bekir Bey b. **Sırkâtibizâde** Mustafa Paşa (yukarıdaki Müşîr Hüseyin Hüsnî Paşa'nın ağabeyi). d) Güzîde Hanım (1838?-Paşalimanı/İstanbul, 25.11.1912 = 75?) = İngiliz Mehmed Saîd Paşa (1830-Paşalimanı 2.1896 = 66), İzmir mültezimi Eğinli Seyyid Mustafa Ağa (ölm. 1832) oğlu, mâbeyn ve bahriye müşîri 1.1878, med. Sultan Mahmûd Türbesi bahçesi, 7 yıl Edinburgh üniversitesinde gemi mühendisliği okuduğu için "İngiliz" ve Sadrâzam Küçük Saîd Paşa'dan ayırmak için "Büyük Saîd Paşa" denir. Çocukları: Eğinlizâdeler.

4) Â'DİLE SULTÂN (23.5.1826 – 12.2.1899 = 72, 8, 20): Cevdet, XII, 162; *Üsküdar Târihi,* II, 7, 152. Med. Zevcinin türbesi. Kethudâsı: Mahmûd Efendi, bâlâ 10.9.1883 (Mısır kapı kethudâsı). Hattât (hat hocası: Ebû-Bekr Mümtâz Efendi). Nakşbendî. Kaanûnî Sultan Süleymân'ın şiirlerini toplayıp bastırdı: *Dîvân-ı Muhibbî* (Kaanûnî'nin bilinen 1.400 kadar gazelinin ancak 858'ini muhtevîdir) (236 büyük s., 1308 H=1890/91, 5.337 beyit). Âdile Konrapa, *Âdile Sultân,* Türkoloji me'zûniyet

tezi, 1947, T 244, 216 s. Vâlide Bâğı'ndaki sarayında ölen Sultân'ı babası II. Mahmûd, Cihânseraskeri Rızâ Paşa ile evlendirmek istedi (Rosen, II, 87-8), ancak babası ölünce ağabeyi Sultân Mecîd, Mehmed 'Alî Paşa ile evlendirdi (Lutfî, VIII, 19, 24). Dîvânı 1996'da Kültür Bakanlığı'nca Latin harfleri ile basıldı. Zevci için müseddes mersiyesi, 68 beyit mesnevî zevcinin biyografisi, kızı için murabbâ mersiyesi, kızkardeşleri için 103 beyit mesnevî mersiyesi vardır.

Âdile Sultân'ın Emnâbâd Sarayı, Lâle Devri'nde 1724'de Fatma Sultân için yapıldı. 1856-59'da Münîre ve Cemîle Sultânlar için yerine iki ayrı saray inşâ edildi. Münîre Sultân 1862'de ölünce onun sarayı halası Âdile Sultân'a geçti. Sonra kolordu kumandanlığı, 1943-52'de Edebîyât Fakültesi, sonra Atatürk Kız Lisesi oldu. Cemîle Sultân Sarayı ise -Çırağan Sarayı yanınca onun yerine- 1910'da Meclis-i Meb'ûsân ve Â'yân, 1926'da Güzel San'atlar Akademisi oldu, 1949'da yandı, 1954'de onarıldı. Âdile Sultân'ın Fındıklı'daki bu sarayı (1862-1899) dışındaki Kandilli'deki

sâhil-sarayı, Kandilli Kız Lisesi oldu. Ayrıca Cağaloğlu'nda sarayı, Silâhdârağa'da mâlikânesi içinde köşkü, Koşuyolu'nda şimdi prevantoryum olan köşkü, Büyük Çamlıca'da 'Abdülhak Mollâ'dan 7.500 altına satın aldığı Vâlide Bâğı denen köşkü (ki gerçekte 3 katlı bir saraydır), Sultân Mecîd zamanında Kuruçeşme'de bir sarayı (eski Esmâ Sultân Sarayı) vardı. Kandilli'deki sâhil-sarayı Halîl Paşa'dan 25.000 altına almıştı. Sultân Mecîd devrinde, ablası Sâliha Sul.'dan kalan Neşâtâbâd ona tahsîs edildi (Neşâtâbâd'da bulunan sultân'ların büyük târîhî değeri olan eşyâsı 1925 ilk ve son bahârasında yapılan 2 müzâyede yok bahâsına satıldı, bilhassa ecnebîler satın alıp yurd dışına götürdü). Sultân, evlendiği Haydarpaşa Kasrı'nda, Kuruçeşme'deki kasrında da oturdu. Sultân, muazzam servetini bütün Istanbul yoksullarına dağıtarak ve şu hayrâtı yaptırarak harcadı: Büyük Çamlıca'da çeşme, Silivrikapısı'nda Bâlâ Câmii (1892), Topçubaşı Mescidi (1893), Arab Câmii'ni yeniden inşâ ve yanında şâdırvân ve mekteb. Koşuyolu-Altûnî-zâde arasındaki kasrı 762.000

m2 arâzi üzerindedir. Ayrıca Bâlâ Türbesi, 2 mekteb, 3 sarnıç, 2 şadırvan, namâz-gâh, İstanbul ve Medîne'de bir çok vakıf, hayır eserlerindendir.

=Sadrâzam Dâmâd Kapdân-ı Deryâ Mehmed 'Alî Paşa (Hemşin 1813 – 30.6.1868 = 55), nişân 3.1843, izdivacı Haydarpaşa Kasrı, 3.1845, düğün Neşâtâbâd Sarayı, 12.6.1845, izdivaç müddeti 23, 0, 18, yaş 19, 0, 20 – 42, 1, 8, zevcinden 13 yaş küçük, zevcinden sonra 30, 7, 12 yaşadı. Med. Eyüb, Bostâniskelesi'ndeki türbesi ki burada mektebi, vakıfları, Kuruçeşme'de konağı vardı.Hemşinli Hacı 'Alî Ağa oğlu Hacı 'Ömer Ağa (fındık tâciri ve Galata başağası) oğlu. Enderûn 1828a, 3. mâbeynci, 2. mâbeynci 1830b, Nizib muhârebesinde (1839) Ordu hazînesini kurtarıp İstanbul'a getirdi, bahriye mîrlivâsı 7.1839, Şûrây-ı 'Askerî âzâsı, Tophâne ferîkı 1.1841, Tophâne müşîri 31.1.1844, dâmâd, 6 def'ada toplam 12, 1, 2 müddetle kapdân-ı deryâ, sadrâzam 3.10.1852 – 13.5.1853 = 0, 7, 11, son kapdânlığından ayrılınca mecâlis-i â'liyye'ye me'mûr (devlet nâzırı) oldu ve bu makamda

iken uzunca bir hastalıktan sonra öldü. Paşa'nın hemşîresi, Sadrâzam Büyük Mustafa Reşîd Paşa'nın gelinidir. İlk eşinden olan kızı, **Topçubaşı-zâde** Kapdân-ı Deryâ Mahmûd Paşa b. mîrlivâ Benli Mustafa Paşa ile evlendi. Gene ilk eşinden olan oğlu Dâmâd vezîr Mahmûd Edhem Paşa (1836?-7.2.1886), Âdile Sultân'ın yeğeni Refî'a Sultân b. 'Abdülmecîd I ile evlendi. Sultân'dan olan çocukları: **Sıdıka Hanım-Sultân,** bebekken öldü; **Sultân-zâde İsmâ'îl Beyefendi,** 13 günlük öldü (2-15.10.1850); **'Aliyye Hanım-Sultân,** bebekken öldü ve:

Hayriye Hanım-Sultân (Neşâtâbâd Sarayı, 6.1846 – Fındıklı Sarayı, 26.7.1869 = 23, 1): Med. babası yanında. Bir tekke yaptırdı. Pianist (hocası Mlle Romano). =1. Ahmed Rif'at Bey (Paşa) (1844 – 10.5.1891 = 47), izdivâcı 10.6.1865, talâk 1.1866 = 0, 7, yaş 19, 0-19, 7, zevcinden 2 yaş küçük, zifâf olmadı, sûrî kaldı.Boşanınca paşa'lığı alındı, veremden öldü, diplomat ve şâir (*SATŞ,* 1.475-8). Sonra "Mehşer Midillisi" denen teşrîfâtçı Kâmil Bey'in kızı Sâre Hanım'la, sonra da Mısırlı Hürmüz Hn.'la

evlendi. Sâre Hn.'dan olan çocukları: Rebî'a Hanım (=Edhem Bey); Kemâleddîn Bey (Nîl'de boğuldu); Salâhaddîn Bey, Mustafa Vahîd Bey (kurmay kolağası iken askerlikten istîfâ etti, düyûn-ı umûmiyye mektûbcusu, 30.7.1931'de intihâr etti =Leylâ Kerman b. Hamdî Bey, Düyûn-ı Umûmiyye dâinler vekîli). Ahmed Rif'at Bey'in babası: Mehmed Kânî Paşa (Petersburg = Leningrad'da doğdu, ölm. 25.2.1885) (Anapalı Mustafa Ağa'nın bir Rus kızından doğma oğlu), vezîr, mâliye nâzırı. =Hafîza Hanım (ölm. 1875) (kendisi ve çocukları Merkez Efendi'de medfûn), Kânî Paşa'nın Rif'at Bey'den gayri çocukları: Meryem Şerîfe Hanım (ölm. 1878); 'Alî Muhyî Bey (ölm. 1894a); Külsûm Hanım (ölm. 1887a) (=Müşîr Eşref Paşa, ölm. 1894b, şâir); Fatma Sâ'diye Hanım (ölm. 1890a) (=**'Azm-zâde** Mehmed Hamdî Paşa, Mustafa Fâzıl Paşa kethudâsı, kızları Sâmiye Hanım =Nâfî' Bey (Kahire) ve bunların Ahmed ve Zübeyr adlı 2 oğlu).

=2. **İşkodralı-zâde** 'Alî Rızâ Paşa (1840?-22.8.1893 = 58?), izdivâcı 17.4.1866, izdivaç

müddeti 3, 2, yaş 19, 11, zevcinden 6? yaş küçük, zevci daha 29, 0, 27 yaşadı. Med. Fâtih Camii. Şûrây-ı Devlet üyesi. Oğulları 1867'de doğup öldü, ilk kızları 1868'de doğup öldü, küçük kızları 1869-70'de 1 yıl yaşadı. Paşa'nın Hanım-Sultân'dan sonraki eşinden: Dâmâd Mahmûd Celâleddîn Paşa, II. 'Abdülhamîd'in kızı Na'îme Sultân (b.bk) ile evlendi. 'Alî Rızâ Paşa'nın babası: İşkodralı-zâde Mustafa Şerîf Paşa, vezîr ve şeyhu'l-Harem (26.3.1797 – 27.5.1860 = 63, 2, 2), vezîr 3.5.1812, yaşı 15, 1, 8 (48 yıl vezîr), Mehmed Âsaf Paşa b. Gaazî Mehmed Paşa oğlu. Mustafa Paşa'nın dâmâdı: Hüseyin Paşa (ölm. 1883). 'Alî Rızâ Paşa'nın ağabeyleri: Mahmûd Paşa (1825-1869=44, med. Mostar, Karagöz Camii) ve Hasan Hakkî Paşa (*SATŞ*, 487).

YILMAZ ÖZTUNA'NIN ESERLERİ

-1402 Ankara Muhârebesi, Bâyezîd ile Timur'un Ölümü ve Fetret Devri, İstanbul 1946, Kenan Matbaası 88 s. (2.000 tiraj) (tükendi)

-Türk Mûsikîsi Lugati, İstanbul 1949-1955, *Mûsiki Mecmuası* yayını, 446 s. (çift sütun) (1.000 tiraj) (tükendi)

-Gündelik Gazete Tarzında Hazırlanmış Dünya Tarihi, Hayat Tarih Gazetesi, İnsanlığın Başlangıcından Kore Harbi'ne Kadar İstanbul 1963, *Hayat* yayını. 216 s. (5 sütun, in folio) (te'lif ve terceme) (220.000 tiraj) (tükendi)

-Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1964 ve 2 baskı daha, *Hayat* yayını 520 s. (3 sütun) (550.000 tiraj) (tükendi) (Prof. Dr. Metin Tuncel'le müşterek)

-Mahmûd Şevket Paşa'nın Günlük Not Defteri, Hayat mecmuasında tefrika, 1965 (metin neşri), kitap şeklinde: İstanbul 1988, 224 s. (5.000 tiraj) (tükendi)

-Hurşîd Paşa'nın Saray Hâtıraları, Hayat

Târih Mecmuası’nda tefrika, 1965 (metin neşri)

-Barbaros Hayreddin Paşa’nın Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası’nda 1965 (metin neşri), kitap şeklinde: Boğaziçi yayınevi, İstanbul 1990, 128 s. (5.000 tiraj)

-Mimâr Sinân’ın Hâtıraları, Hayat Tarih Mecmuası’nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-Seydi-Ali Reîs’in Hâtıraları, Hayat Tarih Mecmuası’nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-Gaalib Paşa’nın Hâtıraları, Hayat Tarih Mecmuası’nda tefrika, 1966 (metin neşri)

-Türkiye Târihi (Başlangıcından Zamânımıza Kadar), Hayat yayını, 12 c, İstanbul, 1964-67, toplam 3.664 s. (60.000 tiraj) (tükendi) (1. cildin Arapça trc. Erşedü’l-Hürmüzî, *el-Medhal ale’t-Târîhi’t-Türkiye,* Beyrût 2005)

-Vilâyetlerimizin Târihi, Hayat yayını, 448 s. (çift sütun), İstanbul 1968 (45.000 tiraj) (tükendi)

-Les Bases de la Musique, Turque Cultura

Turcica’dan ayrı baskı, Ankara 1965 (5.000 tiraj) (tükendi)

-TRT Türk Mûsikîsi Notaları (bir hey’etle müşterek) (teksir), İstanbul radyosu, 1967-69

-Osmanlı Pâdişâhlarının Hayat Hikâyeleri, Hayat yayını, İstanbul 1969, 120 s. (3 sütun) (150.000 tiraj) (tükendi), yeni baskı: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 446 s. (3.000 tiraj), sonraki baskı (3.000 tiraj), 4. baskı, 366 s., 1998, 5. baskı 2.000, 6. baskı 2005. (Yıldırım Bâyezîd bahsi: 36 s., İst. 1972, Bedir yay.)

-Türk Târihinden Yapraklar, aslı: 1965-66’da İstanbul Radyosu’nda yapılan 69 konuşma, *1000 Temel Eser: 11,* Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1969, 344 s. (20.000 tiraj) (tükendi); 2. baskı: İstanbul 1983, Ötüken Yayınevi 344 s. (10.000 tiraj), 3. baskı MEB, İstanbul 1985, 388 s. (5.000 tiraj), 4. baskı: MEB, Türk Klâsikleri: 17, İstanbul 1992, 340 s. (20.000 tiraj), 5. baskı: MEB, *Millî Klâsikler: 11* 340 s., 1999, 340 s. (5.000 tiraj) (toplam 66.000 tirajlı) (tükendi); kısaltılmışı: *Türkler,* İst. 2004, 256 s. (2.500 tiraj), 7. baskı (Ötüken, 2.000),

2005.

-Resimlerle 93 Harbi (1877-78 Türk-Rus Savaşı), Hayat yayını, İstanbul 1969, 48 s. (3 sütun) (15.000 tiraj) (tükendi)

-Türk Bestecileri Ansiklopedisi, Hayat yayını, İstanbul 1969, 160 s. (çift sütun) (150.000 tiraj) (tükendi)

-Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, 3 c, İstanbul 1969, 1974, 1976, 374 + 140 + 328 s. (çift sütun) (10.525 tiraj) (tükendi)

-Osmanlı Târihçilerinden Seçmeler, Hayat Târih Mecmuası'nda tefrika, 1970 (metin neşri), bir bölümünün kitap şekli: *İslâma Dâvet,* Samsun 1981, 128 s. (10.000 tiraj) (tükendi)

-Resimlerle Türkiye Târihi, Hayat yayını, İstanbul 1970, 300 s. (çift sütun) (30.000 tiraj) (tükendi)

-Fâtih'in Ölümü, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 5-6. 1964.

-İkinci Osman, Yeni İstanbul'da tefrika, 7.8.1966 v. dd. Ve *Dünya*'da tefrika, 12.1972.

-Osmanlı Hânedânı, Orta Doğu gazetesinde tefrika, 5.1974.

-Büyük Türk Sözlüğü, Hayat yayını, İstanbul 1970, 1.288 s. (çift sütun) (180.000 tiraj) (Prof. Dr. Muharrem Ergin'le müşterek) (tükendi)

-Havacılık Târihinde Türkler (1918 Mondros Mütârekesi'ne Kadar), Hava Kuvvetleri Komutanlığı yayını, Ankara 1970, 448 s. (çift sütun) (2.000 tiraj) (tükendi) (Yk. Mh. Yavuz Kansu ve Hv. Alb. Sermed Şensöz'le müşterek)

-Dördüncü Murâd, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1971

-Türk Mûsikîsi Klâsikleri, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1972, 1-6, s. 1-36 (çift sütun, in folio) (5.000 tiraj) (tükendi)

-Kösem Sultan, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1972.

-İstanbul Sarayları, Hayat Mecmuası'nda

Tefrika, 1973.

-Halil Menteşe'nin Hâtıraları, Hayat Târih Mecmuası'nda tefrika, 1973 (metin neşri)

-Safiyye Sultân, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1975, *Son Havâdis*'te tefrika, 1980.

-Histoire de la Turquie, Basın-Yayın Gn. Müd. yayını, Ankara 1976, 80 s. (çift sütun) (10.000 tiraj) (tükendi), 2. baskı: 2002 (5.000 tiraj)

-Osmanlı Târihi ve Medeniyeti, YAYKUR ders notları, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1976, 1977, 1979, üç baskı, 152 s. (toplam 450.000 tiraj) (tükendi)

-Târih Lise III, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1976, 480 s., değişik 2. baskı 1977, 448 s. (200.000 + 150.000 tiraj) (tükendi)

-Osmanlı İmparatorluğu Nasıl Battı? Tercüman gazetesinde tefrika, 1977.

-Osmanlı imparatorluğu, Devlet Kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 1977, 72 s. (çift sütun) (13.600 tiraj) (tükendi).

-Osmanlı İmparatorluğu, Tercüman gaz. *Türk ve İslâm Ans.*, 2. cilt (1. ciltte *Türk Târihi*).

-Türk Bestecileri, İst. Radyosu'nda N. Atlığ'ın aylık 45 dakika konserlerinde, 1.1966-1.1968.

-Türk Bestecileri, Son Havâdis gaz. 1970-74 ve *Dünya* gaz. 1969-74'te müzik sayfalarında.

-Türk Mûsikîsi Târihi, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuarı ders notlarının teksîri, İstanbul 1977, 44 s. (tükendi).

-14. Yüzyılda Türk Mûsikîsi, MEB, *14. Yüzyıl Türk San'atı,* İstanbul 1977'de.

-Târihte Ramazan, Tercüman gazetesinde tefrika, 1979.

-Bir Darbenin Anatomisi, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1982, kitap hâlinde: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1984, 520 s. (10.000 tiraj), yeni baskılar: 1987, 564 s. (3.000 tiraj), 1990, 560 s. (3.000 tiraj), 5. baskı: Bâbıâlî Kültür Yayıncılığı, 472 s. (2.500 tiraj), Fransızca'ya çevrildi: Pr. Ömer Nâmî.

-Türkler, Arablar ve Yahûdiler, Hayat mecmuasında tefrika, 1982, kitap hâlinde: Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 1989, 80 s. (3.000 tiraj) (tükendi).

-Balkan Savaşı, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1983, kitap hâlinde: Ötüken Yayınevi, İstanbul 1990, 208 s. (3.000 tiraj) (tükendi), *Rûmeli'ni Nasıl Kaybettik?*, İstanbul 2006, 216 s. Bâbıâlî Kültür Yayıncılığı.

-Harem'de Fırtına, Tercüman gazetesinde tefrika, 1983, kitap hâlinde: *Osmanlı Haremi'nde Üç Hasekî-Sultân,* Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 264 s. (3.000 tiraj), 5. baskı 2.000 (3.000 tiraj), 6. baskı 2005 (2.000 tiraj)

-Târih Sohbetleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1988, 384 s. (3.000 tiraj). (tükendi).

-İttihad ve Terakkî, Hayat Mecmuası'nda tefrika, 1983

-Dînî Bestekârlarımız, Tercüman gazetesinde tefrika, 1983

-Son İslâm Devletleri, Tercüman gazetesinde tefrika, 1983

-Balkan Savaşı, Tercüman'da tefrika 1986

-Sâdeddin Arel, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, 160 s. (20.000 tiraj) (tükendi).

-Hacı Ârif Bey, Kültür Bakanlığı, Ankara 1986, 128 s. (20.000 tiraj) (tükendi).

-Târih Sohbetleri, Hayat'da tefrika, 1986.

-Osmânoğulları ve Türk Mûsikîsi, Türk Dünyâsı Araştırmaları, İstanbul 1987, 30 s. (tükendi).

-Türk Mûsikîsi, Teknik ve Târih, Türk Petrol Vakfı, İstanbul 1987, 120 s. (5.000 tiraj) (tükendi)

-Türkiye'de Askerî Müdâhaleler, s. 1-36, çift sütun, *Tercüman* yayını, İstanbul 1987 (100.000 tiraj) (tükendi).

-Itrî, Kültür Bakanlığı, 112 s., Ankara 1987 (15.000 tiraj) (tükendi).

-*Dede Efendi,* Kültür Bakanlığı, İstanbul 1987, 232 s. (15.000 tiraj), 2. baskı 1996, 240 s. (5.000 tiraj) (tükendi)

-*Abdülkaadir Merâğî,* Kültür Bakanlığı, Ankara 1988, 96 s. (15.000 tiraj) (tükendi).

-*Keçeci-zâde Fuâd Paşa,* Kültür Bakanlığı, 1988 (15.000 tiraj), 116 s. (tükendi).

-*Şevki Bey,* Kültür Bakanlığı, Ankara 1988, 148 s. (8.000 tiraj) (tükendi).

-*Âlî Paşa,* Kültür Bakanlığı, 1988, 148 s. (8.000 tiraj) (tükendi).

-*Tanzîmât Paşaları: Âlî ve Fuâd Paşalar,* Ötüken, 2006.

-*Kaanûnî Sultân Süleymân,* Ankara 1989, 176 s., Kültür Bakanlığı (15.000 tiraj) (tükendi) ve Bâbıâlî Kültür, 2006, 200 s.

-*İkinci Mahmûd,* Ankara 1989, 124 s., Kültür Bakanlığı (15.000 tiraj) (tükendi), Bâbıâlî Kültür, 2006, 134 s.

-*Şark Mes'elesi,* Ankara 1989, 58 s. (10.000

tiraj), Almanca tercemesi: *Die Ostfragen,* 1989, 80 s., Fransızca tercümesi: *Question d'Orient,* 1989, 80 s. (hepsi tükendi).

-*Osmanlı Devleti Târihi,* Faisal Finans Kurumu, 2 c., 1.160 s., İstanbul 1986 (5.000 tiraj), Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, 2 c., 1.168 s. (5.000 tiraj), bir de Yimpaş Holding'in korsan baskısı var (tükendi) (Arabca tercemesi: Adnân Mahmûd Selmân, *Târîhu'd-Dewleti'l-Usmâniyye,* Kaahire 1988, 1990, 2 c., 680+878 s., (10.000 tiraj) (hepsi tükendi): Gözden geçirilmiş son baskı: 2 c., Ötüken, İstanbul 2004, 640+484 s.

-*Târîh Ansiklopedisi,* BATEŞ, İstanbul 1991, 2 c., 832 s. (çift sütun) (10.000 tiraj) (tükendi)

-*Büyük Türkiye Târihi (Başlangıcından Zamânımıza Kadar Türkiye'nin Siyâsî, Medenî, Kültür, Teşkîlât ve San'at Târîhi),* Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977-1979, 14 c. (toplam 6.904 s.) (55.000 tiraj) (tükendi).

-*İslâm Devletleri, Devletler ve Hânedânlar,* c.I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, 1.060 s. (5.000

tiraj) Arabca trc. Adnân Mahmûd Selmân, 2. baskı 1996 (5.000 tiraj), 3: 2005, 1.078 s. (1.500 tiraj).

-Türkiye Devleti (1074-1990), Devletler ve Hânedânlar, c. II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 1.200 s. (5.000 tiraj), 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) 3: 2005, 1.300 s. (1.500).

-İlk Çağ Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c. III, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, 565 s. (5.000 tiraj), 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi)

-Avrupa Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c. IV, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, 900 s. (5.000 tiraj), 2. baskı 1996 (5.000 tiraj) (tükendi), 3: 2005, 908 s. (1500).

-Lâtin Avrupa ve Amerika Devletleri, Devletler ve Hânedânlar, c. V, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, 960 s. (6.500 tiraj) (tükendi), 3: 2005, 976 s. (1500) (5 cildin toplamı 4.902 s.).

-Türk Mûsikîsi, Türk Dünyâsı El kitabı, TKAE, Ankara 1992, c.II, s. 487-535.

-*Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri,* Atatürk Yüksek Kurumu, Ankara 2000, 592 s., çift sütun, (3.000 tiraj).

-*Yavuz Sultân Selîm,* İst. 2006, Bâbıâlî Kültür Yay., 260 s.

-*Tarihten Portreler, Türkiye* gazetesi, haftalık yazılar, 1990-92, kitap hâlinde Ötüken 1998, 366 s. (5.000 tiraj).

-Sâz eserlerinin notaları: Dr. Yılmaz Karakoyunlu, *Parlamenter Bestekârlar,* TBMM nş., Ank. 1999, s. 145-58. ve Târih Kip, *TRT Saz Eserleri Repertuvarı* ve *Mûsikî Mecmuası,* 1965 ve Onur Akdoğu, *Târihçi ve Müzikolog Yılmaz Öztuna,* İzmir 1990.

-*Târihten Sohbetler, Türkiye* gazetesi, haftalık yazılar, 1992-97, kitap hâlinde: 3 c., toplam 1.248 s. Ötüken, 1988 (5.000 tiraj).

-*Hurrem Sultân,* senaryo, 2005.

-*Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi,* 2 c., 480+592 s. (çift sütun), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990 (5.000 tiraj) (tükendi).

-Târih Konuşmaları, TRT2'de cumartesi geceleri 25 dakikalık TV sohbetleri, 2,5 yılda 125 konuşma, 2001-2003.

-Çerçeveden Yansımalar, TGRT-Haber TV'de her ayın ilk pazartesi gecesi 90 dakika politika konuşması (başlangıç: Kasım 2004)

-Târih Kavramları ve Terimleri, Ötüken, 2006.

-Türk Mûsikîsi, Akademik Klâsik Türk San'at Mûsikîsi'nin Ansiklopedik Sözlüğü, 2 c., 484+656 s., Ankara 2006.

-Büyük Osmanlı Târîhi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1994, 10 c., yaklaşık 5.500 s. (30.000 tiraj).

-Makaleler, fıkralar, etüdler, ansiklopedi maddeleri: *Hayat Ansiklopedisi*'nde 874 madde; *Hayat Küçük Ansiklopedi*'de 200 kadar madde; *Hayat Târih Mecmuası*'nda 500 kadar etüd, makale, tenkıyd; *Dünyâ* gazetesinde 500 kadar siyâsî makale; *Son Havâdis*'de 250 kadar siyâsî makale; *Hayat* mecmuasında 60 kadar makale; *İstanbul Ansiklopedisi*'nin her iki baskısında 40

kadar madde; *Yeni İstanbul* gazetesinde 20 kadar makale; *Türk Kültürü* mecmuasında 20 kadar etüd; *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nde 10 kadar madde; *Türk Ansiklopedisi*'nde 2.700 kadar mûsikî ve târih maddesi; *Meydan-Larousse*'da 800 kadar 12 ciltteki bütün Türk Mûsikîsi maddeleri; *Ses San'atçılar Ansiklopedisi*'nde 135 kadar madde; *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*'de (Ferid Devellioğlu) 700 kadar bütün Türk Mûsikîsi maddeleri; *Yeni Türk Ansiklopedisi*'nde ansiklopedinin dörtte birini oluşturan bütün mûsikî, târih ve Türkiye dışı coğrafya maddesi; *Tercüman*'da 1.000 küsur haftada 7 gün köşe yazısı; *Türkiye* gazetesinde 2.000 kadar başmakale; çeşitli dillerde gazete, dergi, ansiklopedilerde 2.000'e yakın makale. Kitap hâline getirilmiş makaleler bu listenin dışındadır.

Müellifin genel yayın müdürü ve başredaktör olarak yayınladığı başlıca periodikler: *Hayat Ansiklopedisi, Hayat Târih Mecmuası, Türk Ansiklopedisi,* MEB (K-S harflerine ait ciltler). Hayat, MEB ve Kültür Bakanlığı serileri içinde pek çok kitap.

[1]**İstanbul Çeşmeleri,** 1, 210, 240, II, 104; **İstanbul Sebilleri, 50.**

[2] B. A. Morton, **The Veiled Empress,** New York 1923; J. Minassian, **Une Sultane Française, Mlle Aimée du Buc de Rivery fut-elle la Mère de Mahmoud II?,** Paris 1928; A.M. Martin du Theil, **Silhouttes et Documents du XVIIIe Siècle,** Périgueux 1932; Mme M. Du Theil, **La Belle Nak-Chidil ou Aimée de Rivery,** Dordogne 1937, roman. Bu konuda daha hayli yayın var.